

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENKILENCEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1939

ÉRTÉKESÍTŐ
KÖNYV

1939. évi
1602/39

Magyar Könyvtári Társulás
Budapest, XI., Mészáros utca 11/13

Magy. ir. II.

1602/XLIX.

Magyar Könyvtári Társulás
Budapest, XI., Mészáros utca 11/13

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Császár Elemér</i> : A Karthausi.....	1
<i>Fábián István</i> : Vidám szépprózánk stílusának kialakulása.....	357
<i>György Lajos</i> : A magyar regény előzményei.....	101, 213, 325
<i>Haraszthy Gyula</i> : Erdélyi János irodalomszemlélete.....	235, 338
<i>Pukánszky Kádár Jolán</i> : A drámabíráló bizottság.....	6, 123
<i>Solt Andor</i> : A szinszerűség uralma drámairodalmunkban.....	17, 136
<i>Waldapfel Imre</i> : Jegyzetek a Zalán futásához.....	262

ADATTÁR.

Acteonról írt széphistória. <i>Hercpei János</i>	169
Ágai Adolf levele Bulla Jánoshoz. <i>Zsoldos Jenő</i>	74
Csiky Gergely Bartók Lajoshoz. <i>Kozocsa Sándor</i>	71
Egy apokrif Csokonai-levél. <i>Kardos Albert</i>	175
Csokonai ismeretlen követője. <i>Gulyás József</i>	178
Czuczor Gergely drámabíráló munkássága. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	37
Erdélyi János regénytervezete. <i>Haraszthy Gyula</i>	66
Adatok Fiáthfalvi György életéhez. <i>Szabó T. Attila</i>	179
Vármezei gúnyiratok. <i>Gulyás József</i>	176
Gyöngyösi Sámuel versei. <i>U. az.</i>	178
Gyulai Pál «Emlékszel-e» c. költeményének két kidolgozása. <i>Kozocsa Sándor</i>	294
Egy XVI. századi házaselekről. <i>Kulcsár Adorján</i>	75
Egy XVII. századi «Házások éneke». <i>Szabó T. Attila</i>	180
Régi magyar Horatius-fordítók. <i>Kelemen Géza</i>	388
Ujabb adatok Jókai forrásaihoz. <i>Pongrácz Alajos</i>	71
Kemény Zsigmond báró budai háza. <i>Papp Ferenc</i>	282
Kolozsvár sirlalmai. <i>Perényi József</i> hagyatékából.....	48
Lojális kuruc vers az 1741-iki országgyűlésről. † <i>Badics Ferenc</i>	277
Kuruckori versek szerzői. <i>Gálos Rezső</i>	294
A lengyel király magyar tábori papjának könyve hazája romlásáról. <i>Waldapfel József</i>	45
Hol vannak Lévaivnak Kuzinczy Gáborhoz írott levelei? <i>Gulyás József</i>	300
Adalék Mészáros Ignác életéhez. <i>Gálos Rezső</i>	65
Mészáros Magyar Szekretáriusának forrásai. <i>May István</i>	393
A «Mohács» forrásának kérdéséhez. <i>Maller Sándor</i>	297
Adalékok Poóts András munkásságához. <i>Gulyás József</i>	67
Adalék a német költészet hatásához a XVIII. században. <i>Gálos Rezső</i>	64
Adalékok a Nemzeti Színház történetéhez. <i>Bory István</i>	58
Egy pataki kézirat iskoladrámái. <i>Gulyás József</i>	296
Rabener szatírának ismeretlen fordítása. <i>Gálos Rezső</i>	63

	Lap
Rákosi Jenő Zivuska Jenőhöz. <i>Kozocsa Sándor</i>	387
Néhány szó a magyarországi Robinzon-nyomokhoz. <i>Szabó T. Attila</i> ..	73
P. Szathmáry Károly naplója. <i>Gulyás József</i>	284, 377
Széchenyi István négy levele. <i>Gálos Rezső</i>	373
Történeti tárgyú kéziratok teljesebb szövege a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	67
Vas Gereben levele Májor Istvánhoz. <i>Kozocsa Sándor</i>	70
Három vers a XVIII. századból. <i>Szabó T. Attila</i>	182
Versegly Ferenc kiadatlan költeményei. <i>Gálos Rezső</i>	156
Vörösmarty ifjúkori fordításkísérletei. <i>Császár Zoltán</i>	68

KÖNYVISMERTETÉS.

Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. <i>Fábián István</i>	189
Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. U. az	76
Faggyas Jolán: Vörösmarty pesszimizmusa. <i>Kerekes Emil</i>	192
Féja Géza: A régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1772-ig. <i>Keresztúry Dezső</i>	78
Gacs B. Emilián: Szoszna Demeter György kéziratosa énekes könyve. <i>Kerekes Emil</i>	192
Gaál Ferike Jolán: Móra Ferenc (1879—1934). <i>Berczik Árpád</i>	409
Hankiss János: Tormay Cécile. <i>Carallier József</i>	406
Honti Irén: A Karthausi forrásai. <i>Kerekes Emil</i>	83
Janovszky Antal: Horatius hatása a magyar költészetre. U. az	192
Kolos István: Gróf Majláth János. U. az	306
Kolozsvári János: Magyar piarista iskoladrámák. <i>Solt Andor</i>	84
Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső. <i>Kenyeres Imre</i>	303
Kozocsa Sándor: Bevezetés a bibliográfiába. <i>Dezsényi Béla</i>	81
László Erzsébet: Francia hatások a «Hét» c. folyóiratra. <i>Haraszthy Gyula</i>	83
Dr. Lázár Béla: Pekár Gyula, írói arckép. <i>Császár Ernő</i>	404
Martinkó András: Kemény Zsigmond pályafordulata. <i>Haraszthy Gyula</i>	83
Medvei Emma Margit: Budapest a magyar szépirodalomban. <i>Solt Andor</i>	85
Merényi Oszkár: Bárd Miklós. <i>Pap Károly</i>	402
Némethy Endre: Bolyai Farkas világnézete és irodalmi munkái. <i>Kerekes Emil</i>	305
Pados Ottokár: Vörösmarty természetszemlélete. <i>Berczik Árpád</i>	408
Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. <i>Solt Andor</i>	80
Schulek Tibor: Bornemisza Péter. 1535—1584. <i>Alszegehy Zsolt</i>	404
Sík Sándor: Pázmány, az ember és az író. U. az	184
Széchenyi István összes munkái XV. (Naplói VI). <i>Császár Ernő</i>	301
Vajda Ilona: Batsányi János és Baumberg Gabriella. <i>Kerekes Emil</i> ..	191
Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. <i>Zlinszky Aladár</i> ..	401
Gr. Zrínyi Miklós prózai munkái. <i>Gálos Rezső</i>	187
Doktori értekezések	83, 191, 305

VEGYES.

«Legjobb magyar költők» műfordításai. *Farkas Gyula, Császár Elemér* 193

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

az 1938. évről. <i>Kozocsa Sándor</i>	
I. Általános rész.	86
II. Egyes írók. A—I.	195
III. J—P.	341
IV. R—Zs.	410

307

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

	Lap		Lap
<i>Abelárd és Heloize</i>	63	Bajza József 11—16, 19, 135,	
abnormis emberek drámáink-		253; — mint színigazgató 9,	
ban	146	10; — a regényekről 216; —	
Abonyi Lajos, <i>Betyár kendője</i> ..	130	regényelmélete	233—234
Ábrányi Emil.....	194	Baksay Sándor	194
Ábrányi Kornél, <i>Rövidlátók</i> ...	130	Balassi Bálint 303, 304, 404; —	
Abrudbányai Szabó Sámuel... 334		hatása	48
(<i>Actaeon</i>), széphistoria... *169—174		<i>Balassi Menyhárt áruttatása</i> ..	404
Ady Endre... 77, 78, 303, 305. 402		Balázs Sándor.....	130
Agai Adolf levele Bulla J.-hoz *74—75		Balogh Sámuel regényelmélete 230—233	
A Hét	3, 84	Bárány Boldizsár, <i>Sajdár és Rurik</i>	147
Ajtay József (1797)	389	Bárd Miklós élete és költészete..	402
Akadémia, M. T. és a Nemzeti			403
Színház.....	7, 8, 10	Barkóczy Ferenc gr.	394
Alszeghy Zsolt	178, 189	Baróti Szabó Dávid	390
Amade László.....	395, 397, 398	Báróti Sándor 334; — <i>A mostani</i>	
Ambrus Zoltán	76, 131, 135	<i>adeptus</i>	104
anekdota.....	362	Barta János	244
Anonymus	269	Bartay Endre... 20, 30, 31, 35, 37	
Ányos Pál.....	65, 156	Bartha János	11, 18
Aranka György 48, 103; —		Barthelémy 118; — <i>Anacharsis</i>	108
<i>Julia levelei</i>	103, 108		225
Arany János 135, 194, 238, 258,		Bartók Lajos.....	131, 132, 198
261, 267, 291, 293, 347, 351,		Batizi András	75
378, 379, 383, 408; — a dráma-		Batsányi János 157; — és Baum-	
bíráló bizottságban 128; — a		berg Gabriella 191, 192; —	
«klasszikus költő» 258—260; —		a <i>Bácsmegyeyről</i> 219; — és	
mint szerkesztő 285, 286; —		a <i>Mohács</i>	297, 298
ról Szathmáry K. 285, 286; —		Benkő Kálmán.....	142
és az <i>Erbia</i> 114; — <i>Buda</i>		Benyák Bernát, <i>Megszégyenült</i>	
<i>halála</i> 380; — <i>Harminc év</i>		<i>irigység</i>	84
<i>mulva</i>	402	Beöthy Zsigmond	12
Arany László	194	Beöthy Zsolt.....	3, 366, 368, 370
Aranyosrákosi Székely Sándor		Béranger, magyarul.....	243
275; — és Vörösmarty 266; —		Bécezi Károly	128
asszimiláció irodalmunkban .. 76—78		Berczik Árpád	84, 194
<i>Az ABC harca</i> (dráma).....	296	Bercsenyi Béla.....	131
<i>Az első fiúleány</i>	294	Berényi Antal 142, 144; — drá-	
<i>Az tiszta szívekről</i> (vers) *180—182		mai 145; — <i>Kálmán király</i>	38

	Lap		Lap
Bernáth Gáspár művei	371	<i>Császárné keresztleánya</i>	292
Bernáth Lajos	296, 297	Csató Pál és a Nemzeti Színház 9, 10	
Berzsenyi Dániel 258, 259, 357; — ről Erdélyi J.	346	Csengery Antal 62, 135, 347; — és Szathmáry K.	385
Bessenyei György 116, 247; — Gellertről	109	Csengery János	192
bibliográfia	81	Csengery Gusztáv	130
Biró Márton püspök	395, 396	Csepreghy Ferenc, <i>Magyar fiúk</i> <i>Bécsben</i>	130
Boér Sándor, <i>Argenis</i>	110	Cserei Mihály históriájának telje- sebb szövege	67
Boileau	118	Csery Péter 334; — <i>Ottó</i>	114
<i>Boldogasszony anyánk</i>	192	Csiky Gergely 135; — a dráma- bíráló bizottságban 131; — levele Bartók Lajoshoz *71; — <i>Spartacus</i>	130
Bolla Márton, <i>Ariston</i>	84	Csokonai 304, 357, 360, 371; — apokrif levele 175; — köve- tője	178, 179
Bolyai Farkas irodalmi munkás- sága	305, 306	Csúzy Zsigmond	214
Bonfini	270, 274	D	
Bornemisza Péter élete és költé- szete	404	Damasek isten	271
<i>Borsod vármegye örömnapja</i> (paskill)	177	Dayka Gábor versei	113
Bourget	405	Deáki Fülöp Sámuel	334
Böllöni Sándor, <i>Corinna</i> 111; — <i>Werther</i>	111, 119	Defoe	73, 74
Brassai Sámuel 292; —ről Er- délyi J.	345	Degré Alajos 12, 13; — <i>Az alya</i> <i>szóktet</i> 36; — Czuczor bírá- lata *43; — <i>Salvator Rosa</i> (dráma)	33, 39
Brisits Frigyes	68	Déryné	114
Budapest szépirodalmunkban ...	85	Dessewffy József gr.	109, 363
Budapesti Szemle	349	<i>Dialogus de ruina Hungariae</i> *45—48	
Bulla János és Ágai 74, 75; — ver- sei	74, 75	Dilthey	406
büntügyi drámáink 34—36, 142—144		Dobai György	334
Byron	118	Dobai István verse	294
C		Dobsa Lajos 59, 142—145, 155; — memorandum a Nemzeti Színházról 60; — <i>Könnyel- műség</i>	143
Campe	115, 117	Dózsa Dániel, <i>Erdélyi tisztújít- ás</i>	12
Chateaubriand 83; — hatása 243; — <i>Atala</i>	118	Döbrentei Gábor	110
Cicero, magyarul	393	Döme Gergely	12
Claudianus, magyarul	68—71	Döme Károly	389, 390
Clauren	120	Drámabíráló Bizottság, története 6—16, 123—135	
Comédie Française	7	dramaturg a Nemzeti Színház- nál	8, 9
Constant B.	83	Dugonics András 219, 334 378; — és Vörösmarty 262—266; — Horatius-fordításai 388, 389; — regényei 293; — <i>Etelka</i> 115, 336; — hatása a <i>Zalánra</i> 263— 266, 275, 276	
Cooper	118	Dumas, ifj., <i>Clémenteau</i> 386; — <i>Dame aux Camélias</i>	143
Cornides Dániel	116, 267, 270		
Czakó Zsigmond 11—13, 19, 21, 150, 153, 155; — hatása Ober- nyikre 139—141, 142—145; — stílusa 136; — drámái 136— 139, 148; — <i>Chantreyek</i> 12; — <i>Kalmár és tengerész</i> 12; — mint büntügyi dráma 34, 35; — <i>Leóna</i> 35, 36; — <i>János lovag</i> 144; — <i>Szent László</i> 154; — <i>Végrendelet</i>	35, 36		
Czövek István	328, 334		
Czuczor Gergely 11—15, 125, 128, 258, 345; — drámabírálatai *36—44			
esaládi érzés drámáinkban	154		
Császár Elemér 63, 134, 156, 158, 194			

	Lap		Lap
Eberhard J. A. hatása	234	<i>Fioretti</i>	408
Echo (latin vers).....	*48	Fitz József	81
Édes Gergely 274, 388, 390; — «Manó» és «Hadak Istene» 272	—274	Fogarasi János	401
Eggenberger József.....	227, 228	Fogarasi Mihály a regények- ről	216, 217
Egressy Gábor 11—15, 18—21, 37, 124, 125, 128, 154, 155	155	Folnesics János Lajos, <i>Alvina</i>	328
<i>Egri verekedés</i> (paskill).....	177	Földi János 390; — a regényekről	219
Éjszaki Károly, <i>Cydoni alma</i> 127; — <i>Pörös kerítés</i>	127	Fraknói Vilmos	184
Elek Oszkár.....	83	Frankenburg Adolf	11—24
Eliot, <i>Bede Adám</i>	378	Fűskuti Landerer Ferenc és Mi- hály mint regénykiadók	224—227
Endrődi Sándor	194	Gaal József 11—13, 334, 370; — <i>Alföldi képek</i> 364; — <i>Karác- sonyi jóslat</i> 365; — <i>Szir- may Ilona</i>	112, 365
Endrődy János	22	Galamb Sándor	282
Eötvös József 81, 237, 250; — <i>Karthausi</i> 1—6, 342; — ról	83	Garay János	12—15
Erdélyi J. 354; — forrásai..	83	Gárdonyi Géza	193
<i>Eybia</i> 113; — népszerűsége 114.	115	Gellert 115; — <i>Schwedische Gräfin</i>	109, 224
<i>Érdek és szerelem</i> 36; — Czuczor bírálatá	*42—43	gestáink	79
Erdélyi János 11, 15, 58; — irodalomszemlélete 235—261, 338—356; — regénytervezete	*66—67; — <i>Nápolyi Endre</i>	Goethe 7, 27, 237, 345, 357; — <i>Dichtung u. Wahrheit</i> 342; — <i>Faust</i> 2; — <i>Werther</i> 8,	218
Erdélyi Pál.....	235	Görgy Artúr ellen vers	179
Erkel Ferenc, <i>Szózat</i>	239	Greguss Ágost 19, 128, 135, 142, 347, 350, 384	384
<i>Erszény</i> (isk. dráma)	84	Grell János versei	178
Eschenburg hatása	231	Gulyás Pál	81
Etédi Sós Márton, <i>Záton</i>	271	Guttinguer Ulrik, <i>Arthur</i> és a <i>Karthausi</i>	2
1741. országgyűlésről vers *277—281	281	Guzmics Izidor	331
Fabchich József	390	Gvadányi József 370, 371; — stí- lusa	359
Faludi Ferenc 121; — a regé- nyes olvasmányokról.....	214, 215	Gyöngyösi István 48, 278; — művei	174
Fáncsy Lajos 11, 18 21, 124, 147	147	Gyöngyösy Sámuel versei	178, 179
Farkas Ferenc regény-gyűjte- ménye	228	Győry Vilmos	194
Farkas Gyula	83, 237, 370	Gyulai Pál 19, 28, 30, 77, 125, 135, 142, 253, 257, 258, 261, 266, 282, 283, 347—350; — a drámabíráló bizottságban 128	128
Fáy András 3, 9, 85, 223, 334, 370; — stílusa 358—361, 365—368; — <i>Bélteky ház</i> 102, 218, 359, 360, 364, 365; — <i>Különös végrendelet</i> 358—360, 363; — <i>Szutyogfalviak</i>	360	—130; — «plagizált» novel- lája 287; — <i>Emlékszel-e</i> két kidolgozása	294, 295
Fazekas Mihály	360	Hadúr	266—276
Fejér György, <i>Zsugori</i>	84	Haray Viktor	12, 130
Fejérdi Márton	45—48	Hartleben Konrad Adolf 110; — mint regénykiadó	228
Fetek Miklós 39, 128, 144, 145; — <i>Balassa Borbála</i> 38; — <i>Ényingi Török János</i> ..	39, 145	«Házások éneki» a XVIII. század- ból	*180—182
Felszegi, <i>Salamon</i>	290	<i>Házasság spekulációból</i> 36; — Czuczor bírálatá	*39—40
Femer Kilián, <i>Mindennapi leve- lek</i>	400	Hazucha Ferenc 15; — és a Nem- zeti Színház	9, 10
Festetics György gr.	175, 373		
Festetics Leó gr.	125, 126		
Fiáthfalvi György élete	179, 180		
Filep János	389		

	Lap		Lap
Hegedüs Lajos 142, 150; — drá- mái 144, 145; — <i>Hazatértek</i> 143, 148	148	K ardos Albert	298
Hegel 238, 242, 244; — hatása		Kármán József 115; — <i>Fanni</i> <i>hagyományai</i>	2
Erdélyi J.-ra 240, 241, 254, 255, 338—344, 348, 352	352	Károlyi Sándor gr.	396, 397
Heltai Gáspár	271	Kassák Lajos	84
Henszlmann Imre	19, 237, 381	Kastner Jenő	83, 184
Herczeg Ferenc	193	<i>Kasszandra</i>	225
Herder 237, 238; — hatása ...	240	Katona József 22; — <i>Bánk bán</i> 18, 19, 24, 138, 153; — hatása a <i>Gerőre</i>	27
Herodotos a skythákról... 268—270		Kazinczy Ferenc 77, 81, 103, 108—116, 119, 156, 190, 221, 258, 259, 331—334, 367, 390, 401; — irodalmi programja 357, 358; — a regényekről 219; — <i>Bácsmegegy</i> 103, 111, 113, 329	120
Hettner Hermann	344	Kazinczy Ferencné olvasmányai	237
Hinár János, <i>Vetélynö.</i>	143, 148	Kazinczy Gábor	184
Holosovszki Imre 334; — regényei	228	Kemény János	125
Homerós	230, 265	Kemény Zsigmond 38, 39, 125, 129, 135, 142, 237, 250, 347, 348, 351; — budai háza 282— 284; — pályafordulata	88
Horánszky Lajos	191	Kertész Manó	393
Horatius 230; — magyarul 68, 388—392; — hatása irodal- munkra	192	Khlósz Pál, <i>Praxis fori</i>	393
Horvát István 266, 273, 276; — Horatius-fordítása	390	Királyi Pál (1844)	12
Horváth Cirill	184	Kis István, N. 108, 115; — mint regénykiadó	227
Horváth Elek József Horatius for- ditásai	391	Kis János 110, 113, 334; — <i>Flóra</i> 227; — <i>Zaid</i>	113
Horváth János .. 240, 256, 291, 299		Kisfaludy Károly 27, 149, 151, 246, 358, 371; — -ról Erdélyi J. 341; — mint drámairó 154; — stílusa 360—368; — <i>Iréne</i> 149, 153; — <i>Mit csinál a gó- lya?</i> 363 364; — <i>Mohács</i> forrásai 297—300; — <i>Sulyosdi</i> <i>Simon</i> 362, 370; — <i>Tihamér</i> 102; — <i>Tollagi Jónás</i>	370
Houwald	120	Kisfaludy Sándor 306; — és a <i>Mohács</i> 298—300; — <i>Himfy</i> 221	193
Huet Dániel hatása	230	Kiss József	193
Hugo Viktor, <i>Századok legendája</i>	291	<i>Kolosvár sűralmai</i> (versek) *48—58	
Husztly István, <i>Jurisprudentia</i> ..	393	Komáromi Csipkés György, <i>Igaz</i> <i>hit</i>	185
H bsen	27	Komáromy Ferenc	282, 283
intrika a drámában	26—28	<i>Komédia játék</i>	296
irodalmunk története 1777-ig 78—80; — a XIX. sz. első felében	189—191	Komjáthy Jenő	193
iskoladrámáink, piarista	84	Kónyi János 334; — <i>Democri- tus</i> 115; — <i>Várta mulatság</i> 115	184
Isten kardja	269—271	Kornis Gyula	184
J ean Paul 245; — hatása	234	Kossuth Lajos	19, 20, 81, 152
<i>Jer édes fiamnak</i> (vers)	*182	Kosztotányi Dezső élete és mun- kássága	303—305
Jókai Mór 12, 15, 36—38, 62, 125—128, 142—145, 148—150, 193, 285, 405; — és az <i>Erbia</i> 114; — <i>A hulla férje</i> 142; — <i>Egy az Isten egyik forrása</i> *71—73; — <i>Két gyám</i> 12, 13; — <i>Köszívű ember fiainak</i> egyik forrása	*71—72	Kotzebue	113, 117, 120
Joó Tibor	158	Kovács Pál 12, 130; — novellái 367—370; — stílusa 366—370;	
Jordanes	270		
Jósika Kálmán	130		
Jósika Miklós 3, 85, 114; — re- gényei 229; — <i>Abafi</i> 33, 102, 103, 122, 224, 225			
Justh Zsigmond ... 76, 84, 193, 405			

	Lap	Lap
— levele Komlóssy F.-hez *42; — <i>Három a szín</i> 36, 42; — Czuczor bírálata *40—41		
Kozma Andor	193, 194	
Kozocsa Sándor	81	
Kölcsey Ferenc 139, 190, 237, 244		
246, 253, 353, 358, 378; — élete és művei 80, 81; — <i>Zrínyi dalának hatása</i>	176	
Kövér Lajos 142, 150; — drámái 142, 143; — <i>A szép marquis-nő</i> 38; — <i>Egyik a kettő közül</i> 38; — <i>Hűség hűtlenségből</i> 39; — <i>Még utok</i> 36; — Czuczor bírálata	*44	
Kresznerics Ferenc 156, 192, 389—392; — Horatius-fordítái 392; — <i>Horatius magyarázó</i>	389	
Kriza János, <i>Vadrozák</i> ...	289, 290	
<i>Krónika</i> (paskill)	176, 177	
Krudener, Madame, <i>Valérie</i> és a <i>Karthusi</i>	2	
Kunoss Endre 12; — és a Nemzeti Színház	10	
kuruckori versek szerzői	294	
Kúthy Lajos	9—13	
Kyros, ifj., és a <i>Zalán</i>	276	
Lachmann Károly	343	
Lafontaine Agost 120, 213, 214; — magyarul	229	
Lamartine	118	
<i>Lári-Fári</i> 36; — Czuczor bírálata *43		
Látzai (Szabó) József	389, 390	
Latzka Ferenc (1800)	389	
Leibniz	267	
lélektani szempontok az irodalomban	344—346	
Lendvay Márton, id. 11, 13, 18—21, 29, 42, 124, 125, 155		
Lessing	288—290	
Lévay József 194; — levelei Kazinczy G.-hoz	300	
Liszt Ferenc	246	
Madách Imre 408; — <i>Ember tragédiája</i>	5, 150, 303	
Magyar Nyelvőr	401	
«magyarok istene»	267—276	
Magyarország romlásáról, könyv (1603)	45—48	
Mailáth János gr. élete és munkássága	306	
Májor István és Vörösmarty ...	70	
Mándi Sámuel 116; — regényelmélete	229—231	
manó	272, 273	
Megyeri Károly	18	
Melczer Károly	390	
Melius Juhász Péter	79, 80	
<i>Menyegzői vers</i> (XVI. sz.)	75	
<i>Meny Országban jer pajtás</i> (vers) *182—183		
Mészáros Ignác életéhez adalék 65; — <i>Rabener-fordítása</i> 63, 64; — <i>Mulatságos levelek</i> 63, 64, 393; — <i>Magyar szekretárius</i> forrásai 393—400; — <i>Kártigám</i> 221, 224, 293; — népszerűsége	114, 115, 120	
<i>Miklós sógor</i>	329	
Mikó Imre gr.	293, 294, 379	
Mikszáth Kálmán	193	
Miller Jakob Ferdinánd	400	
Misztófalusi Kiss Miklós, <i>Síralmas panasz</i>	49	
Mocsáry Lajos	356	
Molnár György	127, 128, 151	
Móra Ferenc élete és munkássága	409	
Morgan, Lady, <i>Book of the Boudoir</i>	118	
Mundt 243, 258, 293; — hatása	242	
Munkácsi János	9	
Müller Goth. János, <i>Novantiken</i>	329	
Nagy Ignác 11—15, 36, *37, 123, 125, 139		
Nagy Iván	290	
Nagy János (szanyi)	63	
<i>Nagy Laci síremléke</i> (versek) ..	287	
<i>Napkeleti virágyelv</i> (paskill) .	176	
<i>Nasónak számkivetése</i>	296	
Négyesy László Zrínyi-kiadása	187—189	
nemzeti klasszicizmusunk 214—247		
256—259, 347—349		
Nemzeti Színház 6—10, 13, 17—25; — 1861-ben	58—63	
népszínmű és eredete	30—35	
<i>Nevezz bár most</i>	294	
női hős drámáinkban	149	
nyelvesztétika	401, 402	
Obernyik Károly 153; — drámái 139—142, 148; — <i>Khelonisz</i>	38	
<i>Octavianus</i>	115	
Oldal József, <i>Toulon éj</i>	144	
<i>Ómagyar Mária-síralom</i>	79	
Orbán Balázs	386	
Orczy Lőrinc	119	
Ormós Zsigmond	291	
Ovidius 230; — magyarul 68, 391; — <i>Metamorphoses</i> , magyarul	170, 174	
örültség indítéka drámáinkban	146	

	Lap		Lap
Pákh Albert	285	Révai Miklós 390; — kéziratok	
Palágyi Lajos	193	versei	64, 65
Pálffy János gr.	394, 396	Reviczky Gyula	193
Pálóczy Horváth Ádám 111, 120, 122		<i>Robinson</i>	218
Papp Ferenc	83	robinzonádok, magyar	73, 74
paskillusok, vármegyei....	176, 177	Rómer Flóris	381
Paulay Ede	135	Rónai Horváth Jenő	187—189
Pázmándi Horvát Endre és a		Rosenkranz Károly	343, 344
<i>Mohács</i>	298, 300	Rosnyai Dávid történeti munkái-	
Pázmány Péter 47; — az ember		nak teljesebb szövege 67; —	
és az író 184—186; — a szerel-		<i>Horologium</i>	67
mes írásokról	214	Rosty Albert	9
Pekár Gyula élete és munkás-		Rousseau 2, 249; — <i>Émile</i> 118;	
sága	404, 405	— <i>Nouvelle Héloïse</i>	1
Perczel Etelka	262	Sabatier P.	407
Perecsenyi Nagy László 271; —		Sainte-Beuve, <i>Volupté</i>	2, 83
<i>Heroinés</i>	291	Salamon Ferenc 128, 135, 142, 347	
Péterfy Jenő	83	Sándor Boldizsár pásztorjátéka 84	
Péteri Takáts József	389, 390	Sándor István	63, 64
Petőfi Sándor 238, 243, 218, 259,		Sárospataki Füzetek	349
261, 303, 362; — hatása 176; —		Sárosy Gyula	389
<i>Nemzeti dal</i> 267; — <i>Tigris és</i>		Schiller 27, 286, 289; — <i>Kabale</i>	
<i>hiéna</i> 12, 13, 21; — <i>Zöld</i>		<i>u. Liebe</i> 138; — hatása a <i>Kal-</i>	
<i>Marci</i>	12	<i>már és tengerészre</i>	34
<i>Phaedrának szomorú története</i>	296	Schilling Gusztáv 120; — <i>Beicht-</i>	
Pintér Jenő	79	<i>vater</i>	328
Platon	388, 406, 407	Schmidt Julián	291, 2
Plinius, magyarul	393	Schopenhauer	218
Podmaniczky Frigyes	62	Schöpfung Aladár	78
Ponori Thewrewk József	120	Schreiber Alajos Hadúr-balla-	
Poóts András ismeretlen versei		dája	266, 274
67, 68		Schultz Ferenc	343
Prévost, <i>Manon Lescaut</i> és a		Schütz Antal	184
<i>Karhaus</i>	2, 83	Scott Valter 118, 122; — regényei	
Priskos Rhetor 272, 274; —		magyarul	228
Isten kardjáról	279, 270	Scribe	27
Prohászka Lajos	356	Shakespeare 27; — hatása 144—	
Pukánszky Béla	240, 241	146; — <i>Hamlet</i>	289
Puky István	175, 176	<i>Siegwart</i>	119
Pulai János művének teljesebb		Simai Kristóf, a <i>Zsugori</i> előadása 84	
szövege	67	Simonsits János 10, 15, 16; —	
Pulszky Ferenc	237	és a Nemzeti Színház. 123—125	
Rabener szatirái magyarul 63, 64		Simonyi Zsigmond	401
Racine	118	Somló Sándor	132, 133
Ráday Gedeon (ifj.) 20, 36, 38,		Spindler	118
61, 62, 126, 127, 192, 390; —		Stäel, Madame	118
és a Nemzeti Színház	10, 13	Stendhal	405
Rájnai József	390	<i>Stilico</i> forrása	84
Rákosi Jenő 150, 194; — levele		Stockhausen János 63; — leve-	
Zivuska Jenőhöz *387—388; —		leskönyve	393
<i>kege a fattyú gyermekről</i> ...	130	Sylvester János	79
regény, magyar, előzményei 101—		<i>Szabad, vig életem</i>	*183
122, 213—234, 325—337		Szabolcska Mihály	193
regényelméletek, külföldi	230	Szalay László	237, 347
regénytárak, magyar	226—229		
Remellay Gusztáv	12		
Reményi Ede Enyeden	386		

Lap	Lap
Szász Károly (püspök) 194; — eposzai 292; — <i>Lámpa</i> 287; — <i>Zrínyi</i> 130	Taine 405; — hatása ..... 244 tanulmány a nemz. klassziciz- mus idején ..... 347—349
Szathmáry Károly, P. 130; — egyes regényeinek, novellái- nak, tanulmányainak keletke- zése 285—290, 377—387; — <i>Napló</i> ..... *284—294, *377—387	Tasnádi Székely András 297
Szathmáry Király József 334	Teleki József gr. 296
Szatmári Paksi Sámuel 296	Terentius 290
Széchenyi István 81, 152, 250, 291; — élete és működése (1844—48) 302, 303; — négy levele *373—377; — <i>Hitel</i> 33; <i>Naplók</i> ..... 301—308	Thackeray, <i>Esmond Henrik</i> ... 379
Székely István 271	Thaisz András 128
Szekér Joakim 271	Thaly Kálmán 80, 294, 387
Szemere Bertalan 237	Thienemann Tivadar 348
Szemere Pál 117	Thode H. 407
Szemere Miklós 249	XVIII. századi versek ... *182—183.
Szemes, <i>A párisi borbély</i> 36; — Czuczor bírálata *44	Toldy Ferenc 11, 13, 114, 184, 187, 258, 261; — és Szathmáry K. 384, 385
Szentjóni Szabó László 114	Toldy István 130
Szentpéteri Zsigmond 11, 18, 21, 36, 38, 124, 125	Tompa Mihály 114, 237; — <i>Ika- rusz</i> 287; — <i>Tornácomon</i> ha- tása 176
széphistória, XVII. századi *169—174	Tordai Sámuel 115
szépprózánk, vidám, stílusa 257—372	Tormay Cecil ..... 406—408
Szerb Antal 350	Tóth Kálmán 128, 131, 148
Szerémi György 79	Tóth Lőrinc ... 11—13, 119, 38, 128
Szigeti József 11, 36, 37, 42, 123, 125, 129, 131, 148; — <i>Vén bakancsos</i> 38	történeli népszínműveink 148
Szigligeti Ede 11—13, 20, 21, 34 —38, 123, 125, 128, 135, 137 —139, 146—148, 155; — dra- maturgiája 23, 25; — hatása 142—144; — Obornyikre 139 — 141; — fiatalkori történeli drámái 25—30; — népszín- művei 31—34; — vigjátékai 150; — történeli drámái 153, 154; — <i>Al-Endre</i> 26; — <i>Arckép</i> 144, 148; — <i>Castor és Pollux</i> 38; — <i>Dalos Pista</i> 39; — <i>Gerő</i> 26, 27, 138; — <i>Micbán családja</i> 26; — <i>Pál fordulása</i> 39; — <i>Pütkösdi királyné</i> 38; — <i>Világ ura</i> 149	Trefort Ágoston 292
színészet a Nemzeti Színházban 1837—1848 17—21	Trócsányi Zoltán 247
Színművészeti Tanács 134	Vachott Sándor 11, 12
színszerűség drámánkban 17— 36, 136—157	Vadnai Károly 129, 134
Szinnyei Ferenc ..... 3, 360—360	Vahot Imre 12, 15, 20, 36—38, 125, 130, 144; — <i>Mária ki- rálynő</i> 145
szóhangulat 401, 402	Vajai Károly ..... 59—61
Szontagh Gusztáv ... 258, 331, 352	Vajda János 193, 253; — <i>Udlikó</i> 149; — hatása 145
Szoszna Demeter énekeskönyve 192	Vajda Péter 11, 342
Szvorényi József 401	Várad Antal 131, 132, 194
	Vas Gereben drámái 16; — levele Májér I.-hoz *70; — <i>Két vég- rendelet</i> 38
	Velde, van der 120
	Vergilius 230; — hatása a <i>Za- lánra</i> 265; — <i>Culex</i> magyarul 69
	vers az 1741. országgyűlésről. *277— 281
	Verseghy Ferenc 103, 334, 361, 390, 392; — kiadatlan versei *156—169; — regényeinek ere- detisége 328; — <i>Rikóti Mátyás</i> 360; — <i>Szülőkhöz</i> (próza) *168— 169
	Vértesy Jenő 138
	<i>Vidámságát szívemnek</i> 294
	világirodalom 345, 346
	Virág Benedek .. 219, 388, 390, 392
	Vitkovics Mihály 117, 119, 157
	Volckmann Jakob hatása 230

	Lap		Lap
Vörösmarty Mihály 11—15, 20, 27, 135, 190—192, 244—250, 258, 259, 389, 402; — ról Erdélyi J. 353, 354; — és Dugonics 262—266; — pesszimizmusa 192, 193; — természetszemlélete 408; — ifjúkori fordítás-kísérle- tei 68—70; — <i>Csongor</i> vissza- utasítása (Nemzeti) 11; — <i>Főti dal</i> 33; — <i>Vérnász</i> 302; — <i>Zalán</i> ..... 262—266, 409		Xenophon és Vörösmarty 276; <i>Ciropédia</i> 110	
Vresitz, <i>A rabló</i> 37; — Czuczor bírálatá..... *43—44		Zichy Géza gr. 131; — <i>Nemes és nemtelen</i> 130	
Weisse Ker. F., <i>Amazonenlieder</i> 65		Zivuska Jenő és Rákosi J. 387, 388; — drámái 388	
Weisselényi Miklós ifj..... 250		Zoltvány Irén 192	
		Zrinyi Miklósról (szigetvári hős) Erdélyi J..... 353	
		Zrinyi Miklós (költő) 80, 303, 304; — prózai művei 187	
		<i>Zrinyi Miklós és az ő barátai</i> .. 113	
		Zschokke 120; — <i>Stephan Bathori</i> 328	

A KARTHAUSI.

Mutatvány *A magyar regény történetének* sajtó alatt lévő második, javított és bővített, kiadásából.)

A *Karthausi!* Száz évvel ezelőtt a legtöbbet emlegetett magyar könyv. A szűk szemhatárú és kistávlatú kritika hidegen, idegenkedve fogadta, de az olvasóközönség megszerette, s a regény, mint Rousseau *Nouvelle Héloïse*-e és Goethe *Werthere*, amelyekkel egy töről sarjadt, egy csapásra az ország könyvévé vált, a negyvenes évek első felének legjellemzőbb regényévé. Népszerűségét megtartotta hosszú ideig, s ha újabban hatása kisebb körben érvényesül, kárpótlást nyujt érte az érdeklődés mélysége. A nagy tömeg helyett a kiválasztottakat vonzza, finom izlésű műbiráinkat. Az elbeszélésbe szőtt gondolatainál nem kevésbé mélyek azok, amelyeket ébreszt: műértékének ez kétségtelen bizonyossága.

A *Karthausi* cselekvénye Franciaországban játszik s a júliusi forradalom idején (1830) indul meg. A regény formája szerint részben önéletrajz, részben napló; írója és hőse egy főrangú ifjú, Gusztáv, aki ábrándos lélekkel, fanatikusan megalkotott világgéppel kilép az életbe, s mivel ott egymásután elveszti ideáljait, kartauzi szerzetessé lesz. Az egész szubjektív keretbe van foglalva: a szerző mint úti emléket adja, a maga elbeszélésébe szöve bele a szerzetes irásait.

A regény szerkezetileg három részre szakad. Az első Gusztáv szerelmi csalódása: eszményképe, az előkelő, szép özvegy megcsalja egy kalandorral, Dufey-vel, s legjobb barátja, Armand, ott van hűtlenül Dufey pártján. Júlia, atyjától kitagadva, kedvesétől elhagyva, elzúllik s egy öreg herceg szeretője lesz. Gusztáv csalódva két nagy érzésében, a szerelemben és a barátságban, megrendült lélekkel hosszabb útra indul. Megnyugodva tér vissza Párizsba, de újra csalódások érik: politikai pályáját egy alaptalan vád tönkreteszi, ambíciója elsorvad, tettvágya megbénul, elveszti hitét tehetségében. Sötét mélabúja elől barátai közé menekül s léha mulatozásban keres feledést. Ez a regény második része, ebbe is belejátszik a szerelem: Gusztáv vétkes hetykeségből elcsábít egy erényes varróleányt, Bettyt, s az, mikor megtudja, hogy nem igazi szerelemnek,

hanem könnyelmű játéknak áldozta föl erényét, a Szajnába veti magát. Az utolsó rész ez előbbieknél kissé regényes, de logikus befejezése. Gusztáv, lelkén a mardosó büntudattal, s belátva, hogy önös érzelmeivel nem tud a társadalom formái között megállni, lemond a világról s visszavonul Grande Chartreuse-be. Háborgó lelke ott sem talál nyugalmat, s el akarja dobni magától az életet, de mint Faustot a megcsendülő husvét-i ének, őt a *De profundis* megrázó szavai visszacöbbsentik az öngyilkosságtól. Majd megtudja, hogy Betty él; találkozik vele, a gyarlóságából megtisztult Armand-nal is: megbékülve velük, lelkében kiengesztelődve meghal abban a fölemelő tudatban, hogy csak az özönnek nincs vigasztalása a földön.

Maga ez a szentimentális történet nem a legértékesebb eleme a regénynek. A második része eseményben szegény s valójában fölösleges: Gusztáv lelki tragédiája már teljesen befejezett, mielőtt még Bettyvel megismerkedik, s művészi szempontból hiba, hogy ezen a ponton, amikor a sorsfordulatot várják, Eötvös új, az előbbivel egyenrangú mesét sző. Nincs is benne belső igazság. Amit Gusztáv a szegény Bettyvel tesz, első mozzanatától az utolsóig közönséges aljasság; az életben nem szokatlan az ilyen romlottság, de Gusztáv jellemével nem fér össze, mert őt gyöngeségei ellenére igazi, nemes léleknek ismertük meg. Júliát sem úgy rajzolja az első részben a költő, hogy mély erkölcsi süllyedésének hitelt adjunk, s a fejlemények megokolása is nem egyszer külső, erőszakolt, a mese fordulatai meg gyakran kieszeltek. Ebben az első regényében Eötvös az eredetiségnek sem jutott el arra a magas fokára, mint a későbbiekben. A regény cselekvényének első és harmadik része alapján nem egyéb, mint annak a Rousseau-megindította szentimentális regényirodalomnak visszhangja, amely költészetünket már a XVIII. század végén Kármán *Fanni*jától kezdve több ízben megtermékenyítette. Eötvös ismerte a századforduló praeromantikus-szentimentális irányának regényeit, valamint sokat kora szentimentális regényterméséből, így bizonyíthatólag Sainte-Beuve *Volupté*-jét Madame Krudener *Valérie*-jét, Guttinguer Ulrik *Arthur ou la Solitude* című regényét: hangulatuk és fölfogásuk, a bennük szereplő jellemek és helyzetek, gondolatok és érzelmek észrevétlenül is megtermékenyítették képzeletét. Gusztáv neve és érzelmi életének egypár eleme a *Valérie*-re utal, Guttinguer regénye meg épen négy névvel szolgált neki és vonásokkal Artúrja meg Júliája lelki világának kiformalásához — egy és más mozzanatban még egy XVIII. századi regénynek, Prévost abbé *Manon Lescaut*-jának hatása is felismerszik a *Karthusin*.

Nem tagadjuk, a *Karthusi* nemcsak külső formájában, a szentimentális regények közkeletű napló- és levélalakjában, hanem embereiben és indítékaiban is tartja a kapcsolatot kora

francia szentimentális regényirodalmával. Megalkotásában azonban egészen Eötvös szellemi terméke. Az, egyfelől mert sok részlet van benne, amely a költő lelkivilágából: tapasztalataiból és úti emlékeiből, csalódásaiból és végődéseiből került a regénybe — sőt azt a lelki folyamatot is, amely a regény megalkotására vezetett, egy úti élménye indította meg: Grande Chartreuse-ben járván, egy szép, előkelő nővel és egy kartauzi szerzetesnek készülő ifjúval hozta össze a sorsa, s a kettőjük viszonya mögött egy nagy tragédiát sejtett. Másfelől, s ez nem kevésbé fontos, az idegenből kapott anyagot összeforrasztván élményeivel, átszűrte érzelmein s a mesét és a maga lelki mozgalmait mint összhangos egységet állította költői eszméje szolgálatába.

Ez a mese, amelynek egyik-másik mozzanatát ma már kiszeltnek, élettelennek érezzük, száz évvel ezelőtt másként hatott. Akkor, Fáy és Jósika korában, ez a helyenként színes és mozgalmas történet, amely még hatásvadászatnak sem volt híjával, új, eleven és megkapó volt. S hatott az olvasókra a hősök lelki életének nagyvonalú rajza. Főhősén kívül szándékosan nem rajzolja egyéneknek embereit, hanem az egyéni vonások rovására a tipikusakat emeli ki — ezáltal azonban eléri azt, hogy típusaiból az emberi lelket ismerjük meg, az emberiséget hajtó szenvedélyeket és törekvéseket. De hogy tudott egyéníteni, mutatja Gusztáv alakja: gazdag lelki életét sok oldalról megvilágítja, jellemét bonyolultságában is egységesnek tudja rajzolni. Helyesen állapította meg a *Karthausiról* Szinnyei Ferenc, hogy az első nagyobb szabású lélekrajz irodalmunkban. Ez a regény fejlődéstörténeti érdeme.

Része volt a regény sikerében előadásának is. Eötvös nem mestere ugyan az elbeszélésnek, nem vetekszik még Jósikával sem: kényelmesen bonyolítja le a fonalat, sokáig elidőzik olyan mozzanatoknál, amelyek nem viszik tovább a cselekvényt, nyelve túlságosan ünnepélyes és körmondatos, olyan mértékben, mint egy magyar íróé sem, s nem egyszer feszes és merev, sokszor idegen ízű — de a vezetésében és hangjában van valami, ami menten érezteti, hogy komoly, művészi célú íróval van dolgunk, nem léha mulattatóval, s ez észrevétlenül rabul ejti az olvasót.

Végül az előbbi tényezőknél is mélyebb hatást tett a negyvenes évek közönségére az a sok mély gondolat, amelyekkel Eötvös telehinti regényét. A könyvnek majd a fele ilyen életbölcselemi reflexiókból kerül ki: a költő állást foglal bennük az emberi törekvésekkel és a mindennapi élet kérdéseivel szemben, mindig szigorú erkölcsi alapról, eszmények szolgálatát követelve. Beöthy Zsolt úgy látja, hogy a *Karthausi* az első nagyszabású magyar műalkotás, amely a filozófiát költészetté válva olvasztja magába. Ez bizonyára némi túlzás ugyan, de

valami igazság rejlik benne, viszont az sem tagadható, hogy ennek a fénynek megvan a maga árnyéka, s ma már az árnyékokat erősebbnek érezzük a félynél. A költészetbe olyan mértékben vegyül itt bele a töle alapjában idegen elmélkedő elem, amilyent az meg nem bír, s a reflexiók nemcsak elvonják az érdeklődést a mesétől, hanem egészen más természetű lelki mozgalmakat keltenek, s ez zavarja a hatás egységét.

Eötvös a *Karthaust* nem szánta pusztán gyönyörködtető munkának. Volt egy másik törekvése is: meg akarta rajzolni azt a fájdalmat, amely az ember szívét elfogja, mikor az ábrándok világából átlép a való világba. Festeni akarta a zilált társadalmi viszonyokat, azt a féktelen harcot, amely a demokrácia és arisztokrácia között megindult s az egész társadalmat föl készül forgatni; be akarta mutatni ennek a harcnak alacsony-ságát, a durva önzést, amely a küzdő felek lelkét megmérgezi, valamint a lélekrontó hitetlenséget. Fájdalmas jajkiáltás a regény, de emellett intő szózat: eszméljünk föl, dolgozzunk a bűn megjavításán, mert a társadalom átkos forrongása boldogtalanná teszi az egyént, s ha az egyének szenvednek, nem lehet boldog a köz sem.

Nem tendencia az a szóznak megszokott értelmében, ami a *Karthausból* leszűrődik, de közel jár hozzá: okulás, tanulság az egész emberiség számára. Tanulsága nemes és tiszta, bár az ellentét az egyén és társadalom között, amelyből kifejti, szebben van elgondolva, mint megalkotva. Gusztáv nem azért lesz szerencsétlen, mert a társadalom tönkreteszi illúzióit, ő szerencsétlen maradna bármely társadalom formái közt — a hiba az ő szívében van. Lelke harmonikus; van tehetsége, szelleme; szíve nemes — de gyöngé, nem tud akarni. Nem a tett, az energia embere, hanem az érzéseké, ábrándoké. Az életet pedig csak az erős egyéniségek tudják diadallal megjárni, azok, akik sóhajtozás helyett gondolkodnak, siránkozás helyett küzdenek, érzélgés helyett cselekszenek. Gusztáv egy ábrándvilágot alkot magának, s mert azt kell látnia, hogy a reális élet más, mint az ő érzelmeiktől, lelkesedéstől, álmodozástól uralt világképe, kishitűen a társadalom ellen támad, szembe száll vele, hogy elbukjék. Egy társadalmi állapot megbuktatására Gracchusok, Caesarok, Lutherek, Napoleonok, Mussolinik, Hitlerek vannak hivatva, nem pedig Gusztáv és a szentimentális iskola többi tanítványa.

Sajátságos a regény hangulata. Sötét a háttér, borúsak az események, világfájdalom szól hőseinek ajkáról. És mégis, a régibb fölfogással szemben, amely e könyvet a pesszimizmus evangéliumának bélyegezte, újabban az optimizmus derűjét keresik benne. Melyik félnek van igaza? Talán akkor járunk a leghelyesebb nyomon, ha a *Karthausból* élesen elkülönítjük a költő világfelfogását attól a világréptől, amelyet benne nyújt.

Ez utóbbi valóban sivár és vigasztalan. Az emberek, akik a többágú tragédiát eljártsszák, mind gyarlók vagy gonoszak, főúr és polgár egyaránt. Még a gyöngé Gusztáv a legkülönb köztük. De a többi! Júlia rideg atyja az arisztokrata gőg megtestesedése, és családi büszkeségének áldozatul dobja leánya boldogságát; Armand-ban a demokrata düh és az irigység tombol, s elárulja leghívebb barátját; Dufey, a komornyik unokájából lett gróf, a legleleketlenebb ember a regényben: szerelmet hazudik pénzért s megtagadja gyermekét; Artúr, a kereskedő fia, csalódva művészi dicsvágyában, a játékszenvedélyig aljasul. Csoda-e, ha ebben a környezetben minden, ami történik, léha, erkölcstelen, elszomorító? Ezzel a *világképpel* áll szemben Eötvös *világfelfogása*, épügy, mint az *Ember tragédiájának* lehangoló történeti színeivel az Úr szavaiból kihangzó biztatás. A *Karthausit* nemcsak az emeli ki a pesszimizmusból, amiré már utaltak, hogy kibékítő akkorddal végződik, hogy hőse sorsának utolsó fordulatában bemutatja a megtisztulást és kiengesztelődést, a bizalmat a hit, a jóság, a szeretet erejében, hanem még inkább az, hogy a könyvben, első lapjától az utolsóig, az az apostól erejével és tudatosságával a hitet, az erkölcst, az önzetlenséget hirdeti a költő a világrend igazi alapjául. Gusztávnak és társainak szomorú sorsa csak példa, mindannyian élő tilalomfák, milyeneknek nem szabad lennünk. Szeressük felebarátainkat, a nagy eszméket, a közt, hogy boldogok lehessünk, ez hangzik felénk Eötvös regényéből. A *Karthausi* a szeretet apoteózisa, s a beléje vetett rendületlen hit teszi az optimizmus evangéliumává.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

V. ö. Nyugat: 1915. 8. sz.

A DRÁMABÍRÁLÓ BIZOTTSÁG.

(Első közlemény.)

A drámabíráló bizottság a magyar művészi életnek még magánál a Nemzeti Színháznál is többet támadott intézménye; pedig tudjuk, hogy a Nemzeti Színháznak — olykor emelkedett, de olykor kissé alantasabb indító okok folytán — létének százéves folyamán túlnyomó részben «rossz sajtója volt».¹

Mellözve itt a drámabíráló bizottságot ért kritikák közül a nyilvánvalóan személyes élű támadásokat, mindenekelőtt azokkal az elvi magaslaton álló bírálatokkal kívánunk foglalkozni, amelyek a drámabíráló bizottság lényegére vonatkozó kérdéseket fejtegetnek. Ezek két főkérdés körül foregnak: van-e szükség drámabíráló bizottságra, és ha igen, milyen legyen annak összetétele és munkarendje. A választ természetesen gyakorlati szempontok szabják meg — sokszor az érdekelt cikkírónak viszonya a drámabíráló bizottsághoz. Jelentőségét mindenesetre másképp látták a színház igazgatói, másképp a bizottság tagjai és ismét másképp az érdekelt írók; természetesen ezek is több csoportra oszlottak a szerint, hogy a drámabíráló bizottság milyen álláspontot foglalt el az ő darabjaikkal szemben.

A kérdés ma is, tizenhat esztendővel a drámabíráló bizottság megszűnése után, még mindig eleven. Alig egy éve, hogy az országgyűlésen a Nemzeti Színház költségvetési vitájánál hangok hallatszottak, amelyek a drámabíráló bizottság visszaállítását kívánták. Hogy ez a kívánság időszerű volt-e, azzal itt nem kívánunk foglalkozni, a feleletet a jövő fejlődése fogja megadni. A kérdés, amelyre itt felelni kívánunk, csak az, volt-e a multban szükség a drámabíráló bizottságra, mennyiben állott ez az intézmény hivatása magaslatán s mennyiben volt élesztője avagy kerékkötője a Nemzeti Színháznak hivatása kifejtésében. Ezzel egyúttal feleletet adunk a drámabíráló bizottságot különböző időkben ért támadásokra is. A drámabíráló bizottságot életre hívó körülmények és működése részletes történetének ismeretében, az idők távlatából, ezt mindenesetre

¹ V. ö. erre nézve *Nemzeti Színházunk és a közvélemény* c. dolgozatot a Budapesti Szemle, 246. k. 187—212. l.

tárgyilagosabban tehetjük meg, mint ahogy a viták idején, a szenvedélyek tüzeben történt.

Megkönnyíti feladatunkat az is, hogy a Nemzeti Színház eddig használhatatlan és feltáratlan levéltára a százszentendős évforduló alkalmával az Országos Levéltárba került és rendezés alatt van.¹ A levéltár, csonkán bár, magában foglalja a drámabíráló bizottság iratait is. Ezek alapján most már tárgyilagosan ismertethetjük a drámabíráló bizottság sokat vitatott működését.

1.

A drámabíráló bizottság különlegesség, s a magyar viszonyok hozták létre, úgy, mint a Nemzeti Színház egyedülállóan magyar szervezetét.² A Comédie Française-ben a darabok elfogadása az olvasóbizottság, Comité de lecture útján történik ugyan, de ez a bizottság a színház törzstagjaiból, a sociétairesekből áll, akik kezében a színház vezetése is nyugszik, s így külső tagokat, irodalmi embereket nem foglal magában; ez lényegesen megkülönbözteti a magyar drámabíráló bizottságtól. Egyéb külföldi színházakban a darabok elfogadása vagy elvetése mindig az igazgató feltétlen joga. A darabok bírálására igénybeveszi lektorok és dramaturgok segítségét, a döntést azonban magának tartja fenn. A multban — főképp az udvari színházaknál — az intendánsnak is biztosítottak beleszólást a darabválasztásba, olykor neki tartották fenn az igazgató véleménye alapján a döntés jogát. Udvari színházaknál természetesen az uralkodó is beleszólt a darabválasztásba, hogy a legközismertebb példát említsem, elég azokra a körülményekre utalni, amelyek miatt Goethe a weimari színház igazgatásáról lemondott; az ütközőpont a *Der Hund des Aubry* c. darab előadása volt. De ha érvényesültek is különféle befolyások a darabok elfogadásában, bírálásukra, seholsem állítottak fel külön testületet.

A drámák ilyen testületi bírálását nálunk több ok segítette elő, illetőleg tette megokolttá. Az első ok abban a körülményben rejlik, hogy a magyar színészet megteremtésének kérdése, felmerülésének első pillanatától fogva, szorosan egybekapcsolódik az akadémiai törekvésekkel, közös tőből, a magyar nyelv felvirágoztatására és elismertetésére vonatkozó törekvésekből sarjadván mind a kettő.³ Mikor az 1790. 16. tc. kirendelte regnicolaris bizottság a Magyar Tudós Társaságot illető

¹ V. ö. erre nézve *A Nemzeti Színház Levéltára* c. dolgozatomat a Levéltári Közlemények XVI. évfolyamában.

² V. ö. erre a *Nemzeti Színház a magyar törvényhozásban* c. cikkemet Budapesti Szemle, 254. k. 320—343. l.

³ V. ö. Szekfü Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdéseinek történetéhez*, 1926. c. művének bevezető tanulmányát és Bayer József: *A nemzeti játékszín története*, 1887. c. munkájának *Az Akadémia és a magyar játékszín* c. fejezetét. II. 40. 78. l.

tervezetét beadja, a társaság hivatásává teszi a felállítandó magyar színház felügyeletét, sőt kívánatosnak tartja, «quod eadem haec Societas pro ratione augendi sui Fundi reque ita ferente, proprium etiam Theatrum cum tempore habere valeat».¹

Ezt a közös eredetet egyik sem tagadta meg soha a két intézmény közül. Az Akadémia Rendszabásainak ötödik pontjába fölvette: «Gondja leszen, hogy a nemzeti játékszín, egyik segéde a hazai nyelv kimíveltetésének, jó darabokban szükségét ne szenvedjen». 1831-ben játékszíni küldöttséget szervez, hogy az külföldi játékdarabok lefordításáról gondoskodjék, az eredeti drámairódmalmat pályázat kiírásával igyekszik gyarapítani, pályakérdést tűz ki arra nézve, miképen lehetne a magyar játékszín a fővárosban állandósítani. A magyar színészek budai működésének idején (1833—36) az Akadémia játékszíni választottsága tartja jóformán kezében nemcsak a műsorellátást, hanem a műsoron lévő darabok nyelvének javítását is. Másfelől a Pesti Magyar, majd a Nemzeti Színház nem mondhattott le az Akadémia hagyományszentelte segítségéről. Az Akadémia bevonásának legtermészetesebb módja ép a drámabíró bizottság volt, amely tagjainak egy részét eleinte — mint látni fogjuk — *intézményesen* az Akadémia tagjai közül választotta.

A másik és döntő ok azonban az volt, hogy a Nemzeti Színház a magyar közvélemény sokkal inkább tekintette nemzeti, mint művészi intézménynek, s a Nemzeti Színház igazgatását közjogi méltóságnak, mint művészi feladatnak. A Nemzeti Színház vezetése vármegyei urak, politikusok és közjogi előkelőségek kezében volt, a szakemberek sokáig kis és alárendelt szerepet játszottak az igazgatásban — így érthető, hogy az igazgatók nem vállalkoztak és nem is vállalkozhattak a drámák bírólására. Ilyen körülmények között elkerülhetetlen volt olyan külön testület szervezése, amelynek feladata az eredeti darabok megbírólása és elfogadása volt.

Hogy a bírólásra nem egy szakembert alkalmaztak, azt akkori irodalmi viszonyaink magyarázzák. Felmerült ugyan egy «színházi költő» alkalmazásának terve,² akinek hivatásához a drámabírólat is hozzátartozott volna. Alkalmazásának azonban a Nemzeti Színház korlátolt anyagi lehetőségei mellett gazdasági akadályai is voltak, s a fizetett dramaturg helyett már ilyen szempontból is alkalmasabbnak látszott a tisztét sokáig nobile officiumként, csupán ingyen páholy fejében végző drámabíró bizottság; de meg nem is akadt a jelentkezők közt olyan egyéniség, akinek izlése és műveltsége kellő biztosíték lett volna a drámák kielégítő bírólására, s akinek

¹ Az 1807. országgyűlés írásai 260. l.

² V. ö. közlésemet: *Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában*. IK. 1938.

tekintélye a Nemzeti Színházat a visszautasított drámák szerzőivel szemben fedezhette volna. A kérdés kapcsán felmerült nevek: Csató, Hazucha, Munkácsi, Kúthy valóban nem olyanok, hogy a kortársak aggodalmait velük szemben meg ne értenők. Később az irodalmi élet fejlődése és nagyobb kiteljesedése idején rá is kerül a sor a drámabíráló bizottságnak egyes dramaturgokkal való helyettesítésére; erre az intézmény történetének ismertetése kapcsán fogunk rátérni.

Így hát a színház alapítása után néhány esztendővel már intézményesen rátér az eredeti daraboknak bizottsági bírálására. A bizottsági ügyintézés Magyarországon mindig népszerű volt; de különösen kedvelté vált ép a XIX. század közepe táján, a parlamentarizmus népszerűségének virágkorában; így a többségi elven alapuló döntéseknek nagyobb tekintélyük volt, mint bármily súlyosan latba eső egyéni ítéletnek.

2.

Az előadandó darabok bizottsági bírálása, ha nem vezették is be még intézményesen, már a színháznak csaknem megnyitásától kezdve gyakorlatban szokásban volt. 1837. dec. 28-a óta a darabok bírálását Fáy András és Rosty Albert, az igazgatóval karöltve végezték.¹ Bajjának Fáy és Rosty segítségére nagy szüksége volt. Nagy elfoglaltsága mellett nem szentelhetett elég időt a drámabírálásnak, hisz ez elmélyedést kíván; egyedül vitte a színház minden ügyét, mint Csátónak írja: «En ennek a színháznak pénztárnoka, gazdája, rendezője, cancellistája, tisztartója, díszítője, ruhagondviselője, egyszóval sclávja vagyok.»² Csátót nem sikerült színházi költőnek alkalmaztatnia s így nemcsak magának kellett hurcolnia a színházi munka egész terhét, de Csató még halálos ellenségévé is lett s folytonos támadásaival egyre nehezítette az első nemzeti színházi igazgatónak amúgy is nehéz sorsát. De Bajjának nemcsak a munkateher csökkentése miatt volt szüksége segítőtársakra a bírálatban, hanem azért is, mert a színház már kezdettől fogva játszott operákat, s velük szemben Bajza teljesen idegenül és tájékozatlanul állott. Szükség volt tehát a zeneértő Rosty Albertre.

Az érdekeltek az első drámabíráló bizottság működésével nem voltak megelégedve, s már az első támadásokban elhangzik az a vád, amely legtöbbször merül fel a drámabíráló bizottság ellen, hogy késedelmesen bírálja meg a szindarabokat. Ennek a támadásnak van talán még a legtöbb alapja, noha bíráló és megbírált között világ végeztéig nézeteltérések lesznek a helyes

¹ Szűcsi József: *Bajza József*, 1914. 233. l. L. még az 1838. június 29-én tartott választottsági ülés jegyzőkönyvét Pestvármegye levéltárában.

² U. o. 237. l.

időtartamot illetőleg. Azonban a bizottsági bírálás a dolog természeténél fogva hosszabb időt vesz igénybe, nehezkesebb, mint az egyéni bírálat. Az első ilyenmű támadás Csató Pál lapjában, a Századunkban, hangzik el Hazucha Ferenc részéről, aki maga is érdekelt író.¹ Ezt követi a Kunoss Endre Természet c. folyóiratának 1838. évi 26. számában megjelent —r— jegyű támadás; mögötte valószínűleg ugyancsak Hazucha rejtőzik, aki Kunoss Endre köréhez tartozott. Egyébként Kunoss Endre maga is visszautasított drámaíró és az Athenaeum körének legádázabb ellensége; készséggel nyújtott tehát teret minden Bajza ellen irányuló kritikának. A vármegyei választmány védelmébe veszi Bajzát a támadással szemben és hangsúlyozza, hogy a bizottság a darabokat gyorsabban már nem is bírálhatta. Jelenti továbbá, hogy a darabok bírálását most maga a választmány vette át, de Bajza értékes munkásságát továbbra is igénybe óhajtja venni.² A választmánynak nem sok dolga akadt a bírálással. A nagy árvíz után beállott anyagi leromlás közepett a bemutatók száma a minimumra csökkent, s akkor is inkább könnyen adható külföldi bohózatok kerültek színre. Az 1838. szept. 18-i választmányi ülésen «a kiadásoknak a lehetőségig leendő kevesbitése tekintetéből meghatározottat: ... hogy az oly darabok adatása, mellyek a mostani díszítményekkel s ruhatárral egyáltalán nem adhatók, máskorra halasztassék».³

Az 1840:44. törvénycikk a Pesti Magyar Színházat országosan fenntartott Nemzeti Színházzá tette és vezetésére országos választmányt rendelt; a választmány kebeléből alküldöttséget küldött ki, a színház közvetlen igazgatására pedig kormányzó választmány alakult. Ennek tagjai báró Orczy György, Simontsits János, Patisz Károly és gróf Ráday Gedeon voltak. A drámák megbírálásának feladata most már erre a kormányzó választmányra, mint a vármegyei választmány jogutódára hárult. A kormányzó választmány alakuló ülését 1840. dec. 31-én tartotta. A drámabírálás szinte teljesíthetetlen feladatot jelentett számára, mert a választmány politikusokból és közigazgatási emberekből állott és egyetlen irodalmi vagy színházi szakértővel sem rendelkezett. Ezért a választmány csakhamar az Akadémiával lépett érintkezésbe, s a június 9-én tartott ülésen jelentik, hogy a Magyar Tudós Társaság az eredeti drámák megvizsgálása céljából egy négy tagból álló vegyes bizottságot küld ki, amelyhez három színész járul.⁴

A bírálóbizottságnak ez az összetétele: négy író és három színész egészen 1846-ig megmaradt. Az egyes üléseken meg-

¹ Szücsi i. m. 249. l.

² Id. választottsági jegyzőkönyv.

³ Választottsági jegyzőkönyv Pest vm. levéltárában.

⁴ A kormányzó választmány 14. ülésének jegyzőkönyve. Országos Levéltár. Regnicolaris levéltár. Lád. XX. Nr. 20. Fasc. E. Nr. 3.

jelenő négy író 1843-ban a következők közül küldötték ki esetenként: Bajza József, Erdélyi János, Gaal József, Kúthy Lajos, Nagy Ignác, Toldy Ferenc, Tóth Lőrinc, Vachott Sándor, Vajda Péter, Vörösmarty Mihály.¹ A «Játékszini választmány», ahogy a drámabíráló bizottságot kezdetben nevezték, üléseit operaelőadási napokon tartotta, hogy a kiküldött drámai színészek az üléseken résztvehessenek. Az üléseket «a magyar tudós társaság termében» tartották. Az írótagok egy második emeleti páholyt vehettek igénybe, ezen felül a szabad földszinti bemenet is mindenkor megillette őket. Az 1843. ápr. 18-án tartott ülésen elnökké Vörösmartyt, jegyzővé pedig Nagy Ignácot választották. Az írók sora, amelyből az esetenként kiküldött négy bíráló kikerült, idők folyamán megváltozott. 1845. febr. 25-én Vachott Sándor és Vajda Péter vidékre költözése folytán helyükbe Frankenburg Adolf és az akkor Pestre helyezett Czuczor Gergely soroztattak be a játékszini választmány tagjai közé. Czakó Zsigmond 1845. jan. 31-től kezdve mint színész tagja a játékszini választmánynak, épígy Szigligeti is. Kivülük a színészek közül még Fánecs, Szentpétery, Lendvay, Telepi, Udvarhelyi, László, Szilágyi, Balog, Bartha, Egressy, Szigeti, Komlóssy neveivel találkozunk; amint ebből a névsorból kitetszik, minden jelentősebb drámai színész résztvett a drámabírálás munkájában.

A választmány tagjai közül a legtevékenyebbek Bajza és Vörösmarty voltak. Mint legjelentősebb egyeniségek, a darabok bírálásánál a maguk kritikai elveit érvényesítették.² A beadott műveket az abszolút szép szempontjából ítélték meg — innen nagy szigorúságuk. A játékszini választmány ebben az első, 1846-ig tartó ciklusában 82 ülésen 127 darabot bírált meg; ebből egyhangúlag csupán hetet fogadott el, kettőt szótöbbséggel, tizenhatot átdolgozás céljából visszaadott, a többit feltétlenül visszautasította. Szigorúság mellett nagy részrehajlatlanság jellemezte. Ezt leginkább az igazolja, hogy saját tagjainak műveit is visszautasította, ha a kellő mértéket nem ütötték meg. Az összetérhetetlenség kérdését úgy oldották meg, hogy az érdekelt fél nem ment el arra az ülésre, amelyen darabját megbírálták. Így a választmány 1844. febr. 9-i ülésén egyhangúlag visszautasította a *Csongor és Tündét*,³ amelyet szerzője név nélkül nyújtott be. Az ülésen Bajza,

¹ Ez és a többi adat, ha külön forrásra nem történik hivatkozás, 1876-márc. 5-ig a Játékszini választmánynak a Nemzeti Színház levéltárával együtt az Országos Levéltárban őrzött jegyzőkönyveiből való.

² L. erre nézve Császár Elemér: *Az Athenaeum színi kritikái*. Budapesti Szemle 159. k. 46—68. l.

³ Ezt könnyen megtehetette, mert a *Csongor és Tünde* 1831-ben megjelent ugyan Székesfehérvárott, de a közönség és kritika teljes visszhangja nélkül. Másodszor csak Vörösmarty műveinek 1847-i kiadásában látott napvilágot.

Nagy Ignác, Vachott Sándor, Balog, Szigligeti és Szilágyi vettek részt. Hogy a bírálók észrevették-e a darab költői szépségeit, annak a szűkszavú jegyzőkönyvben nincs nyoma. Hogy eredeti alakjában színpadi előadásra nem volt alkalmas, abban mindenesetre igazuk volt. Egy akkora rendezői lángésznek kellett jönnie, mint Paulay Ede, hogy a darabból a drámai magot kifejtve költői szépségeit a színpadon érvényesíteni tudja. A visszautasított darabok közt van Erdélyi János *Nápolyi Endre* c. színjátéka, Czakó Zsigmond első drámai kísérlete, a *Chantreyek*, amelynek bírálatát a szerző olyan nyomtatékkal sürgette,⁷ Kunoss Endre *Kálmán királya*, a *Kényur és fia* és a *Félreismert lángész* Degré Alajostól, *Alispán és lánya* Remellay Gusztávtól, *Erdélyi tisztujítás* Dózsa Dánieltől, Királyi Pál vigjátéka *A patvaristák*, Döme Gergely népszínműve, a *Hazajáró lélek*, Beöthy Zsigmond vigjátéka a *Követválasztás*, Jókai Mór első kísérlete *A zsidófiu*, Vahot Imre vigjátéka *A régiségbuvár*, a *Védangyal* és a *Zách nemzetség* c. drámája, Haray Viktor színműve, *A milliomos nő Pesten*, Petőfi drámai zsengéje, a *Zöld Marci*, Degré Alajos *Idegen gróf* c. színműve. Átdolgozás céljából visszaadták Gaal József *Vén sas* c. színművét, Czakó Zsigmond drámáját, a *Kalmár és tengerészt*, Vahot Imre *Találkozás az Orczy kertben* c. vigjátékát, Garay János *Czülley Borbáláját*, Kovács Pál drámáját, a *Nyomor iskoláját*, Obernyik első próbálkozását, *Az elsőszülöttet*, Tóth Lőrinc *Az atyátlan* c. drámáját, Jókai Mór *A kincstárnok* c. darabja «egyhangúlag elfogadtatott, némi csekély módosítások ajánlása mellett, Egressy Gábor és Szigligeti szóbeli utasítása szerint». *Két gyám* c. népszínművét, amelyet Jókai egy hónappal az előző után benyújtott, először a három utolsó felvonás teljes átdolgozása végett visszaadják s csak azután fogadják el egyhangúlag előadásra. Petőfi második drámai kísérlete, a *Tigris és hiéna*, az 1846. jan. 7-i ülésen került tárgyalásra. Az ülésen Bajza, Czuczor, Kúthy, Vörösmarty, Bartha, Egressy és Komlóssy vettek részt s a dráma «előadatra egyhangúlag elfogadtatott, némelly keményebb kifejezések szelidítésének ajánlása mellett». A «keményebb kifejezések» mindenesetre megdöbentették a színpadon csak a szép keretei közt megjelenő igazságnak helyt adó Bajzát. A két írói nemzedék stilusellentéte itt is jelentkezik. Ugyanez az elv érvényesül, mikor Vahot Imre *Sorsjáték* c. vigjátékát azzal a feltétellel fogadják el, «hogy a korbácsolási jelenet hagyassék ki». Az ilyesmi akkor még megdöbentő naturalizmusnak tetszett a magyar színpadon.

⁷ V. ö. közlésemet: *Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában*. Ik. 1938.

A hét egyhangúlag elfogadott darab közül négynek Szigligeti a szerzője; ezenkívül Degré Alajos egy vígjátéka, Czakó *Végrendetele* és Jókai *Két gyám* c. népszínműve nyerte meg minden tekintetben a bíráló bizottság tetszését.

3.

Érthető, hogy a szigorúságnak ez a foka a sajtóban nagy ellenzést keltett. A visszautasítottak közt neves írók és még inkább újságírók is voltak. Szigligeti darabjainak elfogadása a részrehajlás látszatát kelthette, bár ma már leszögezhetjük, hogy elvéteve akadt talán, aki jobb drámát írt akkor Szigligetinéél, de nála jobb szindarabokat senki sem tudott írni. Részrehajlásról, vagy inkább elfogultságról, nem Szigligeti esetében beszélhetünk, hanem inkább egyes, akkor más téren elismert és hangadó íróknál. Így csodálkozunk a *Tigris es hiéna* elfogadásán. Színre ugyan nem került, mert érzékeny írója visszavonta; ez jobb is volt, mert a bukást épügy nem kerülhette volna el, mint Jókai csodálatosképen ugyancsak elfogadott *Két gyám* c. népszínműve. Olyat bukott, hogy másodsor már nem is lehetett adni.

Növelte az elégedetlenséget, hogy a játékszíni választmány nem okolta meg visszautasítását. Ezek a körülmények indíthatták arra Rádáy Gedeont, a színháznak az országos választmány helyébe lépett országos főigazgatóját, mikor a színházat Bartay Endre bérlő igazgatótól saját kezelésébe vette, hogy a játékszíni választmányt, most már «Drámabíráló választmány» címmel, újjászervezze. Az újjáalakítás az 1846. jan. 23-án, az Akadémia termében tartott ülésen történt. Rádáy Gedeon körlevélben nyolc író és nyolc színészt szólított fel a drámabíráló választmány munkájában való részvételre. A felszólított írók Bajza József, Czuczor Gergely, Erdélyi János, Frankenburg Adolf, Gaal József, Kúthy Lajos, Nagy Ignác és Vörösmarty Mihály voltak, a színészek pedig Balog István, Czakó Zsigmond, Egressy Gábor, Fánecs Lajos, László József, Lendvay Márton, Szigligeti Edvard, Szentpétery Zsigmond. Amint a névsorból kitetszik, a bizottság személyi összetételében csak annyi változás történt, hogy az írók közül Toldy Ferenc és Tóth Lőrinc hiányoznak. Ez azonban semmiféle változást nem jelent, mert Toldy Ferenc és Tóth Lőrinc az előző ciklusban a bírálóbizottság ülésein egyszer sem jelentek meg. A változás inkább az ügyviteli szabályzat megalkotásában jelentkezik, mert eddig, ilyen szabályzat nem léteben, az eljárást a kialakult gyakorlat szabta meg. Az új szabályzat értelmi szerzője Bajza — nagy szervező készsége itt is megnyilatkozik. A jegyzőkönyv szavai szerint «Bajza József indítványkép néhány pontot olvasa föl, mellyek a tanácskozásban vezérfonalul szolgálván, határozattak meg az alapszabályok». Jegyzőnek titkos szavazással

Erdélyi Jánost választották, évi 200 pengő forint tiszteletdíjjal. A színművek feltételes elfogadása megszűnik, a szerzőknek azonban jogukban áll darabjaikat átdolgozva ismét benyújtani — a bírálók ugyanazok maradnak. «Az országos főigazgató csak a választmány által ajánlott színműveket fogja előadatni, ebből azonban nem következik azon kötelezés, hogy minden ajánlott darab előadassék.» Ezzel a bíráló választmány csak véleményező testületté lesz. A tagokat ötös csoportokba osztják, s minden ülésen más ötös csoport tartozik megjelenni. Akadémioztatás esetén vagy helyettest kell állítani, vagy a darabot elolvasni és a véleményt négy napon belül írásban beküldeni. Egyébként a bírálás a darab felolvasása alapján, egyszeri hallás után történt. Az új szabályok legfontosabbika végre egységes szempontot ad a bíráló választmány munkásságához, leszögezvén, hogy «a színművek bírálatában fő szempont a színi hatás». Az első ülést még az Akadémia termében tartották, a többit már az «elnök gróf szállásán». Ezzel ismét elszakadt egy szál, amely a drámbíráló bizottságot az Akadémiához fűzte. Új gyakorlat szerint a bizottság író tagjai most már nem kizárólag az akadémikusok sorából kerülnek ki. A szabályokban ugyan nincs nyoma, de az új gyakorlat szerint a visszautasítást most már indokolták.

Egy esztendő múlva, 1847. máj. 7-én, az alapszabályokat módosítani kellett. Az első irányelv, amelyre nézve a közvélemény tiltakozását jelentette be, a színi hatásnak bírálati normával való alkalmazása volt. Ez a pont «lapok vitájára» adván alkalmat, «most azon volt tanakodás: van-e elegendő ok annak megváltoztatására. A tagok egyenként is, de leginkább beleegyezéssel, abban nyugodtak meg, hogy színihatás alatt nem értenek minden külső eszközök által előidézett, hanem egyenesen a mű belbecséből, minő a jellemek, cselekvény, bonyolítás stb. fejlesztett hatást, — a pont így értve és így magyarázva előbbi szerkezetében meghagyatott.»

Ez a gyűlés változást hozott a bizottság személyi összetételében is: a Pestről eltávozott Frankenburg Adolf helyébe Garay János került.

Ennek a gyűlésnek újítása az is, hogy «lehető esetekben, mikor t. i. a bíráló alosztály jónak látandja, s többségében beleegyeznek, följebbviteli bíráló választmány alakítása, melyre minden tag meghívatik, s legalább kilenc tag szükséges, kevesebb számmal följebbviteli ülést sem tarthatván, elrendeltetett.» A jegyző felhatalmazást kap arra is, hogy ha az alosztályok tagjai teljes számban nem jelennek meg, a többi alosztály tagjaiból kiegészíthesse.

Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert míg a választmány működésének első ciklusában a bíráló tagok a gyűléseken nagy buzgalommal és érdeklődéssel vettek részt,

most az ülések a tagok meg nem jelenése miatt többnyire határozatképtelenek. Rendkívüli események, nagy átalakulások előtt áll az ország, s ezt mindenki érzi. A politika, a közélet érdekel mindenkit, s mozgalma magával sodor minden értéket és erőt.

Az 1847. szept. 10-i ülésen Bajza bejelenti, hogy átvévén a színház igazgatását, bírálóbizottsági tagságáról lemond. Helyette a választmány akadémiai tagjai Obernyik Károlyt választották. 1848. jun. 3-án Erdélyi János néven át Bajzától a színházi aligazgatóságot, tagságáról lemondott, s helyébe Vörösmarty indítványára Jókai Mórt, Hazucha Ferencet és Vahot Imrét választották. Az új jegyző Erdélyi helyett Obernyik Károly lett.

Az új rendszabályok nem fokozták a választmány munkaképességét. Gyűlést ritkán tartottak, olykor két hónapig is szünetelt a munka. különösen az 1848 és 1849-es évek izgalmas idején. Sokszor az összehívott gyűlést nem lehetett megtartani, mert csak egy tag jelent meg.

1849. okt. 5-én már az új igazgató, Simontsits János hívja össze a gyűlésre a választmány «Pesten lévő» tagjait. Az írótagok száma ötre olyadt: Garay János, Hazucha Ferenc, Nagy Ignác, Obernyik Károly, Vahot Imre jelennek csak meg, a többiek szerte bujdosnak. A színészek közül hiányzik Egressy Gábor. Fánscy Lajos indítványt tesz, hogy a «távol-lévő» választmányi tagok helyét töltsék be; a választmány azt «most még» mellőzi. Még várnak egyesek visszatérésére; Jókai és Czuczor valóban vissza is tértek. Azonban néhány alapszabálymódosítás mégis szükségesnek látszik. «Némelly írók gyakran elégtelenek lévén a választmány ítélethozásaival, ezeknek megnyugtatóására s a származható gyanúsítások eltávolztatására» szükséges, hogy az egyszer már visszaautasított és még egyszer benyújtott darabokat ne ugyanazok a bírálók ítéljék meg. Részint nem valószínű, hogy amit egyszer elvetettek, azt már másodsor elfogadják; részint pedig a második felolvasáshoz «eleve elfogulva és némi unalommal fognak hozzá.» Ezért az újra bírálásnál az öt tag közül csak kettő, egy színész és egy író kerüljön ki a régi bizottság tagjaiból. Garay János indítványára, minthogy a darabok felolvasásának módjától nagyon sok függ, megadták a szerzőnek azt a jogot, hogy darabját maga vagy megbízottja olvashassa fel; ha évvel a jogával nem él a szerző, a jegyző olvassa fel, azonban otthon előbb átnézi. A szavazás titkos lesz és a döntést nem kell megokolni.

Már ekkor felmerül az az aggodalom, jó-e az eddigi gyakorlat, amely a darabról egyszeri elolvasás nyomán kér véleményt s nem ad módot elmélyedésre, kiforrott ítélet kialakulására s a darab sorsát pillanatnyi benyomásnak, esetleg hangulatnak veti alá. Az 1850. nov. 20-i ülésen Simontsits

János igazgató közli több választmányi tagnak azt az óhaját, hogy a felolvasást mellőzzék s inkább körözzék a darabot. A többség azonban «azon szempontból indulván ki, hogy így a színművek elítélésére sokkal több idő és fáradság kívántatnék.» elveti az indítványt. Egyelőre a kényelmi szempont diadal-maskodott.

Az ítéletek jóval enyhébbek, mint Bajzáék korában. Bár így is akad még a visszautasítottak közt egy-egy neves író. Így 1851-ben visszautasítják Vas Gereben *Ne bántsá a másét,* 1852-ben *Az alföldi kocsmáros* c. színművét. Ez utóbbi azonban később mégis színrekerült.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

A SZÍNSZERŰSÉG URALMA DRÁMAIRODALMUNKBAN.

(Első közlemény.)

1.

A dráma valamennyi költői műfaj közül a legbonyolultabb. Azzá teszi kettős rendeltetése: olvasmány- és játékjellege. Azt az esztétikai és dramaturgiai felfogást, amelyik a játékjelleg hangsúlyozásával a drámában elsősorban színpadi alkotást lát s célkitűzését, kidolgozását és értékét az előadás által elért hatástól teszi függővé, színszerűségnek nevezzük. A dráma, ha egyetlen célja a színszerűség megvalósítása, a legtágabb körű színházlátogató közönség számára írt szórakoztató műfajjává lesz — sok tekintetben a drámairodalom «ponyvájá»-vá. Az újkori európai dráma sajátos műfajából önként következik, hogy a drámairodalom egy része mindig színszerű, mégpedig *csak* színszerű alkotás. S voltak korszakok — a fejlődés szempontjából éppen a legjelentékenyebbek — amelyekben a színszerűség elve uralkodott. Ilyen «színszerű» korszak a magyar drámairodalomban a XIX. század középső harmada.

A színszerűség uralomrajutása legszorosabban összefügg a színészet helyzetével. E tekintetben színi viszonyaink a múlt század 30-as éveiben gyökeresen átalakultak.¹ A küzdelmek és kísérletezések válságos kora lassanként lejárt; a reformkor felismeri a színház nemzeti jelentőségét, dráma és színházügy most már véglegesen helyet kap nemzeti műveltségünkben. Magánosok és közületek versenyt buzgólkodnak a szervezés és támogatás munkájában: az állandó játékszín felállítása, később fenntartása és felvirágoztatása hosszú időn keresztül országos mozgalom tárgya; a színházzal kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések megvitatására irodalmunk legjobbjai szállnak harcba; drámaköltészetünk új műformákkal gazdagodva, számbelileg és értékbelileg gyarapodik.

Lényegesen megváltozik színészeink helyzete. Vidéken még most is nyomorgó vándorkomédiások ötletszerűen toborzott,

¹ V. ö. Gyulai Pálnak ma is helytálló, tömör és színes jellemzését: *Nemzeti Színház és drámairodalomunk*. Újra: *Dramaturgiai dolgozatok*. 1908. I. köt. 238. és k. l.

kéteserkölcsű csapatai bolyonganak; siralmas teljesítményeikről elrettentő képet festenek a vidéki levelezők. De Pesten és a «két magyar haza» nagyobb városaiban már tisztességesen díjazott, állandó vagy legalább is állandóbb jellegű, szervezett társulatok működnek. Fényes jövedelemre nem szabad gondolnunk, de a biztos kenyérkereset lehetősége megvolt, s a becsvágyó és tehetséges művészek érdemükhöz mértén érvényesülhettek.

Az anyagiaknál is fontosabb volt azonban az erkölcsi emelkedés. Legtöbb színészünk pályájának elején még mindig ott szerepelt a felháborodott szülői ház átka, de a polgárosodás folyamata gyors ütemben haladt előre. A színház magyárosító célkitűzésével kapcsolatban egyre jobban tért hódít az a felfogás, hogy színészeink a nemzeti érzés és a nemzeti nyelv apostolai. Sorsuk már biztos kezekben van: a közönség egyre fokozódó érdeklődésén, a hivatalos körök támogatásán kívül hátuk mögött áll az időközben ugyancsak jelentőségre jutott sajtó és — részben épen ennek révén — az egész magyar irodalom. Írók, újságírók és színészek 1840 körül nálunk egy testületet alkotnak.

Színészeink teljes mértékben rászolgáltak a pártfogásra — művészi teljesítményük hatalmasat fejlődött. A Nemzeti Színház megnyitásával, a rendszeres színi kritika megindulásával kezdetét veszi a művészi fejletlenség kora.¹ Színészeink talán nem tehetségesebbek az úttörőknél, de mindenesetre képzetebbek, tanultabbak. Bartha János, Megyeri Károly, Szentpéteri Zsigmond az utolsó naturalisták — a fiatalabb nemzedék a rendszeres színi oktatás hiányát önművelődéssel igyekszik pótolni. Lendvay Márton nem hagyta olvasatlanul, amit a magyar irodalom nyújtott,² de megtanult németül is, hogy a pesti német színház jelesebb vendégeinek felléptét élvezhesse; megfordult Berlinben és Seydelmannal szoros barátságot kötött. Egressy Gábor nélkülözött, adósságokba verte magát, csakhogy Bécsbe és Párizsba mehessen, s a Burgtheater és a Comédie Française előadásain eredetiben tanulmányozza a klasszikus játékestilust. Fánecsy Lajosnak nagy olvasottsága és alapos esztétikai tudása volt;³ a Nemzeti Múzeumban őrzött és nevéről elnevezett színlapgyűjtemény már-már tudós hajlamokra vall. Színészeink becsvágyára nagyon jellemző, hogy 1840-ben fogadásból két vígjátékrészletet franciául adtak elő.⁴ Az ő buzgólkodásuk eredménye a *Bánk bán* gyökérverése,⁵ főképen pedig

¹ V. ö. Kujáni János: *Adalékok a magyar színjátszás és színpadi szavalat történetéhez*. 1928. 10. l.

² Szigligeti Ede: *Magyar színészek életrajzai*. 2. kiad. 1907. 86. l.

³ U. ott, 50. l.

⁴ Rakoczay Pál: *Egressy Gábor és kora*. 1911. I. köt. 144—145. l.

⁵ Rédey Tivadar: *A Nemzeti Színház története*. I. köt. 1937. 209. l.

a 30-as évek végétől felvirágzó magyar Shakespeare-kultusz.¹ Egressy Gábor egész élete ennek szolgálatában telt el; nemcsak a szerepek mesteri alakításával és fordításokkal,² hanem magvas esztétikai fejtegetésekkel is hozzájárult a brit drámaköltő honosításához. Vetélkedése Lendvay Mártonnal a *Bánk bánban*, *Othellóban*, *Don Cézár de Bazanban* szép példája az új színésznemzedék eszményi célkitűzéseinek.³

Általában Egressy Gábor egész magatartása és működése szimboluma a reformkor színésznemzedékének. Hivatásának fanatikusa. Szemében a színészet a művészetek csúcspontja. «A szépművészetek egyetemes belső célja, a látszat, a színészetben non plus ultráját éri el. A művészetek mind itt összpontosíták erejüket, hogy ezen látszat legmerészb diadalát kivíják. És célt értek, ... a teljesület (Vollendung) dicsősége a színészeté.»⁴ (A színészet népszerűségére vall, hogy véleményével nem állt egyedül; ugyanígy nyilatkozott Tóth Lőrinc⁵ és később Henszlmann is.)⁶ Egressy öntudatára jellemző, hogy a közönséget nem szolgálni akarja, hanem nevelni és polgári önismertetre ébreszteni. Fáradhatatlanul küzd színészetünk érdekében. Eleinte csak azt kívánja, hogy a magyar nemes becsülje a színészt s «ne tegye egy kategóriába kocsisával.»⁷ Később önérzetesen mutat rá, hogy a «színészetben új elem tűnt elő, mely azért látszott küldetve lenni, hogy kitöltse az egyház, iskola, törvényhatóság és élet között eső hézagokat és különbségeket.»⁸ 1846-ban már így méltatlankodik: «Visszás állapotnak tetszik előttem legelőször is: hogy a színészet tagjai ... nem polgárai hazájoknak. Ők egy új elem az államban, új osztály a társadalomban, melyet ha törvényszerint magáénak ismert az állam, helyet is kell számára jelölnie, s polgári lételt kell annak a társadalomban adnia.»⁹ Ez a szenvedélyes ügybuzgalom számos polémiába sodorta; vitája Bajzával, Kossuth-tal, Czákovával, később Gyulaival és Gregussal ismeretes. Nem volt mindenben igaza, de tévedései és túlzásai is határtalan lelkesedéséből származtak.¹⁰ Elveiért férfias bátorsággal szállt sikra — nemcsak nagy művész, de nagy jellem is volt.

Egressy hatalmas egyénisége, képzettsége, önérzetes bátorsága, elméleti és gyakorlati útmutatásai, elsősorban egész életpéldája mély benyomást tett pályatársaira. Az ő hatása alatt ragadott tollat a korszak másik jelentős színészirója: Fancsy Lajos. Nem olyan kiváló színész, mint Egressy, embernek is

¹ V. ö.: Császár Elemér: *Shakespeare hazánkban*. 1917. 27. l.

² Mitrovics Gyula: *Egressy Gábor*. Budapesti Szemle 30. köt. (1909.) 47. s k. l. és Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban*. 1909. I. köt. 58. l.

³ Rakodczay Pál id. mű, I. köt. 381—400. l.

⁴ Athenaeum, 1840. I. félév 342. l.

⁵ Athenaeum, 1837. II. félév, 593. l.

⁶ Pesti Divatlap, 1843. jan. 5.

⁷ Athenaeum, 1840. I. félév, 294. l.

⁸ *Egressy Galambos Gábor emléke*. 1867. 117. l.

⁹ U. ott, 95. l.

¹⁰ Rédey szerint (id. mű, 247. l.) még «jellemiszilárdságának sajnálatos megingása» is arra vezethető vissza, hogy hazavágyott, mert nem tudott a színpad nélkül élni.

kisebb, de ügyes tollforgató; írásai mindig nagy hullámokat vertek fel. Egressyt inkább az elvi kérdések érdekelték — Fánccsy a napi eseményekhez szólt hozzá, és bizonyos mértékben ő honosította meg folyóiratainkban a színészi polémákat. Vitája Dobrossy Lajossal,¹ Vahot Imrével,² Fekete Somával³ nagyban hozzájárult, hogy a 40-es években általánossá lett a hirlapi felelgetés, és kezdő színészek is legott hirlapi csatát provokáltak, ha vélt sérelem érte őket a kritika részéről.

Természetes, hogy az ellenhatás sem maradt el. Színészeinknek túlaradó önérzete és túltengő szereplése ellen egyre több hang szólalt fel. Vörösmarty — tartózkodó egyéniségére jellemző módon — csak szerény lapalji jegyzetben rója meg «azon fenhangot és méltatlan sértegetést, melly Fánccsy . . . replicájában uralkodik»,⁴ Kossuth Lajos azonban már vezércikkben szólal fel s «a színpadi hősök mámoros istenítését» százdunk egyik körjelének bélyegzi.⁵ Vahot Imre az Athenaeumban kel ki a «polemicussá fajuló» színészi «literátorkodás» ellen: nemzeti művészetünk még kezdeti állapotban szendereg, de színészeink «követelése, önhittsége, hanykódása s érzékenysége már is tetőpontjára hág.»⁶ Még alantasabb hangon ostromozza a «színi nyeglészkedést» a *Magyarkák* című röpirat (Lipese, 1845); a síma modoráról ismeretes Fánccsyt még csak «kis Guizot»-nak csúfolja,⁷ Szigligetit azonban már haszonleséssel vádolja.⁸ De a magas színvonalon álló Magyar Szépirodalmi Szemle is «emancipációt» sürget «az egyedül taps után vágyakodó színészet uralkodása alól.»⁹

Ezek és az ehhez hasonló nyilatkozatok azonban legfeljebb csak regisztrálták a helyzetet — a megindult folyamatot feltartóztatni nem tudták. A Nemzeti Színház «üzemesítése» színészeink korlátlan uralmára vezetett, s ezzel szemben minden felszólalás hiábavalónak bizonyult.¹⁰

Egressy Gábor már 1840-ben olyan «színigazgató választmányt» javasolt, amely «az elnökön kívül, a jelesb színházak példájára, két jeles költőből, két történet- és régiségtanárból, két történeti- s egy tájfestészből, öt színészből és egy színmesterből állana.»¹¹ Színészeink véleményét már Bartay Endre is mindig meghallgatta, az ötletből rendszert azonban Ráday Gedeon

¹ Társalkodó, 1840., 1841. évf.

² Athenaeum, 1841. évf.

³ U. ott.

⁴ Athenaeum, 1841. I. félév, 915. l.

⁵ Pesti Hirlap, 1841. 31. sz.

⁶ 1841. I. félév, 913. l.

⁷ 81. l.

⁸ «Szigligeti . . . feji az országos tehenet.» 85. l.

⁹ 1847. 9. sz.

¹⁰ V. ö. cikkemet: *A színházi üzem kialakulása a reformkorszakban*. Színpad, 1836. 351—354. l.

¹¹ Athenaeum, 1840. I. félév, 374. l.

csinált, mégpedig meglehetősen radikálisan, mert az általa szervezett igazgató-tanácsban a karmesteren kívül pusztán színészek foglaltak helyet. Így a tényleges hatalom Fáncsy Lajos, Egressy Gábor, Erkel Ferenc, László József, Lendvay Márton, Szentpéteri Zsigmond és Szigligeti kezébe került.¹ Az ő akaratuk érvényesült a drámabíráló bizottságban,² tőlük függött a szereposztás, ők állították össze a műsort. Hogy ezt a példátlan hatalmat nem mindig önzetlenül és nem mindig művészi elvek szerint gyakorolták, az szinte természetes. Ha nem is pártatlanul, de félreérthetetlenül jellemzi Czákó Zsigmond egyik levele a helyzetet: «Eltökéltem még évet a nemzeti színháznál tölteni — meglehet elvesztem ezt is — mint másikat; s ha egykor elfogom hagyni, oka az lesz, hogy mind azokban, kik eddig valamire mentek, nem úgyszeret(et) — nem a művészethez tapadó tiszta ragaszkodást látom — hanem egy alárendeltséget, önzés(t) . . . Itt a színészet kenyérkereset — az irodalom kenyérkereset s hogy egyiknek se kopjék fel az álla, mosni kell egymás kezét — piszokkal vagy sem — az nem kérdés.»³ Különösen Szigligeti ügyeskedett a saját javára darabjainak színrehozatalában.⁴ Így került Petőfivel szembe: a *Tigris és hiéna* bemutatója vasárnapra volt kitűzve, Szigligeti azonban keresztülvitte, hogy a jobb jövedelmet ígérő vásári napon az ő darabja (*Egy szekrény rejtelmei*) kerüljön előadásra; az önérzetében sértett költő erre visszavonta drámáját.⁵ És egészen bizonyos, hogy Czákó Zsigmond megdöbbentő öngyilkosságában is nagy szerepe volt annak a furcsa szélmalomharcnak, amelyet a «klikk» egyeduralma ellen vívott.

Színészeinknek uralomrajutása drámairodalmunkban tehát társadalmi emelkedésükkel és a Nemzeti Színház sajátos viszonyaival állt összefüggésben. Nem ez volt az első eset, hogy a «nemzet napszamosai» írói tevékenységet is kifejtettek. Színi műveltségünk kibontakozásának éveiben (1792—95) és a vándorszínészetnek rákövetkező évtizedeiben sem tudta mindig ellátni a színpadot megfelelő darabokkal az irodalom, s ezért színészeinknek gyakran kellett vállalkozniok a szerző szerepére is. Úttörő színészeink ez elől a feladat elől sem hátráltak meg: nemcsak idegen drámák fordításával és átdolgozásával, hanem eredetiek írásával is szolgálták a magyar játékszín ügyét.

Ez az írói működés azonban csak kevés nyomot hagyott irodalmunk fejlődésében. Színészeink nem is törekedtek költői babérokra. Csak szükségből ragadtak tollat, s ha kielégítették a napi igényt, munkájukkal nem törődtek tovább. Hagyták őket elkallódní; nyomtatásra csak akkor gondoltak, ha a kez-

¹ Pataki József: *A magyar színészet története*. 1922. 106—109. l.

² «Beh nagy kár, hogy Garay és valamennyi drámaíró nem lett színeásszé, bezzeg elfogadnának akkor tőlük szénát, szalmát egyaránt.» Pesti Divatlap, 1845. 147. l.

³ IK. 1937. 70. l.

⁴ «Szigligeti darabjai kivételes pártfogásban részesültek, s a legkedvezőbb, t. i. vásári időben kerültek előadásra.» Frankenburg Adolf: *Emlékíratok*. 1868. III. köt. 77. l.

⁵ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. 1896. II. köt. 245—246. l.

deményezés az irodalom részéről indult ki, mint pl. Endrődy János és Verseghy Ferenc vállalkozásánál. Amikor a második pesti szintársulat működése idejében az elismert írók nem mozdultak meg oly mértékben, mint a 90-es években, a színész-drámaírók tevékenysége is kevesebb irodalmi nyomot hagyott maga után.¹

Más a helyzet a reformkorban. A Nemzeti Színház tollforgató tagjai már nem színészek és — mellékesen, szinte szégyenkezve — írók is, hanem színészek és írók teljes egyrangúságban. Az irodalmi alkotás számukra tudatos becsvágy, amely idővel írói gyakorlottságra vezetett, ez pedig kifejlesztette a művészi kezdeményezésnek és a tudatos vezetésnek bátorságát is. Színészíróink lassanként fölibe kerültek az irodalomnak — a színház vezetésében elfoglalt kiváltságos helyzetük kezükre játszotta a drámai stílus irányítását is.

Ez a gyakorlatban a színszerűség vezérelvvé való emelését jelentette. Drámairodalmunk jellege megváltozik: a cél és eszköz fogalma összekeveredik, a gyakorlati használhatóság esztétikai mérték, a közönségsiker irodalmi értékítélet lesz. A tiszta irodalmiság képviselői tehetetlenek voltak a fejleményekkel szemben; a költőiség és színszerűség hívei közt még javában folyt a tollesata, amikor az élet a harcot már régen eldöntötte.² Az alacsonyabb színvonalú rétegek megnyerése ugyanis nemcsak anyagi érdek, hanem közműveltségi célkitűzés is volt. A magyarosítást elsősorban Pest-Buda polgárságában kellett végrehajtani, és így ennek a társadalmi rétegnek izlése szabta meg a Nemzeti Színház műsorának általános jellegét. Az irodalom kénytelen volt egyelőre beletörődni az adott helyzetbe. Íróink egy része, kivált a nem színészírók, visszavonult a drámaírástól és a kritika fedezékeibe húzódva igyekezett befolyjni az irányításba — egy másik csoport megalkudott és követte színészíróinkat a színszerűség ösvényén.

Az itt vázolt folyamatnak középpontjában, akárhonnán nézzük is, a Nemzeti Színház áll: ez volt az az intézménnyé sűrűsödött végső ok, amely mint látható vagy láthatatlan, de állandóan jelenlévő és ható erőforrás új helyzetet teremtett színi viszonyainkban és drámairodalmunkban. A Nemzeti Színház mint élő szervezet egységbe foglalta, közös nevezőre hozta a különböző korú, származású, műveltségű és tehetségű írókat. A 40-es és 50-es évek drámaírói egymástól eltérő egyéniségek, alkotásaik sokban elütnek egymástól. Azáltal azonban, hogy legtöbbjük a kerepesi-úti színház légkörében élt, hogy legtöbb-

¹ Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830.* 1935. 217. l.

² A vita részleteire vonatkozólag v. ö. Haraszthy Gyula: *Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében.* Budapesti Szemle, 227. köt. (1932) 183—200 l.

jük tevékenységének ez az intézmény volt éltető eleme, ihletforrása, vezérelve és célkitűzése, mai szemmel egységes írói csoportnak látjuk őket, még akkor is, ha ez az összetartás nem vált is mindegyikükben tudatoossá. Megokolt tehát az is, hogy a mult század derekán virágzó színszerű drámairodalmunk kezdőpontjával a Nemzeti Színház megnyitásának esztendejét, 1837-et tesszük. Igaz, hogy ez az év még nem hozott olyan irodalmi alkotást, amely éles határ, vagy akár csak határozott átmenetet jelentene az előzményekkel szemben. De kétségtelen, hogy az új színház új stílust kezdeményezett. A régi minták lassanként elfakultak, s a frissen ácsolt deszkákon 1838-ban már megkezdte irodalmi működését — nem egészen előzmények nélkül, de határozottabban és új utakon — az új színésznemzedék első, egyben legnagyobb hatású tagja: Szigligeti Ede.

2.

Szigligeti Ede egész élete a színház szolgálatában telt el. Ezt munkásságának egyetlenegy méltatója sem mulasztja el megemlíteni, a kép azonban, amely Szigligetiről irodalomtörténetünkben él, ennek ellenére is inkább a tisztán írói vonásokat emeli ki. Szigligeti pályáján — különösen 1844-től — fokozatos emelkedést figyelhetünk meg, és a művészi magaslatoakra törő, ezeket olykor-olykor el is érő költő emléke háttérbe szorította a színház napi igényeit, mesterember módjára kiszolgáló kezdő író. Az 50-es években Szigligeti sűrűn dolgozta át első drámáit, és ezek az átdolgozások mutatják legjobban, hogy ízlése és stílusa mennyit fejlődött. A szabadságharc előtt és közvetlenül utána azonban minden becsvágya ellenére is izig-vérig színészdrámaíró maradt. «Összes munkálataim legfőbb célja más nem volt soha, mint a magyar színészetnek Pesten emelése» — mondta 1846-ban a Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglalójában¹, és ezzel az elfogulatlan önkritikáról tanúskodó vallomásával hitet tett írói hovatartozóságáról is.

Ez a székfoglaló egyébként is jellemző. Szigligeti nyíltan bevallja, hogy drámái «leginkább színpadi hatásra dolgozott művek.»² Nézeteit tehát a színszerűség vezérelvének hódoló színészdrámaíró dramaturgiájának tekinthetjük. Bölseleti megalapozottságú esztétikát persze hiába váránk tőle; ő maga mondja, hogy «nem barátja a definícióknak», és tudjuk, hogy világos elméletet még akkor sem tudott alkotni, amikor szándékában volt.³ Székfoglalója nem is egységesen felépített

¹ *Drámái állapotjainkról*. Kisfaludy Társaság Évlapjai. Régi folyam. VII. köt. 439. l.

² U. o. 436. l.

³ Berczik Árpád: *Szigligeti dramaturgiája. Császár-émlékkönyv*. 1934. 50. l.

értekezés, hanem gondolatoknak laza csokra — egy gyakorlati ember gyakorlati vélekedése. Mint a képzeletet szabályozó és irányító szemlélet azonban nemcsak Szigligetire, hanem többé-kevésbé valamennyi színészdramáira jellemző.

Szigligeti abból indul ki, hogy «drámában jellemeket kell előállítanunk». Ez a megállapítás első pillanatra ellentmond a színi hatás elvének; a 40-es évek vitáiban a jellemekre felépített dráma — szemben az érdekes cselekvényt nyújtó, meglepő helyzetekkel dolgozó regényes drámával — költségek számított. Szigligeti azonban vagy felismerte, hogy a jellemdráma is lehet színszerű, vagy ezzel az udvarias és elismerő gesztussal Henszlmann és a többi elméleti alapon álló színikritikus felé akarta hallgatóinak, a tudós gyülekezetnek jóindulatát megnyerni. Ez utóbbi feltevés valószínűsége mellett szól az a körülmény, hogy Szigligetinél a «jellem» csak kiindulópont. Mibenlétét nem fejtegeti bővebben; mindössze annyit mond, hogy «állandó és maradandó hatást csak a benső valóság adhat, valóság a jellemek és szenvedélyek festésében». A továbbiakban ő is elsősorban a drámai cselekvénnyel foglalkozik. Nézete szerint ugyanis «egyik jellemnek a másikat kell érintenie» — így áll elő a helyzet. Ez a dráma legfontosabb eleme: «Memnon szobrának nap kellett, hogy hangozzék, a jellemnek helyzet, hogy hevüljenek, szóljanak, cselekedjenek». A helyzetek legyenek változatosak, a tárgyat mindig más-más oldalról kell «leleplezteni», az eseményeknek egyre újabb és újabb fordulatot kell venniük, különben a dráma unalmat szül. «Érdekelni kell tudnunk, ha hatni akarunk» — ez Szigligeti esztétikájának kategorikus imperativusa; hogy Szigligeti az «érdeknövelés»-en a cselekvényt és nem a jellemfejlesztést érti, illetőleg, hogy a jellemzés egyedüli hatásos módját az események bogozásában, a fizikai történetben látta, azt egy, a *Bánk bánt* illető megjegyzése bizonyítja. Szerinte Katona drámájának V. felvonása már nem kelt érdeket, a nádornak jelleme már nem fejlődik — nyilván azért, mert a főhős tragikus összeomlása pusztán lelki síkon s nem vizuálisan, cselekvényes formában játszódik le. Melinda halálhíre sem alkalmas — úgy mond Szigligeti — a drámai feszültség fokozására; ő neki, mint meggyalázott nőnek, a halál jótétemény, pusztulása tehát nem meglepő. Ennél súlyosabb kifogást nem is emelhetett volna Szigligeti; a változatosság és a váratlan meglepetés nemcsak a színszerű dramaturgiának egyik sarkalatos tétele, hanem általánosan hangoztatott követelmény is volt. «A dráma terve csak akkor jó, ha nem úgy végződik, mint mikép már a harmadik felvonásból mintegy bizonyosan gyanítjuk» — mondja a Társalkodó T. G. jegyű (Tanárky Gedeon?) kritikusa.¹

Szigligeti dramaturgiájára azonban nem a jellem és cselekvény elsőségéről kifejtett nézete a legjellemzőbb. A színészdramáiról akkor nyilatkozik meg a legélesebben, amikor mind a jellemfestést, mind a bonyolítást, a drámának ezt a két alapvető szerkezeti elemét, a művészetten kívül eső szempontnak rendeli alá: «Ki színpadi hatást akar eszközölni...

¹ 1838. 91. sz.

figyelemmel kell lennie még egészen művén kül eső dolgokra is, s azok: az előadó színészek és a közönség.»¹

Ez világos beszéd. Szigligeti dramaturgiája a tömeg óhaját többre tartotta, mint az írói egyéniséget, a színpadi illuziókeltés divatos eszközeit — mert «előadó színészek» átvitt értelemben a színház egész gépezetét jelentik — mint a műalkotás belső logikai és lélektani törvényeit. Thienemann Tivadar szerint minden íróban két lélek lakik: az egyik a szerző, a másik az olvasó, s vannak írók, akikben az olvasó erősebb a szerzőnél.² Ilyen író volt Szigligeti is, csak hogy ő művészi ösztöneit nem egy, hanem két irányban szolgáltatatta ki a hétköznapiságnak — képzeletét nemcsak a nézőtér várható lelki magatartása, hanem a Nemzeti Színház korabeli technikai felszereltsége is irányította.

Az elvi magatartás teljes összhangban állt a gyakorlat- tal: Szigligeti színszerű felfogásában gyökerezik alkotásainak valamennyi technikai sajátága. A közönség izlésének hatását a változatosságra való törekvésben, a színpadi eszközök uralmát a melodramai feldíszítésben figyelhetjük meg; a két irányból jövő befolyásnak pedig együttes következménye az intrika alkalmazása.

A változatosság elvének érvényesülését kezdetben a mese- indítékok halmozásában figyelhetjük meg. Szigligeti a 30-as évek végén a közönség legalacsonyabb műveltségű rétegének igényeit vette mértékül. Annak a közönségnek álláspontjára helyezkedett, amelynek műélvezete egy szinten áll a gyermekével, s legfőbb gyönyörűségét a változatos és izgalmas fizikai cselekvésben találja. Ezért olyan zsúfoltak első drámái. «A történet gazdag és termékeny, sőt, mondhatnók felette az; viszonyokkal és érdekekkel halmozott» — állapítja meg találóan Vörösmarty a *Dienesről*,³ s ugyanez érvényes ennek a kor- szaknak többi alkotásáról (*Vazul*, *Gyászvitézek*, *Pókaiak*, *Aba*, *Romilda*). Szigligeti ezekben a drámákban, mint a legtöbb kezdő, a gyengébb minőséget a nagyobb mennyiséggel akarja pótolni. A cselekvényt a népmesék végtelenbe kigyózdó, bár- mikor folytatható és soha véget nem érő szerkesztési mód- ján szövi tovább. Az *Aba* a *Vazulnak*, a *Korona és kard* viszont az *Abának* folytatása; az *Al-Endrében* királlyá koronázott III. Endre főszereplő a *Gerőben*, stb. Egy-egy dráma több eseményort zsúfol össze; majd mindegyik felvonásnak önmagában is befejezett, külön meséje van.⁴ Szigligeti gondo- san vigyáz arra, hogy a közönség szenzációra éhes rétegének egy pillanatra se legyen oka panaszra.

¹ Id. mű. 454. l.

² *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 1931. 234–235. l.

³ *Összes munkák* 1885. VII. köt. 59. l.

⁴ Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. 1897. I. köt. 499. l.

A 40-es évek drámái ebből a szempontból mértéktartóbbak; cselekvényük egyszerűbb, egységesebb. A kezdet bizonytalanságain túljutott Szigligeti nem az indítékok, hanem a hangulati elemek halmozásával igyekezett a közönségre hatni.

Legjellemzőbb ebben a tekintetben az *Al-Endre* (1841) — majd mindegyik jelenetnek más a jellege. A misztikusan kezdődő I. felvonás a 3. jelenetben hirtelen átsap a vígjátéki stílusba; két jelenettel később, Demeter és Domonkos fellépése, egyszerre hazafias és ünnepélyes hangot üt meg, de a felvonás befejezése megint tréfás. A komoly és vidám jelenetek váltakozása jellemzi a II. felvonást is.

A *Micbán családja* (1840) annyiban különbözik az *Al-Endrétől*, hogy a hangulat kevésbé rapszodikusán, nagyobb egységekként változik. Az előjáték Leo bölcselkedése által népszerűen tanító célzatú s az értelemre hat. Az I. felvonás lírai jelenetekben bővelkedik — a legszebb közülük Simon nagy monológja a «szöke Tiszához» (I. felv. 4. jel.), a meginduló Alföld-kultusz egyik jellegzetes megnyilvánulása. A II. felvonásban bohózatos félreértések következnek. Az utolsó felvonás a drámai feszültség fokozásával komolyra váltja a hangot; a befejezés ünnepélyes csoportozat.

Az ellentétes hangulatnak átmenet nélkül való változtatása egyenesen bántóan művészietlen a *Gerő* (1844) II. felvonásában: a szerelemföltés szívbemarkoló jeleneteit a burleszk komikumba fúló olcsó komédiázások követik. Szigligeti valóban megfogadta Goethe színházigazgatójának tanácsát: sokat hozott, hogy mindenkinek nyújtson valamit — neveltető bohóckodást a karzatnak, megható érzelmességet a páholyoknak, hazafias lelkeseledést a földszintnek.

Az átlagközönség legszélesebb rétegeinek izlésével való azonosítás következménye Szigligeti színszerű technikájának egyik legjellemzőbb sajátossága: az intrikának a cselekvény központjába való helyezése. «Finom, ügyes, ármányos cselek. Hohó! itt elememben fogok úszni!» — adja Szigligeti Sze-raphin (*Gerő*, II. felv. 1. jel.) szájába saját jelmondatát. S bizonyára nem véletlen, hogy Szigligeti első drámájának címe *Megjátszott cselek* (1835) — a drámai érdeknek cselszövény útján való bonyolítása pályája végéig kedvelt fogása volt. Jellemző, hogy egyes darabjainak, pld. a *Pókaiaknak* átdolgozása során intrikust szőtt a cselekvénybe.¹

A cselszövény ősrégi színházi indíték: már a régi görög és latin komédiában is megtalálhatjuk; Aristoteles is megemlékezett róla a tárgyi komikum fajai között.² A nyugateurópai drámairodalomban Terentius vígjátékainak felelevenítése nyomán terjedt el a renaissance idején. Később bevonult a komoly drámába is; különösen a XVIII. századnak német polgári

¹ Vértessy Jenő: *Szigligeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában*. Magyar Könyvszemle 1914. 97. és 217. s k. l.

² Szigetvári Iván: *A komikum elmélete*. 1911. 10. l.

szomorújátékaiban (Lessing, Schiller) vált divatosná. Német minták közvetítették hozzánk is (Katona, Kisfaludy Károly); Szigligetire¹ a kortársaira azonban már Scribe technikája is erősen hatott. Vörösmarty elismerő bírálata az *Egy pohár víztől*² mutatja legjobban, hogy a 40-es évek nemzedéke mennyire lelkesedett ezért a virtuózan bonyolított cselvigjátékért.

Az intrikának már eredete is utal alacsonyabbrendűsége, de egyúttal szerkezeti és lélektani okaira is. Alkalmazásának feltétele a valóságos színházi előadás, a nézőtér és színpad szoros kapcsolata. Az olyan írók, akik a művészt a színi hatáznál többre becsülik (Goethe, Ibsen), nem is élnek vele; Shakespeare és Schiller művészete pedig sors-szimbolummá finomítja a cselszövő alakját. (Jago, Octavio Piccolomini.) Cselszövény alkalmazása főként akkor szükséges, ha a közönségről feltehető, hogy a drámai küzdelem indokolásának magasabbrendű formái meghaladják művészi felfogóképességét. A csekélyebb műveltségű, a gondolkodásra lusta, lelki elképzelésre alkalmatlan színházlátogató csak akkor érti meg a drámai küzdelmet, ha a hős ellenfelei húsból-vérből való személyek. A színházban csak szórakozást kereső néző elsősorban érzékeivel, szemével és fülével élvez; az erkölcsi kétely mardosását, a felkorbácsolt szenvedély önkínzását, a kérlelhetetlen végzet beteljesülését csak tetet öltött színházi démonok figurájában képes felfogni. Ilyen közönség ült a Nemzeti Színházban a szabadságharc előtt, s ha Szigligeti drámáit a cselszövényre építi, ez azt bizonyítja, hogy jól ismerte a közönséget — és igyekezett kedvében járni.

Az intrika szerepét Szigligeti pályájának első felében legjobban a *Gerőben* figyelhetjük meg. A dráma kétségtelenül a *Bánk bán* hatása alatt keletkezett, s így a két dráma egybevetése alkalmas módon példázza a lélektani és a színszerű motíválást. Mindkét dráma a féltékenység tragédiája. Szigligeti drámájában Gerő gyanuba veszi nejét, Szerénát, hogy házasságuk előtt a királynak, III. Endrének volt kedvese. Szeréna ugyan ártatlan, de a látszat ellene szól; a magát megcsaltnak hitt Gerő, az ország főbírája, a pártosok élére áll és a király ellen tör. A cselekvény idáig lélektani indítékokra épül — míg azonban Katona drámájában mindvégig azon is marad, Szigligeti váratlanul, erőszakosan, sőt teljesen feleslegesen beleszövi III. Endre anyjának és az olasz udvaroncoknak ármánykodását. A kettős cselekvényt Katona is használja, de művészién: csak a dráma megindulását szövi két külön százból, a fokozásban a kettőt már egyesíti egymással. Szigligeti épen fordítva jár el: az egységiesen induló cselekvényt megbontja. Így lesz a lélektani drámából cseldráma: Gerő bukása nem az elvakult szenvedély erkölcsi következménye, hanem hatalmi érdek összeütközésével tarkított pletykák és besúgások folyománya.

¹ Zolnai Béla: *Szigligeti Struensee-jának forrásai*. EPhK. 1913. 798. s k. l.

² *Összes munkái*. 1885. VII. 248—49. l.

Az intrika azonban, említettük, két gyökérből táplálkozik: alkalmazását a irodalom-szociológiai okokon kívül a színészi hagyományokban már évszázadok óta kialakult szerep is sugallja. Nehéz lenne minden esetben eldönteni, hogy melyik az ok és melyik az okozat: az intrikus mint színészi teljesítmény vagy az intrika mint irodalmi fogás. A kettő elváhatatlanul együttjár, a cselszövény művészi hitele nemcsak a közönség hiszékenységétől, hanem a színész alakításától is függ. Egészen bizonyos, hogy Szigligeti nemcsak a közönségre, hanem színésztársaira is gondolt egy-egy cselszövényes dráma írása közben. Gyulainak az a megállapítása, hogy Szigligeti jellemrajzai «akarva nem akarva a színészekhez vannak mérve»¹, elsősorban a cselszövőkre érvényes. Színészeken persze nemcsak meghatározott személyeket kell értenünk, hanem általában az európai színészet fejlődése során nemzedékről nemzedékre hagyományozott szerepköröket is. Ezek egyike volt az «aljas cselszövő». Jellemző egyébként, hogy Szigligeti drámaiban a sablonos színpadi figurák egész sorával találkozunk, különösen a mellékalakokban. Szigligeti színpadi rutinjának, de termékenységének is egyik titka épen ez, s ezért hasonlítanak is darabjai oly feltűnően egymáshoz. Ha Szigligetitől több drámát olvasunk el egymásután, mulhatatlanul összezavarjuk őket; a határok és különbségek elmosódnak emlékezetünkben, mert mindegyik darabban fellép egy bösz apa, egy szende leány, egy nyelves szolgáló, egy sötét bajkeverő. Szigligeti drámaíró képzeletét eleve megkötötték a Nemzeti Színház való viszonyai. Adva volt egy játékegyüttes, és ahogy az operaszerző sem tetszés szerinti melódiát, hanem meghatározott hangterjedelmű és színezetű énekes által előadandó dallamot komponál, Szigligeti is mindig színésztársai testére szabott szerepeket írt.

De Szigligeti képzelete nem állt meg a színészi játéklehetőségek kiaknázásánál. Nagyon jól tudta, hogy a hálás szerep a drámai hatásnak csak egyik alkotó eleme. Lelki szemével a teljes egységet: a kész előadást látta — drámaírói működésének ez volt a végső rúgója. Ha megfigyeljük legelső történeti drámáit, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy mindegyikük «kiállításos» darab. Előadásukhoz mozgósítják a színház teljes előadó és technikai személyzetét, a cselekvény kapcsán minden alkalmat megragadnak az optikai és akusztikai hatás-eszközök alkalmazására.

Jellegzetes rendezői utasítások pl.: «Diszterem, fényesen világitva s virággal ékesítve, a falakon a fegyverek virágkoszorúkkal övezvék» (*Pókaiak* I. felv. 1. jel.). «Zene, násznép . . . urak és hölgyek, nyoszolyóleányok, vőfények (így) s a t. csinos renddel jönnek, a termet ellepik.» (U. o. I. felv. 5. jel.) «Igen távolról muzsika és érthetetlen népzaj, mely mindig köze-

¹ *Dramaturgiai dolgozatok*. 1908. II. köt. 404. l.

ledik; végre 'Éljen Vazul' hallható — Szebusz és a bakók jönnek. A tömlőből nyögés hallik. . . . A néplárma igen közelről hallik. Végre ünnepélyes menet jö a tömlőbe. Magyar főurak, nemesek, nép, fegyveresek . . . (Vazul IV. felv. 5. jel.) «Várnagy egy koporsót vezet (igy!) mellyet 6 feketébe öltözött szolga vállán hoz 6 szövétnekes közt.» (Aba V. felv. 4. jel.) «Tábori zene; elől hírnökök zászlókkal s más győzelem-jelekkel; fegyveres nép, a Császár, Péter és Albert közt lovan (igy!); országnagyok, nemesek.» (Aba V. felv. 8. jel.) «A székesegyházban Salamon királyá koronáztatik. Azonban színi előadáskor a szükség úgy hozván magával, ezen jelenet következőleg módosítható. Terem, mellyből hátul a székesegyházba ablakok nyílnak. Az ablakoknál székek a királyi és hercegi család számára. Oldalt két felől bejárás. A templomból lassú orgonaszó hallatik. A királyi és hercegi család jö, némelly főurak kíséretében . . . » (Korona és kard, IV. felv. 5. jel.)

Az 50-es években ezeket a rendezői fogásokra épült drámákat melodrámáknak nevezték — találóan, mert elsősorban a kísérő zenét, a dalbetétet és a táncot hívta segítségül az effajta rendezői tevékenység. Mindebben nagy része volt annak a körülménynek, hogy a Nemzeti Színház felváltva játszott operát és drámát, s a két műfaj határterületei lassanként egybeolvadtak; a díszlet- és kelléktár közös volt, s a drámai színészeknek egy része énekes darabokban is fellépett, így pl. Szilágyi Pál, Szerdahelyi József, Lendvay Márton. Egy másik fontos körülmény az opera nagy népszerűsége volt. Az opera túltengése ellen viselt küzdelmek ismeretesek; Szigligetinek gyakorlati érzékére vall, hogy a nagyopera hatásos és jól bevált eszközeivel akarta darabjainak sikerét biztosítani.¹

Szigligeti Ede első drámáiban maga a mult is csak külsőséges díszítő elem. Ezek a darabok valójukban ál történeti drámák — cselekvényük szerint a 40-es évek bűnügyi irodalmához tartoznak. Szigligeti a közönséget szórakoztató regényes izlés divatja szerint történeti «bűnököt» leplez le: Vazul egy aljas merénylet históriája, az Aba és az Al-Endre az ország tétjével játszó kalandorokat mutat be. Szigligetinek nem a mult volt az élménye — ha mégis olyan korban írt történeti keretbe foglalt drámát, amelyben a közönség lassan elhídegült a multat tárgyáló műfajoktól,² csak látszatra szól a történeti ihlet mellett. Nem nyúlt tiszteletlenül forrásaihoz, bántó hibát, kiáltó anakronizmust nem követett el, de darabjainak felépítése azonnal elárulja, hogy számára a mult csak nyersanyag volt — keret egy cselszövényhez, alkalom a kosztümhöz, színes díszlethez, felvonuláshoz, emelkedett hangulathoz, amellyel a naiv nézők ámulását és látványosság

¹ A Scribe-Meyerbeer opera hatásáról l. cikkemet: *Történeti dráma-irodalomunk a szabadságharc előtt. Császár-émlékkönyv.* 1934. 196. s k. l.

² Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom. Összes művek.* X. köt. 1906. 232. l. és Szekfi Gyula: *Három nemzedék.* 2. kiad. 1922. 109—243. l.

íránti ösztönét akarta kielégíteni. Szigligeti drámáiban hiába keresnénk pl. világnézetet — ebben a tekintetben a Kisfaludy Károly-korszak jóval gyöngébb alkotásai is többet nyújtanak, mert egy határozott történelemszemlélet, a patriotizmus lengi át minden sorukat.¹ De Szigligeti ebben az értelemben nem volt hazafi, nem volt politikus — színész volt és történeti drámáit a számító színházi ember rutinjával teremtette meg.

3.

Szigligeti színszerű technikáját még szembetűnőbben példázzák népszínművei. Ez természetes is: a népszínmű az a műfaj, amely létét teljes egészében a színi hatás uralmának köszönheti. Benne Szigligeti szerencsés ötlettel természetes összhangban egyesítette a színszerű technika valamennyi fogását.

A népszínművek keletkezését illetőleg a kutatás eddig négy mozzanatra mutatott rá: Bartay Endre felhívása a művelődéstörténeti, Szigligeti leleménye a művész-lélektani, a vaudeville és a tündérbohózat példája a műfajtörténeti, végül a korszak demofil hangulata a szellemtörténeti okot jelöli. Közülük eddig csak a két utolsó részesült kellő figyelemben, és ez az aránytalanság némileg torzítva láttatta a 40-es évek népszínműveit létrehozó erők szerepét és jelentőségét. Különösen a szellemtörténeti vonatkozás túlzott kiemelése okozott sok zavart és félreértést. Igaza volt Gyulai Pálnak, hogy a népszínműveket a politikai mozgalmak körébe kapcsolta, de az ő szeme előtt inkább irodalmunk egésze és az az eszményi teljesség lebegett, amelynek kedvéért szívesen képzelte népnemzeti líránk és epikánk mellé harmadiknak a népszínművet.² Népszínműkutatásunk azonban zsákutcába jutott, amikor egy jóval későbbi, tehát velejében anakronisztikus irodalomszemlélet hatása alatt a demokráciát a tudat alatt lappangó hangulati együttható szerepéből közvetlen ihletforrássá léptette elő. A valóságnak megfelelőbb és az adatokkal egybehangzóbb eredményt kapunk, ha a népszínmű népiességét saját korának felfogásához mérjük és a műfaj természetének megfelelően számításba vesszük a színháztörténeti körülményeket is.³ Az ilyen irányban kiterjesztett vizsgálat azt mutatja, hogy Bartay és Szigligeti kezdeményezésében nagyobb szerepet játszott a közönség tetszésére számító színszerű ügyeskedés, mint az európai és a hazai közélet hullámverése.

¹ IK. 1933. 40–41. l.

² *Emlékbeszédek*. 3. kiad. 1914. I. köt. 154. l.

³ Pukánszky Kádár Jolán (IK. 1930. 143. s. k. l.) és Galamb Sándor (Budapesti Szemle, 229. köt. [1933] 201. s. k. l.) elvi jelentőségű kezdeményezése és újszemponitú megállapítása a kutatók egy részénél még mindig nem talált kellő méltánylásra V. ö. bírálatomat IK. 1937. 92. l.

Bartay Endre emlékét csak színház- és zenetörténetünk őrzi, noha működése a 40-es évek irodalmára is volt némi befolyással. Nemcsak a sokat emlegetett pályázat hirdetésével. Még ezt megelőzőleg, mihegyt átvette a Nemzeti Színház igazgatását, híre járt, hogy a «francia vaudeville-re kacsingat» és a Bécsben szereplő Trouillet-féle társaságot 4—6 előadásra Pestre hozza.¹ A tervből nem lett semmi, de Bartay nem hagyott fel az ilyen irányú újdonságok meghonosításával. Szerződtette Veszter-Dobozy «tánc- és zenetársaságát», s minden alkalmat megragadott, hogy betétként felleptesse őket.² Megtette azt is, hogy a farsangi bálokban divatos «díszmenetet» a Nemzeti Színház egyik előadása keretében megisméltette.³ Mindez már a népszínmű útját egyengette.

Láttuk azonkívül azt is, hogy Bartay a színház igazgatásába bevonta színészeinket is. A közvetlen érintkezés folyamán bizonyára közölte velük terveit, elgondolásait, külföldi tapasztalatait. Útmutatásaival elsősorban Szigligeti drámaíró tevékenységét befolyásolhatta; tudjuk, hogy egyik bécsi útjára őt is magával vitte. Valószínűnek látszik tehát, hogy Bartaynak szellemileg is része volt a népszínmű kialakulásában. Magasabb eszmei célkitűzés persze aligha lebegett szeme előtt. Ennek ellentmond egész egyénisége — jókedvű és nagyétfű bohém volt, s a pályázat hirdetésével is csak a színszerű iránynak uralmát és a maga hasznát akarta biztosítani.

Bartay szerepére vonatkozólag, közvetlen adatok híján, csak feltevésekre vagyunk utalva. De ezek teljes összhangban állnak a leghitelesebb tanú, Szigligeti kijelentéseivel. Szigligeti történeti visszapillantásában nyíltan bevallja, hogy a népszínművek kezdetben «egy bukófélben lévő színháznak s vegyes ajkú és elemű közönségnek irattak.»⁴ Hozzáteszi ugyan, hogy a népszínműben «feltűnik a szabadelvű és reformokat sürgető irány,» de már ebből a fogalmazásból is kitűnik, hogy a demokratikus célzatosság csak mint járulékos elem, utólagosan vonult be a műfajba — a politikum «tűnt fel» a drámában, s nem miatta vagy érte a népszínmű. Szigligeti nem volt «népköltő»; írt a népnek, a színház alacsonyabb műveltségű látogatóinak, írt a népről, az alsó osztályok életéről, de nem írt a népért, a nép érdekében. Ehhez hiányzottak a lelki előfeltételek. Ő is, mint kortársainak jórésze, «aljas»-nak, azaz művészileg alsóbbrendűnek tartotta mindazt, ami a köznéppel

¹ Regélő, 1843. I. félév. 3. sz. 82. l.

² Csárdást táncoltak még Molière *Botcsinálta doktorában* is. Regélő 1843. I. félév. 7. sz. 220. l.

³ Az anakronizmussal itt sem törődött. Auber *Bálj* c. operájában pl. bemutatták «Hunyady Mátyás magyar király hazaérkezését Csehországból.» (Regélő, 1843. I. félév. 16. sz. 502. l.)

⁴ *Dráma és válfajai*. 1874. 518. l.

kapcsolatos.¹ A parasztban még harminc év múlva is, Petőfi és Arany fellépése, a nép-nemzeti irány kibontakozása után, szinte bántó maradisággal csak vígjátéki figurát lát — huzamosabb szerepeltetésével szemben még az alacsonyabb műfajokban is komoly aggályai vannak.²

Ilyen felfogással nemcsak politikai, de irodalmi népiesség sem állhatott Szigligeti szándékában. Ha figyelembe vesszük a korszaknak az irodalmi népiességről táplált felfogását, akkor Szigligetit azok közé kell sorolnunk, akik ezt a mozgalmat legfeljebb külsőségeiben fogták fel.³ A Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglalója szerint az «ú.-n. népszínművek» stílusproblémáját egyedül a komoly és a víg elemnek összevegyítésében látja, és a műfaj létjogosultságát — azonkívül, hogy «a színházat nélkülük be kellett volna csukni» — mindössze azzal tudja megokolni, hogy az élet is vegyüléke a vidám és szomorú dolgoknak. Az a nyilatkozata viszont, hogy a paraszt szerepeltetése unalmat szül, azt mutatja, hogy Szigligeti a népszínmű esetében is azonosította magát a színházi közönséggel, azzal a közönséggel, amely színházba azért ült be, hogy ámuljon és szórakozzék, s a nép — amelynek szociális nyomora és jogi kifosztottsága szóba sem került — viszonyai iránt is csak ebben az értelemben és ebben a mértékben érdeklődött.

A népszínmű stílusának paradox voltát legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy a korszaknak irodalmából épen azokkal a műfajokkal áll a legközelebbi rokonságban, amelyeknek semmi közük sincs a népiességhez. A tündérböjzöket írói még a népies elbeszélő irodalomból kölcsönöztek tárgyat (Gaal József Gvadányitól, Balogh István Fazekastól, stb.) — Szigligeti a francia eredetű kalandorromantikához csatlakozik. Valamennyi népszínművében gyilkosság és rablás alkotja a mesét s így tárgyátörténetileg a bűnügyi irodalom népes és a reformkorban divatos családjához tartoznak. Ha pedig a cselekvényt kivonjuk a dráma egészéből, a visszamaradó keretben első pillantásra felismerhetjük a korszak népszerű olvasmányát: az életképet. Van népszínmű, amely nem más, mint három-négy dramatiszált életkép lazán összefüggő sora. A népszínműveknek felvonásokra történő tagolása nem a cselekvény fordulatai, hanem a képszerű lehetőségek kiaknázása szerint történik; erre már a felvonások alcímei is utalnak. A *Szökött katona* (1843) egész hatása a siralomház és a Zrinyi-kávéház jelenetere van építve. A színpad képszerű hatását annyira fontosnak

¹ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. 1927. 275. l. V. ö. még a *Ludas Matyi* körül kirobbant tollcsatában Dobrossy Lajos véleményét, *Társalkodó*, 1841. II. félév. 10. 12. 17. és 24. sz.

² *Dráma és válfajai*. 434—35. l.

³ Horváth János: id. m. 276. l.

éreztek, hogy a színlapon külön feltüntették a diszletfestőnek — Engertnek — nevét. Mindkét jelenet egészen drámaiatlan; az eseményt nem viszik előre, csak egy-egy helyzetet festenek. Szigligeti mégis ezeknek a képeknek kidolgozására fordította gondját, annyira, hogy a szereplők jellemét is az életképi elemektől tette függővé. Az életképeknek egyik népszerű változata épen azok a riportok voltak, amelyek a különböző foglalkozási ágakat mutatták be. Népszínművei főhőseinek is elsősorban a foglalkozása érdekes és újszerű; erre már a daraboknak hivatást és életkörülményt jelölő címük is utal: *Csikós, Cigány, Zsidó, Pákász*. És Szigligeti úgy szövi a népszínművek meséjét, hogy alkalom és mód kínálkozzék a főhősnek különféle környezetben való bemutatására. Mindegyik felvonás egy-egy új élethelyzet, egy-egy új életkép. Korpádi Gergellyel (*A szökött katona*) falusi otthonában, a katonaságnál, és a pesti korhelyek között találkozunk; Dalos Pista (*Dalos Pista*, 1856) mint falusi legény kezd, mint operaénekes és mint arszlán folytatja, hogy mint földbirtokos végezze pályáját; Bájkertit (*Két pisztoly*, 1844) az uzsonnázó társaságban, a bárónál, törvényszék előtt, börtönben, Bakonyban, bálban, stb. látjuk

Az életképekre emlékeztetnek Szigligeti népszínművei a korszerűség tekintetében is. A Zrinyi-kávéház, a megyei börtön, a pesti árviz (*Egy szekrény rejtelvei*, 1846) nemcsak népszerűségükkel hatottak — az a közönség, amelynek ízlését olyan jól ismerte és méltányolta Szigligeti, legszívesebben önmagát látta a színpadon: ismerőseit, az utca jellegzetes alakjait, a legfrissebb kérdéseket és közvetlen gondjait, egyszóval a «mindennapi életet.» «Saját életünkből merített műveink, kevesebb műbecs mellett is, jobban hatnak, mint az idegenek.» (*Drámai állapotjainkról*, 450. l.) A színszerű hatáskeltésnek ezt a fajtáját szolgálták a darabokba szőtt időszzerű célzások. Saint-Geran megleckézteti az anyanyelvüket nem tudó külföldieskedő magyar urakat (*Szökött katona*); Széchenyi Hítelét, a felállítandó kisdédóvót, Vörösmarty *Főti dalát* emlegetik a *Zsidóban*; a *Két pisztolyban* a boltsós az «isteni Abafit» olvassa és í. t. De jellemző, hogy egy célzás sem utal a jobbagyságra.

A népszínmű keletkezésében tehát mind a politikai, mind az irodalmi népiességet csak mint másodlagos hatóerőt tételezhetjük fel. A főindíték a színszerűség volt, s Szigligeti lelki szeme előtt nem a magyar nép, hanem a főváros lakossága lebegett. Ezt kellett színházba csalogatni, és ezért — nagyon ügyes fogással — a közönségtől ismert és kedvelt bűnügyi történetet és életképet összeolvasztotta és dramatizálta. A népszínműírónak «korszerű tárgyat kellett választania, hogy érdekelni tudjon; s a magyar életet festenie, mely a pesti közönség nagy része előtt ismeretlen, s már sajátosságánál fogva is vonzó volt.»¹ Elbeszélőink indián történetekkel szórakoztatták

¹ *Dráma és válfajai*. 518. l.

olvasóinkat a szabadságharc előtt — Szigligeti közelebről szállította az exotikumot: a magyar falut és a vidéki életet vitte színpadra.

A színszerűség a célkitűzésen kívül természetesen a technikai részletekben is érvényesül. E tekintetben nincs különbség Szigligeti történeti drámái és népszínművei között. Nem véletlen, hogy Szigligetinek pályáján a történeti drámáknak első korszakát (1835—1843) a népszínműveké követi¹ — az *Al-Endrétől* és a *Micbán családjától* nyílegyenes út vezet a *Szökött katonához*: mindegyik dráma a színszerű stílus legfőbb elvének, a keverésnek jegyében készült. Történeti dráma és népszínmű között csak az összekevert elemek minőségében mutatkozik eltérés: királyi lakomák, udvari ünnepélyek helyett falusi és kisvárosi tömegjelenetek szerepelnek; a koronát, palástot és kardot felváltja az árvalányhajas süveg, a lobogós ingújj és a fokos: indulók, himnuszok és bordalok helyett pedig felcsendülnek az igazi és utánzott népdalok.

4.

Bűnügyi rémdrámával aratta első sikerét a színszerű drámaírónemzedéknek legtehetségesebb tagja, Czákó Zsigmond. Csak részben helytálló és semmiképen sem a lényegre tapintó ugyanis az a felfogás, amely társadalmi drámának minősítette a *Kalmár és tengerészt* (1844). A félreértés abból származott, hogy az eddigi kutatás a mesének kettős fonala közül — a címnek megfelelően — az Endre alakja körül bonyolítottat tekintette a darab tengelyének. A tengerészöccsnek szerelme és áldozata valóban polgári jellegű — eredetét tekintve a német szentimentális drámából való, elsősorban Schillernek *Kabale und Liebe*jéből.² A dráma cselekvényének főmozgatója azonban nem ő, hanem a kalandor Artúr, s ennek megfelelően kell a *Kalmár és tengerész* műfaji hovatartozását is eldöntenünk. Ő az egyetlen cselekvő személy, ő indítja el a bonyolalmat, az ő kezében futnak össze a mese szálai. A többiek, így a címben hirdetett testvérpár is, csak általa vesznek részt az eseményekben. Viszont Artúr története jellegzetesen francia rémhistoria. Az álnéven beférkőzött, rovott multú szélhámos, aki jötevéjét rútol megcsalja, hölgyismerőseit elcsábítja, kifosztja, szegyenbe és halálba kergeti, sőt meg is öli, s gazságai betetőzéséül ártatlanra hártja a gyanút — mindez a maga túlzott és hátborzongató, az alacsonyabb ízlésű közönség szenzációhajtászására számító modorával minden kétséget

¹ Császár Elemér: *A XIX. század nagy magyar költői*. Egyete mi előadás (nyomtatásban) 1929. 150. l.

² V. ö. Lányi Ernő: *Czákó Zsigmond színműveiről*. 1913. 12. l. Schiller hatását, burkoltan bár, maga Czákó is elismerte. L. u. o. 19. l.

kizáróan a Sue-féle bűnügyi romantika magyar változatainak körébe utalja a drámát.

A különböző színezetű és eredetű indítékok erőviszonyának vizsgálata tehát azt mutatja, hogy a *Kalmár és tengerész* csak annyiban vagy épen úgy nem társadalmi dráma, mint ahogyan a *Két pisztoly* vagy a *Zsidó* sem népszínmű a fogalom régebben közkeletű értelmében. Azt a körülményt, hogy a *Kalmár és tengerész* műfajilag egy töről fakad Szigligetinek első népszínműveivel, elsősorban az írói szándéknak azonosságára vezethetjük vissza. Ezt a mesén kívül egyéb egyezések is igazolják. Czakó drámájának polgári környezete is az exotikum jegyében készült, akárcsak Szigligeti darabjainak falusi vagy kisvárosi kerete. Kelendi nem jellegzetes kalmár, Endre nem jellegzetes tengerész — foglalkozásukat annak köszönhetik, hogy ilyent előttük nem léptettek fel a pesti színpadon. A fővárosi kereskedő irodája, a tengert járó merész ifjú vállrojtos, paszomántos egyenruhája épen olyan közönségcsodító fogás, mint a megyei tömlőc és a borjúsájú csikósing. És kétségtelen, hogy az érdeklődés felcsigázása végett került a főhős Artúr helyett a két Kelendinek magyar szemmel újszerű foglalkozása a címbe, akárcsak a «szökött katona» vagy még inkább a «zsidó», akiket szintén csak feltételelesen nevezhetünk drámai főhősnek.

Mindez a mellett szól, hogy Czakó Zsigmond Szigligetinek a tanítványa: a *Kalmár és tengerész* Szigligeti első három népszínműve után került színre: a *Szökött katonának* bemutatója 1843. november 25-én, a *Két pisztolyé* 1844. március 9-én, a *Zsidóé* 1844. július 27-én — a *Kalmár és tengerészé* 1844. november 18-án volt.¹ Ezzel szemben Czakó darabja életrajzirói szerint már 1843-ban készen volt; háromnegyed évig hevert a Nemzeti Színházban, míg végül Bartay a Pesti Hirlap sürgető és támadó cikkeinek következtében előadatta. Ebben az esetben Czakót illeti meg az elsőség bűnügyi tárgy dramatizálásában. Kétségtelen, hogy Szigligeti mint színházi bennfentes már jóval a bemutató előtt, a kéziratból ismerte a *Kalmár és tengerészt* — talán az első benyomás hatása alatt írta a *Két pisztolyt*. De az is lehetséges, hogy a két író egymástól függetlenül járt közös úton. Czakó darabjainak Szigligetiével azonos sajátosságait a közös harmadik okra vezethetjük vissza: a színszerűsége, amelynek Czakó Zsigmond is meggyőződéses híve volt.

Czakó valamennyi drámája a színszerűség jegyében készült, még a *Leona* is (1846), noha ezzel a művével magasabbrendű költői babérra pályázott. A darab lényegében bölcselő mű, a drámai forma csak kerete a lét kérdéseinek tépelődő költő vallomásainak. Czakó a *Végrendelet* (1845)

¹ A *Kalmár és tengerész* és a *Két pisztoly* hasonlóságát Alszeghy Zsolt is kiemeli. *A XIX. század magyar irodalma*, 1923. 87. l.

fergeteges sikere után elérkezettnek látta az időt, hogy a világról táplált egyéni nézeteivel a nyilvánosság elé lépjen. A *Leona*ban leegyszerűsített, letompított mindent, hogy annál jobban érvényesüljön szubjektív mondani-
valója. A konkrét mindennapi helyett általános viszonyokat ábrázol; a dráma kívül esik a valóságos téren és időn. Mind a négy szereplője egy-egy emberi sors, egy-egy életszimbólum: Erast a világtól megundorodott remete, Aquil a világot megismerő vándor, Leona a világból kiüldözött bujdosó, Irén a világot nem ismerő «természetes lény». Czako lemondott a fényes kiállításról, a hangos kísérő zenéről — a zeneiség magában a szövegben, a próza ritmikus tagoltságában, a gondolatok vezérszólamként visszatérő ismétlésében nyilvánul. (De Aquil énekének így is fontos szerepe van, s jellemző, hogy mialatt Leona megfojtja Irén gyermekét, kívül Erast imaéneke hallatszik.) Egytől azonban nem tudott Czako elszakadni: a színszerű mesétől. A *Leona* cselekvényéről a szimbolikus célzat és a lírai áradozás sem tudja eltüntetni a bűntügyi eredet nyomait. Az eseményeknek végső oka a bűnös múlt, csúcspontja egy gyilkosság és a gyilkosságnak ártatlanra háruló gyanúja; Leona Alpári grófnőnek (*Végrendelet*) újabb, Artúrnak pedig női változata: intrikus, bosszúból törbecsalja a hiszékeny Irént. Czako tehát a bűntügyi drámákból kölcsönzött fordulatoknak felhasználásával írta meg filozofiai sorstragédiáját. — művének épen ez a legsebezhetőbb pontja. A *Leona* mint színszerű dráma kelleténél elvontabb, mint költői alkotás olcsón regényes. Eszköz és cél egymással ellentétes kétfélesége, a színszerű borzalmasság és a szimbolikus életfilozofia egybeerőszakolása okozta azt a súlyos stílus-törést, amely a drámát úgy is mint színpadi alkotást, úgy is mint olvasmányt művészietlenül nyerssé teszi.

Czako drámáinak elemzéséből az is kiderül, hogy a közös vonások ellenére Szigligetitől eltérően fogta fel és valósította meg a színszerűség elvét. Ennek főoka Czakonak nagyobb tehetsége és mélyebb költőisége. Ha hatott is rá Szigligetinek technikája, a színszerű fogásokat egyéni művészetével olvasztotta össze és a lírai hevület kohójában nemesebb anyaggá ötvözte. Azonkívül nagyon erősen éltek benne a mimus ősi ösztönei; rossz színész volt, de játékhajlamait annál korlátlanab-
bul engedte szabadjára műveiben. Míg Szigligeti mint rendező remekelt és színdarabjainak külső kiállítására fordította fő gondját, addig Czako drámáiban mindent a színészi játék szolgálatába állított; a hatásos színpadi helyzetet színészi képzeletének ösztönös erejével találta el és aknázza ki.

SOLT ANDOR.

ADATTÁR.

CZUCZOR GERGELY DRÁMABÍRÁLÓ MUNKÁSSÁGA.

Czuczor Gergely a drámabírálóbizottságnak egyik legtevékenyebb tagja volt. A drámabíráló bizottságot Bartay Endre szervezte meg, akadémiai tagokból és színészekből; első ülését 1843. ápr. 18-án tartotta. Czuczor először — az üléseknek a Nemzeti Színház levéltárában levő jegyzőkönyve szerint — az 1845. júl. 10-i ülésen vesz részt. Czuczort az Akadémia 1844-ben bízta meg az akadémiai nagy szótár szerkesztésével és 1845-ben költözött Pestre Győről, ahol addig tanárkodott. A színibírálat terén már előbb is működött. A Honművész 1834-i évfolyamában három játékszíni tudósítása jelent meg a komáromi játékszínről, melynek mint komáromi tanár buzgó látogatója volt.¹ Mikor Ráday a drámabíráló bizottságot 1846-ban újjászervezi, Czuczort ismét a tagok közt találjuk. Drámabíráló tevékenységét csak a *Riadó* miatti szomorú bebörtönöztetése szakította félbe, de 1852-ben ismét ott találjuk a Festetics Leótól újjászervezett drámabíráló bizottmány² tagjai közt.

A fennmaradt jegyzőkönyvek nem közlik a megbírált darabok és bírálóik teljes jegyzékét, de a következő darabokról megállapítható, hogy Czuczor bírálatot készített róluk: 1. *Házasság speculatióból*. (1853. jan. 24. Czuczor, Szigligeti és Szentpétery egyhangúlag visszautasítják.) — 2. Kovács Pál: *Három szín*. (1853. január 24. Czuczor, Nagy Ignác és Szigeti József előadásra ajánlják.) — 3. *Érdek és szerelem*. (1853. márc. 23. Czuczor változtatva ajánlja, Nagy Ignác és Szentpétery Zsigmond nem fogadja el. Visszautasítatik.) — 4. *Párisi borbély*. (1853. márc. 23. Czuczor, Vahot Imre és Szigligeti nem ajánlják.) — 5. *Az atya szöktet*. Eredeti vígjáték Degré Alajostól. (1853. jún. 21. Czuczor, Vahot Imre, Szentpétery Zsigmond előadásra ajánlják.) — 6. *Irene*. Eredeti szomorújáték 4 felvonásban. (1853. júl. 12. Czuczor nem ajánlja, Vahot Imre és Szigeti József ajánlják; felolvasztatott és szavazat kívántatván, a többség által előadásra nem fogadtatott el.) — 7. *Lárisifári*. Eredeti népszínmű 4 szakaszban. (1853. aug. 8. Czuczor, Jókai és László József előadásra ajánlják.) — 8. *A rabló*. Népszínmű. (1853. okt. 18. Czuczor, Szigligeti, László félrevetik.) — 9. *Párisi borbély*. (1853. okt. 18. Czuczor, Nagy Ignác, Szigeti nem fogadják el.) — 10. *Még tiúk*.

¹ I. negyed 205—6. I. II. negyed 350. I. és 382. I. Szentandrassy név alatt.

² V. ö. IK. 1938. 258. I.

Eredeti vígjáték 3 felvonásban. (1853. nov. 1. Czuczor és Szigeti ajánlják.) — 11. Vas Gereben *Két végrendelet* c. népszínműve.¹ (1853. nov. 17. Czuczor nem ajánlván, Vahot Imre, László József ellenben előadásra ajánlván, felolvasatott s nem fogadtatott el.) — 12. *A szép marquisnő*. Balzac regénye után írta Kövér Lajos. (1854. aug. 11. Czuczor, Vahot Imre és Szentpétery egyhangúlag ajánlják.) — 13. *Castor és Pollux*. Eredeti vígjáték 3 felvonásban Szigligetitől. (1854. szept. 19. Czuczor, Jókai és Szigeti előadásra ajánlják.) — 14. *Belviszályok*. (1854. dec. 8. Czuczor, Nagy Ignác, Lendvay elvetik.) — 15. *Kérőnő*. (1854. dec. 9. Czuczor, Jókai, László nem fogadják el.) — 16. *Megtértek*. (1854. dec. 9. Czuczor módosítva elfogadja, Nagy Ignác, Szentpétery nem ajánlják: visszautasítatik.) — 17. *Rókafalvi pap és rector*. (1854. dec. 9. Czuczor, Nagy Ignác, Lendvay nem fogadják el.) — 18. *Szalma özegegy*. (1854. dec. 9. Czuczor, Szigligeti, Szigeti nem fogadhatják el.) — 19. *Napszámos*. (1854. dec. 9. Czuczor, Vahot, László nem fogadják el.) — 20. Obernyik: *Khelonisz*. (1854. dec. 9. Czuczor, és Kemény Zsigmond, majd Szigeti és Szentpétery által elfogadtatik.) — 21. *Sári*. (1854. dec. 9. Czuczor, Szigligeti, Szentpétery visszautasították.) — 22. *Egyik a kettő közül*. Vígjáték 1 felvonásban Kövér Lajostól. (1854. dec. 9. Czuczor és Lendvay által ajánltatván, Jókai által el nem fogadtatván, felolvasatott és szavazat többséggel előadásra ajánlják.) — 23. *Balassa Borbála*. Eredeti történeti dráma 4 felvonásban Feleki Miklóstól. (1854. dec. 22. Czuczor Gergely, Jókai Mór, Szentpétery Zsigmond által előadásra alánltatván felolvasatott s a jelen voltak által egyhangúlag előadásra nem fogadtatott el.) — 24. *Vak Béla király*. Eredeti dráma 5 felvonásban. (1855. márc. 15. Czuczor, Jókai és Egressy Gábor rövidítéseket követeltek: felolvasatott, «azonban a mű jelen alakjában színpadon adhatónak rövidítések mellett sem találhatván; addig, míg a szerző által színpadra kidolgozva újonnan beadatnék, a választmány határozatra hozatalát felfüggeszti.» 1855. márc. 28. *Vak Béla király*, a szerző által színre alkalmazva. Felolvasatván elfogadtatott.) — 25. *Pütkösdi királyné*. Eredeti vígjáték 2 felvonásban Szigligetitől. (1855. szept. 17. Czuczor, Jókai és Szigeti ajánlják.) — 26. *Vén bakancsos*. Eredeti népszínmű Szigetitől. (1855. okt. 17. Czuczor, Szigligeti, Egressy, Szentpétery ajánlják.) — 27. *Kálmán király*. Eredeti szomorújáték Berényi Antaltól. (1855. okt. 17. Czuczor, Szigligeti, Egressy előadásra ajánlván, az felolvasatott és szavazat többséggel elfogadtatott.) — 28. *Salvator Rosa*. Eredeti melodráma 5 elvonásban, előjátékkal, Degré Alajostól (1855. nov. 14. Czuczor, Szigligeti és Tóth József által ajánltatván felolvasatott. Szavazat kívántatván, s az előleges bírálók szavazata is számíthatván, a szavazatok egyenlően oszlottak meg, minélfogva a darab a meg nem jelent tagokhoz elküldendő s ügyének eldöntése az ekkép alakulandó többségtől föltételeztetik. 1855. nov. 27. Salvator Rosa az előbbi gyűlésen meg nem jelent tagokkal közöl-

¹ Először az 1853. március 23-i ülésen tárgyalták. «Ürményi József által ajánltatik, de átalakítását tanácsolván; Vahot Imre által ajánltatik, de változtatással. László József ajánlja. Ezen gyűlésben felolvasatván, a tagok egyhangú véleménye szerint jelen szerkezetében nem fogadtatik ugyan el — azonban szerzőnek a bíráló tagok véleményeinek figyelembe vételével a darab új kidolgozása ajánltatik.»

tevén, általok előadásra ajánltatik; kik is: mélt. gróf Ráday Gedeon úr, B. Kemény, Jókai és Vahot Imre valának. A darab e szerint szavazat többséggel elfogadtatik.) — 29. *Hűség hűtlenségből*. Vigjáték. (1855. nov. 27. Kövér Lajostól, Czuczor, Jókai és Feleki ajánlják.) — 30. *Dalos Pista*. Eredeti vigjáték Szigligetitől (1855. dec. 19. Czuczor, Jókai, Feleki ajánlják.) — 31. *Negyedik László király*. Eredeti dráma Dobsa Lajostól. (1856. jan. 16. Czuczor, Szigligeti, Tóth József által előadásra ajánltatott, de még kiadatott Tóth Lőrincnek olvasás végett.) — 32. *Enyingi Török János*. Eredeti történeti dráma 4 felvonásban Feleki Miklóstól. (1856. márc. 26. Czuczor, Jókai és Szentpétery ajánlják.) 33. *Pál fordulása*. Eredeti színmű hét szakaszban, Szigligetitől. (1896. ápr. 10. Czuczor, Jókai és Feleki ajánlják.)

1856-ban megszűnik a jegyzőkönyvekben a megbírált darabok jegyzéke, úgyhogy Czuczor bírálóbizottsági működésének ez a 33 drámapírálattal szerény töredéke csupán. A bírálatok kézírataiból pedig 11 darab maradt reánk. Közülük három (a *Belviszályok*, a *Sári* és a *Balassa Borbála* c. drámákról) megokolás nélkül közli Czuczor véleményét — ezeket mellőzöm. A többi nyolcat alább, szószerint közlöm.

Ami most már Czuczor drámapírálatait illeti, azért rendkívül érdekesek, mert szerzőjüket új oldalról mutatják be. Eddig Czuczornak egy drámapírálattal sem ismertük, nyomtatásban egyetlen egy sem jelent meg,¹ a fent említett három játékszíni tudósítás csak játékszíni krónika, nem drámapírálattal. Ezek a bírálatok színvonalban nem érik el Kemény tanulmány-számba menő kritikáit,² nem olyan mélyek, s a lényegbe hatolók; nem a műalkotás egészét veszik szemügyre, inkább a részletek bíráltságában merülnek ki s mindenkor elárulják, hogy szerzőjük papi ember és nyelvész.

1.

Czuczor Gergely bírálata a Házasság spekulációból
c. vigjátékról.

Vélemény «*Házasság spekulációból*» című vigjátékról.

Alulirt a «*Házasság spekulációból*» című vigjátékot *szépműtani szempontról véve*, mint afféle alapjában eltévesztett színművet nem ajánlja előadásra, mert egyik fő cselfogása oly nemzeti institúciók hibás kinövésein alapszik, melyek már többé nem léteznek, értem a *táblabírói kórt*, és *tisztújítási fortélyoskodást*. A vigjáték fő feladata csipkedni, gúnyolni, nevetségessé tenni az embernek általán véve, vagy bizonyos kornak, osztálynak, stb. hibáit, gyöngeségeit, visszaéléseit. A múlt, és kiavult hibák, bűnök a történeti dráma, vagy tragicum körébe valók. Volt idő, mikor célirányos és sikeres feladat lehetett a fennemlített dolgokat gúny- és szégyenpadra állítani, s nevetségessé tenni: de miket a sors hatalmas sujtókarja egy egyszerű világtragoediában, saját szemeink láttára nem csak megcsipkedett, hanem tövöstül kiirtott, azokon már ma nevetnünk nem — inkább sajnálkozunk lehet. A tisztújítások, és táblabírói korszaka jó és

¹ V. ö. Zoltvány Irén Czuczor-bibliográfiáját műveinek kiadása előtt.

² L. IK. 1938. 258—273. l.

rossz oldalával lejárt. Általán, kik még most is akár vigjátékban, akár másféle művekben a táblabírótságot, tisztujításokat, régi nemes czimereket csipkedik, azok a szelet kergetik, s a megholt oroszánt rugdalják. Elmúlt esőnek nem kell köpönyeg. Az ily. művek kortévesztésben szenvednek. *Sufficit dici malitia sua.*

Továbbá Szerző ur az elménczkedésben holmi kétes, frivol, és sikamlós kifejezéseket kedvel, melyek — hála a szépizlés geniuszának! a magyar színházi közönség erkölcsi érzetében még eddig rokonszenvre nem találtak. Ilyenek például: Midőn azt mondja a szobaleány, hogy Pesten voltakor a jurátusok tették neki a szépet, a kisasszony ezt válaszolja rá: *Bizony furcsa helyen keresték a diplomát.* Ez egy kisasszonytól konyhacselédi pajkosság.

Ahol téhen van, ott bika is szokott lenni; ezt egy úr mondja hölgynek irányában!

Nem volna ellenemre, ha ezen falusi nobilit lábaimhoz fektethetném; ezt egy nő mondja!

Csak nem mentél vele (a szobalánnyal) *tovább, mint...* Ezt az ur mondja inasának, midőn ez sürgetve kéri tőle a szobalány kezét. Mire az inas nagy naivsággal felel: *A tejnurnak is hol a gutába(n) jár mindjárt az esze, dehog mentem — dehogy —*

Ki (t. i. egy férfi) *nem érdemli meg, hogy* (a kisasszonymnak) *harisnyája szalagját megoldja.* Valóban szép! Mi a közéletben, vig czimborák társaságában talán megjárja, az egy szépműben, és szinpadon botrány.

Szerző úr a nyelvtani szabályok ellen is vét, a min egyébiránt nem volna nehéz segíteni, pld. *ácsorogjál, rendelkezhetsz, álmodok*, ha nem *ismernénk* egymást, *vonakodsz*, stb. ezek helyett: *ácsorogj, rendelkezhetel, álmodom*, ha nem *ismernők* egymást, *vonakodol*. A szinpad ne terjessze a nyelvbéli hibákat, hanem inkább irtsa.

Pest, decemb. 14. 1852.

Czuczor Gergely.

Kívül: Vélemény «*Házasság spekulációból*» című vigjátékról. Érkezett Decemb. 14^{kén} 1852. Szám 2. a/. bíráló választmány.

2

Czuczor Gergely bírálata Kovács Pál Három szín c. vigjátékáról.

Vélemény «*Három szín*» című, 4. felv. vigjátékról.

Káros Gerő gazdag tőkepenzes egyetlen leányának, ki most jő haza Pestről a nevelésből, egyszerre négy kérője gyűl össze egy fogadó vendéglőjében, u. m. Lentei huszártiszt, Ösváry földbirtokos, Porhanyó orvos, és Geldmann tőzsér; kik megtudván egymás szándékát sorshuzás által döntenek el magok közt a kérői látogatás sorsát, mely fölött versenygés támadt közöttök. E szerént a huszárhadnagy első jutván a házhoz csak Deborát, a tőkepenzesnek hajadon s férjülni vágyó gazdasszonyát leli honn, ki álszeméremből a meglepetésre tettetett ájulásba esik, mire a tőzsér belépven, azon véleményben, hogy ez a kisasszony, Debora elébe térdel, és szerelmet vall, s alig veszi észre tévedését, midőn az orvos is ott terem, s az ájuldozónak,

mint házi kisasszonynak, piluláit ajánlja. Debora a három férfit látva még inkább elijed, futni készül, s midőn a negyedik kérést, Ösváryt, belépni látja, az orvos karjába ájul. A kérék megtudván csalódásukat, s megértvén, hogy Kádós csak estére érkezendik meg, eltávoznak. Debora, azon véleményben, hogy neki akarnak hódolni, töprenkedik magában, s az orvos iránt rokonszenvet nyilvánít.

Kádás Gerő, és bátyja Menyhért pesti híres ügyvéd egyszerre érkeznek meg, Gerő ugyan egyetlen, Menyhért pedig két leányával, kiket, mint Szerző felteszi, még Debora sem ismér úgy hogy megkülönböztetni tudná. A gazdag tőkepénzesnek azon aggodalma ellen, hogy egyetlen leánya miatt majd sok kérék alkalmatlankodik rajta, bátyja, az ügyvéd, azon csel fogást ajánlja, hogy a kérék előtt az igazi örököst titkolják el, s ezek gondolom szerént válaszsának a három közül. Ezen csel fogás teszi alapját azon comicai helyzeteknek, melyek a három utóbbi felvonás folytában a néző várakozását és kíváncsiságát ébren tartják, midőn a kérék csalódásból csalódásba esve, a gazdag örökösnek majd ezt, majd azt vélik, míg végre oda üt ki a dolog, hogy az ügyvéd egyik leányát Ösváry, a másikat a huszártiszt Lentei választja, mind egyik némi rokonszenvből, melyet az illetők iránt éreznek, az orvos pedig, és a tőzsér a megkért gazdag örököstől kosarat kapnak.

A «három szín» czímet onnan vette e mű, hogy a végválasztásra határozott időben a három leány közül egyik *piros*, a másik *fehér*, a harmadik *zöld* öltönyben jelenik meg.

E vigjáték fő iránya a pénzleső kérék reményét meghiusítani, mit Szerző az által eszközöl, hogy a gazdag örököst egyik sem nyeri el; mellék iránya, ugy látszik, azt akarja kitüntetni, hogy a pénzen kívül vannak nemesebb, szellemi kellékek is, melyek által a nők magokhoz vonzzák a férfiak szívét. Csak ezen irányból értheti, miért a földbirtokos Ösváry és huszártiszt Lentei a pénztelen leányok választásával is megelégedtek. Kár, hogy e másod irányt Szerző világosabban nem indokolja, mit az illető kérék itt ott közbevetelt kedvező nyilatkozatai által tehetett volna, melyek mintegy előjelül szolgálának akaratauk változására.

Hasonlóan, nagyobb valószínűség okáért jobban indokolni kellene azt miért a három kisasszony közül a házi nép, nevezetesen a gazdasszony sem isméri ki a valódi örököst.

Továbbá, az első felvonásban unalmasak, és elhagyhatónak tartja Biráló azon jelenetet, melyben az egymás szándékát megtudó kérék a látogatási elsőségért versyengenek, és sorsot húznak.

Végre, minthogy a szövegből az tűnik ki, hogy e darab cselekvénye a legujabb időre vonatkozik: tehát a *táblabíró*, *tabuláris prókátor*, *nemesség-publikálás*, mint afféle nem korszerű dolgok emlegetése elmaradhat.

Mind ezen észrevételek mellett Biráló jelen vigjátékot, mint a maga nemében a művészet több kellékeivel bírót, nevezetesen a helyzetek elrendezésében elég ügyeset, és jelenésről jelenésre várakozás-gerjesztőt, elfogadásra ajánlja.

Czuczor Gergely.

Pest. jan. 7. 1853

Kívül: érkezett Január 7 kén 1853. 6 a.

3.

Kovács Pál levele Komlóssy Ferenchez Három szín c. vígjátéka ügyében.

Győr Mar 23 1853.

Kedves Komlóssy Ur,

Három szín című vígjátékom ügyében tett fáradozásait nagy köszönettel vevén, van szerencsém önnek jelenteni, hogy nevezett vígjátékom a' bíráló urak észrevételei szerint módosítva, 's a' győri színpadon adatása alkalmával nyert saját nézeteim után nagyrészt újra dolgozva, valahára elkészült 's jelenleg Lendvay urnak átadva van, kitől ön azt holnap vagy holnap után átveendi. A' czímet meghagytam miután a' *soproni cs. k. fő színművizsgáló hivatal az iránt, 's a' színek iránt is semmi legkisebb kifogást nem tett, 's vígjátékomat hivatalos uton a' győri színpadon ugyan ezen cím alatt, 's színekkel adatni megengedé.* Reménylenem szabad tehát, hogy ez iránt a' pesti Censurának sem leend kifogása. De ha mégis lenne, legyen szives azt annak idejében velem tudatni, hogy a' szükséges változtatást, mi egypár sorral megtörténhetik, megtehessem.

A' bírálatokat önnek meghagyása szerint ezen levelem mellett veszi ön, — 's még Szigeti 's Czuczor uraknak egy kis levellét, melyeket kézbesíteni kérek.

Ida kisasszony¹ 's egész uri családja szives üdvözlete mellett maradok Önnek

kész szolgája

D. Kovács

Kívül: érkezett Mártz 25^{kén} 1853.

«Három szín» című vígjátékot Kovács úr megváltoztatva küldi meg. E' levelet a' bírálatokhoz csatlom, másoknak példájára.

Festetics

Szám 6. a/. b/. c/.

4.

Czuczor Gergely bírálata az *Érdek és szerelem* c. drámáról.

Vélemény: «*Érdek és szerelem*» című 4. felvonásos drámáról.

Ezen dráma meséjének alapvázolata olyan, melyből némi módosítással érdekes művet lehetne alkotni. Azonban Szerző ur, ugy látszik, a dráma theoriáját nem tette studiumává, mert, őszintén szólva művében a drámairói készütségnek alig találhatni nyomait. Elmellőzve egyéb hibákat, valószínűtlenségeket, vastag cselszövényeket, gr. Dözsnyek színpadra nem állítható botrányos jellemét, stb, csak azon egyre figyelmeztetjük Szerző urat, hogy a drámai cselekvénynek és beszédnek illő őszhangzatban kell lennie a cselekvő személyekkel. Ezek itt jobbára főranguak, s még is oly köznépies, oly mindennapi alakban, finomabb társalgási nyelv, és miveltég zománca nélkül lépnek fel, hogy csupán neveikről ismérjük őket főranguaknak. A felsőbb, vagy miveltebb osztályu személyeket még kicsapongásaikban, sőt vétkeikben is meg lehet és meg kell különböztetni az alsóbb rendű- és miveltégüektől. Ezt az élettapasztalás bizonyítja. A mit a miveletlen ember

¹ Komlóssy Ida, a Nemzeti Színház drámai szendéje.

durva, nyers modorral, azt amazok finomabban szőtt ármánynyal, cselszövénynyel, és szépített színben követik el. A mivelt osztálybeli, vagy felsőbb rangu személynek öröme, kedve, bújja, haragja, boszúja, stb másképp nyilatkozik, mint a miveletlené, stb. stb. Ilyesmit a jellemzésben elfeledni nem szabad, s ezt tenni a széptan ellen elkövetett bűn, stb.

Pest, jan. 20. 1853.

Czuczor Gergely.
drámabizottmányi tag

Kívül:

Méltóságos

tolnai gr. *Festetics Leo* urnak,

mint a nemzeti színház intendásának

érkezett Január 21 kén 1853. szám 11... a/

Helyben.

5.

Czuczor Gergely bírálata Degré Alajosnak Az atya szöktet c. vigjátékáról.

Ezen című «Az atya szöktet» egy felvonásos vigjátékot, mint a magamemében eléggé élénk cselekvényű, és kerek szerkezetű színművet színpadi előadásra ajánlom

Pest, mart. 2. 1853

Czuczor Gergely

Kívül: Czuczor Gergely véleménye ily című 1. felv. vigjátékról: «Az atya szöktet» érkezett Mártz. 3 kán 1853. szám 16.. a/

6.

Czuczor Gergely bírálata a Lári-Fári c. népszínműről.

Vélemény *Lári-Fári* című 4 szakaszos színműről.

Jelen mű tulajdonképp az alsó komikumnak azon neméhez tartozik melyet *bohózatnak* nevezünk, mert nevetséges oldalát főleg torzalakok, és furcsa helyzetek képezik, nem hiányozván helyenként a jól talált élczek is. A cselekvény elemei kezdettől végiglen vidám jelleműek, komolyabbféle, vagy érzékenyítő episodok belevegyülése nélkül, szóval: vasárnapi mulatságra és közönségre számított bohózatos színmű ügyesen szerkesztve, s mint olyan nem tarthat ugyan magasabb művészi becsre igényt; de a maga nemében figyelmet érdemel, s ennél fogva előadásra ajánlom.

Pest, jun. 14. 1853

Czuczor Gergely
drámab. vál. tag.

Kívül: Czuczor Gergely véleménye «*Lári-Fári*» című népszínműről. érkezett Junius 14 kén 853 szám $\frac{25}{m. b. v.}$ .. a/

7.

Czuczor Gergely bírálata Vresitz A rabló c. népszínművéről

A *Rabló*, népszínmű 3 felvonásban.

E művet legfőlebb úgy tekinthetni, mint kezdői gyakorlatot, és kísérletet a drámai mezőn, melyen egyszer mind igen látszik, hogy Szerző a színi művészet mind elméleti mind gyakorlati tanait elmellőzte. Nemesebb tárgy

választást, vagy, ha a tárgy magában alsóbb rendű, felsőbb, költőibb felfogást, finomabb színezetet, nem vastag ecsettel vonalazott mindennapi jellemeket, cselekvénydúsabb bonyolodást és fejlődést igénylünk attól, ki a népnek számára gyönyörködtetve oktató művet szándékozik adni. Holmi csárdai jelenetek, betyárok, zsványok, durva pórias rajzok, ha még oly élethivek is, a művészet igényeit ki nem elégítik.

E művet *föltétlenül visszautasítatni* kérem.

Pest, jul. 18. 1853

Czuczor Gergely

Kívül: Vélemény «*A Rabló*» című 3. felv. színműről. érkezett Julius 18^{kán} 853. ^{szám 26} sz...a/.
m. b. v.

8.

Czuczor Gergely bírálata Szemes A párisi borbély c. vígjátékáról.

A «Párisi borbély» című 5 felv. színjáték, mind a mellett, hogy Szerzője némi változtatásokat tett rajta, oly kevéssé felel meg a színművészet kellekeinek, hogy azt *előadásra épen nem ajánlhatni*. E munka nem más, mint fölvonások közé rámozott, s dialogokra szaggatott regény, melyben drámai indokolásokat, drámai jellemeket, cselekvényeket, és drámai előadást hiába keresünk.

Pest, aug. 16. 1853.

Czuczor Gergely

Kívül. Vélemény «*Párisi borbély*» című 5 felv. színjátékról. Érkezett August. 16^{án} 1853. ^{szám 29}... a
m. b. v.

9.

Czuczor Gergely bírálata Kövér Lajos Még titok c. vígjátékáról.

Vélemény «*Még titok*» című 3 felv. vígjátékról.

Szerző urnak az eddig elfogadott darabjaihoz hasonló nemű vígjáték, melynek jelleme a könnyűféle, élénk francia modorban, s helyzetek ügyes szövetségében áll. Ámbár pedig egy két helyzete, nevezetesen a 2-ik felvonásban a nők ide oda hurcolása, és öszvevissza szótt féltékenységi jelenetek az «Estve és Reggel» című darabnak hasonló jeleneteire emlékeztetnek: mind azáltal az egésznek meséje saját nemű levén. Bíráló azon véleményben van hogy jelen mű az elébbinél nem alábbvaló becsű, miért is előadásra ajánlja-

Pest, october 17. 1853.

Czuczor Gergely

Kívül: Vélemény «*Még titok*» című 3 felv. vígjátékról. Érkezett Octob. 18^k 1853. 34 szám... a/.

Közli: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

A LENGYEL KIRÁLY MAGYAR TÁBORI PAPJÁNAK KÖNYVE HAZÁJA ROMLÁSÁRÓL.

1603-ban jelent meg Pázmány *Felelete*, az első magyar vitairat, amely az ország romlásáért való felelősség Luther óta hagyományos vádját visszafordítja a protestantizmus ellen. Ugyanabban az évben Krakkóban is megjelent egy magyar embernek latin nyelvű munkája, mely Pázmányéhoz hasonló határozottsággal, bár irodalmi előzményekkel szemben való állásfoglalás nélkül, vallja az ország pusztulásában bűnösnek a reformációt. De ugyanez a könyv, akkor még jellegzetesen erdélyi-lengyelországi szemlélettel, a törökkel egyenlő veszedelemnek látja a németet, s mint utóbb Zrinyi, előtte pedig talán leghasonlóbban Báthory István, csak a katolicizmushoz való visszatérésben és a külföldi segítségre nem számító magyar összefogásban látja a bajok orvosságát.

A könyv címlapjának szövege:

DIALOGUS DE HORRENDA ET TERRIBILI RVINA ET DESOLATIONE STATVQVE LVGVBRI ET BELLO INFAVSTO NOBILIS ET ANTIQVAE OMNIQVE DECORE PLENAE HVNGARIAE. EX SACRIS. Script: per *Martinum Fejerdí*, Sacerd. peditum Hung. S. Regiae M. Poloniae. Si volueritis et audieritis me, bona terrae comedetis. Quod si nolueritis, gladius devorabit vos, quia os Domini locutum est. Isa: 1. CRACOVIAE. In officina Typographica LAZARI. 1603. (4-r. 123 l.)

Estreicher lengyel bibliográfiája ismeri, sőt Wiszniewski irodalomtörténete is (*Historya literatury polskiej*, VIII. 74.), a magyar irodalomtörténetben és könyvészetben azonban, szerzője nevével együtt, tudtommal teljesen ismeretlen, holott a Ráday-könyvtárban megvan egy példánya.¹

Fejérdi Márton, a lengyel király (III. Zsigmond) magyar gyalogságának tábori papja, valószínűleg erdélyi nemes családból származott, s Báthory István egy katonájának lehetett a fia; Báthory lengyelországi seregében u. i. négy Fejérdi is szolgált, egyikük, Bertalan kapitányi rangban.² Könyvét pártfogójának, Bobola András pilznói kapitánynak ajánlja. Bobola (1540—1616) III. Zsigmond egyik legkedvesebb embere, de már Báthorynak is udvari embere volt, s azoknak a hadi vállalatainak, amelyekre magyar seregét szervezte, legkivált a danckainak egyik vezetője. Még innen eredhetnek azok a kapcsolatok, amelyek Fejérdinek is pártfogójává tették. A lengyel ellenreformációnak is fontos szereplője, a jezsuiták főpártfogója, magának Skargának személyes barátja. (S. három könyvét is ajánlotta neki), sőt maga

¹ Az előzőeken olvasható bejegyzés szerint Janaszowic János tarnóvi kanonok stb. ajándékozta 1669-ben Holló Zsigmond aranygyapjas lovag felvidéki kamarai tisztviselőnek (l. róla Rényes István jezsuita halotti búcsuzatóját 1685-ből) viszonzásul egy Bécsből megküldött kéziratos dialogusért.

² V. ö. Veress Endre: *Báthory István lengyel király udvari számadás-könyvének magyar- és erdélyországi adalékai*. 1918.

is szerzője vallásos iratoknak. Mindez igen érthetővé teszi, hogy Fejérdi neki ajánlja munkáját. Ajánlásában hazája szörnyű pusztulását és a benne regnáló bűnöket festi; az utóbbiak miatt nincs miért csodálni az előbbit: nyilvánvalóan Isten igazságos haragja támadt föl ellene, s csak annak kien-gesztelése javíthat sorsán.

A könyv négy szakasza négy külön dialógus Magyarország és Erdély helyzetéről; közülük kettőben Isten törvényszéke előtt vádlottként áll a két ország, a harmadikban a szerző inti Hungariát, a negyedikben Isten beszél Erdéllyel. A dialógusok szövege, kivált ott, ahol Isten beszél, valóságos bibliai cento, hosszú darabokon minden áthidalás nélkül; a XVI. század protestáns irodalmával teljesen egyező módon vonatkoztatja az ótestamen-tomi ígéket Magyarországra. Elvértve egy-két klasszikus vagy újabbkeletű vers-sor is illeszkedik a szövegbe idézet-voltának külön jelzése nélkül. Magának a szerzőnek latinságán itt-ott megérzik, hogy magyarul gondolta, amit latinul írt.

Az első dialogusban Isten a vádló, Pannonia a vádlott; védelmében megszólal Isten könyörületessége is. Isten a maga nagyságának és kegyel-mének jellemzésével kezd, azután a könyv jeliségjével választott prófétái idézet szellemében megtérésre int: ha megtér, kegyelmét igéri, konoksága esetén végső pusztulással fenyegeti. Nem gyűlöletből cselekszik, kímélni szeretné; fenyegeti, majd ismét gyöngédséggel igyekszik magához téríteni, hálátlanságát veti szemére, bajában vigasztalja, majd ismét feddi. A vádlott előbb fölényeskedve hárít el fenyegetést és kegyelmet. A törökkel és Ger-mániával kötött szerződéseiben bizakodik. Isten rámutat a szerződésnek ingatagságára, s megjósolja, hogy a német szövetségből épügy veszedelem következik csak számára, mint a törökből máris származott. Isten könyö-riületessége föltételezi, hogy nem annyira rosszakarat, mint inkább ostobaság okozza makacsságukat, s azt ajánlja, hogy az ország előkelőit kellene meg-győzni, de Isten tudja, hogy azok buják, kegyetlenek s minden bűnben tob-zódnak. Ismét magához az országhoz fordul tehát; szemére veti, hogy bár Scythiából kivezetvén, minden jóval megáldotta, elpártolt tőle. Ezért bűn-hődnie kell. Polgárháború és tatárdúlás rémségeivel is fenyegeti: «*Et quid tum facies, cum spiritum pessimum mittam in te et concurrere faciam Hungaros cum Hungaris? cum vir contra fratrem suum pugnabit, et contra amicum suum... cum venient Tartari, qui olim Medi, qui argentum non quaerent, nec aurum volunt, sed sagittis parvulos interficient, et lactan-tibus uteris non miserebuntur, cum super filio (!) non parceret oculis eorum.*»

A második dialogusban Erdély megúnja eddigi jó dolgát és békességét, harcot, dicsőséget akar. Ezért és Germania fényes ígéreteinek hatása alatt fel akarja bontani a törökkel való szerződést. Isten a keresztény testvérek védelmét emlegető Transylvaniával szemben a szerződéseknak, esküknek pogány ellenében is kötelező erejét hangoztatja. Erdély azonban nem hallgat rá s keresi, kit tegyen hadvezérré. Isten ígéje a királyt választó fák bibliai példázatára emlékeztet, majd Törökország Joas példázatára a nagyravágyó bogáncs bűnhődéséről. Isten kimondja az ítéletet: «*Ideo traderis gentibus, donec convertaris...*»

A harmadik részben a szerző cáfolja meg az eretnekségben fetregő Hungaria alaptalan reménykedését. Első reménysége, hogy Isten vele van. Ez ellen bűneit hozza fel: Istentől és törvényeitől elfordult, templomait díszüktől megfosztotta s ezzel a pogány törökön is túltett, igaz papjait kiűzte, az eretnekek élvezetekben tobzódnak s bőjttel stb. nem törődnek. Hungaria e vádak ellenében a «*sola fides*» elvét hangoztatja, míg a szerző a szeretet által jót cselekvő hitet követeli. Romlása kiemelésére felidézi egykori nagyságának képét: «*Scis quomodo timuerit Turca olim, in fide Catholica cum adhuc reges habebas et corona tua non erat tibi fraude erepta: dico formidabant reges tuos inimici tui moderni: Joannem Corvinum (!), Matthiam, S. Stephanum primum regem vestrum, quomodo fuerant invicti: quid faciebant iis, quorum tu nunc manus formidas, qui sub simulatione officii desolaverunt.*» Mióta a békák módjára idegen királyt kívánt s tökének hitte a régít, katolikus hitét megtagadta: megérdemelte azt a királyt, aki nem őrzi, hanem szipolyozza. «*Meruisti regem, qui non custodit, sed deglubit et deglutit.*» Hamis reménykedésének másik oka néhány győzelem. A szerző szerint ezek csak arra valók, hogy megmutassák: ha megtér, még mindig visszaszerezhet mindent. Addig azonban igazi eredményt nem érhetnek el. A legutóbbi évek történetéből a Kanizsa körüli harcok eredménytelenségét említi: az Olaszországból jött felmentő seregnek csúfosan meg kellett futnia, mint Jozsue seregének az Isten akarata ellen cselekvők miatt; utal továbbá Erdély sorsára. Most már Magyarország arra gondol, hogy akkor a törökkel kellene ismét megegyezni; a szerző figyelmezteti, hogy a töröknek nem volna vele más célja, mint kirabolni. Arra az ellenvetésre, hogy hiszen Lengyelország is hosszabb ideje szövetségben van a törökkel, azt feleli: ez csak azért lehetséges, mert egyszerre nem nyelhetvén le mindent, addig biztosítani akarta magát a török onnan jövő támadás ellen, amíg a többivel végez.

A negyedik dialogusban a másodikban megjövendölt szörnyű csapások alatt gyötrődő Erdély panasolja sorsát s kérdi, ismernek-e az arra járók az övéhez hasonló fájdalmat. Istent érdekli, ki kesereg, irgalma felvilágosítja s erre ő utas képében fordul Erdélyhez. Megkérdi, nem intette-e Isten előre. Erdély töredelmesen megvallja konokságát. Isten előbb bibliai sorokkal felel kérdéseire, végre fölfedi magát s biztatja, hogy ha megtér, megújulhat. Ehhez fűződik a szerző tractatusa, amely az apokalyptikus szörnyű íz szarvával szimbolizált bűnöket részletezi. Majd Isten igéje oktatja ki Magyarországot és Erdélyt a szabadulás módjáról. Magyarország itteni panasza is említi a német igát: «*Germanica affinitas vendidit libertatem meam*». Arra, hogy csak együttes és rögtöni szakítás az eretnekséggel hozhatja meg sorsa javulását, azt feleli, hogy a prédikátorok viszont a pápistaságot okolják a bajokért. Ez az egyedüli célzás az ellenkező irányú protestáns iratokra. Isten igéje azt feleli, ne higgyen nekik, s miként Pázmány is, azzal bizonyítja-e vád alaptalanságát, hogy ha ez igaz volna, nem kímélte volna Isten a reformációig (számítása szerint 564 évig). Térjenek hát meg, akkor Isten kegyelme velük lesz.

Külön figyelmet érdemel formájánál fogva a könyvecskét záró verses intelm; echós vers latin Balassi-strófákban:

Echo.

Oh QVIS non lugeat, qui te conspiciat, moesta Transylvania
Quam sic desolatam, undique concussam reliquit Hungaria?
Quam saeve plagavit, cum confinem fecit te confoederatio.

Echo. FOEDERATIO.

Oh VERE quod foeda, et nec est ratio, qua sic periclitaris:
Imo ut video, es mala adeo, ut iam agonizeris:
Splendida promissa procurarunt ista, quae ut nubis disperit.

Echo. PERIT.

En NOVIT hoc orbis, quod sic perierit. Sed cur omnes ignorant,
Et cur credideris tam facile eis, stupentes te accusant.
Quod nec cognoveris, cum sic decepta sis, tu in hec iniquare.

Echo. QVARE?

IRAM Dei esse, quae venit super te, nec tu potes negare:
Sed quod merueris, tuis infinitis peccatis, hanc concede,
Et mala Haeresi, fonte omnis mali, venit quae te inscio.

Echo. SCIO.

DEI est punire ferro, peste, igne te, sed non ex odio:
Sed ut convertaris, nec sic affligaris in hoc purgatorio:
Si non converteris, ut stупpa peribis; non exibis ex eo.

Echo. EO.

Veni ergo cito, in corde contrito, a via hac pessima,
In qua corruisti, Deum irritasti absque poenitentia,
Et ipse conversus, et dolore tractus, confringet hoc examen.

Echo: AMEN.

Ebben a latin versben Balassi utóéletének egyik korai emlékét kell látnunk: versformája és verselő technikája egyaránt az övének különös latin alkalmazása, s feléje mutat az is, hogy ez épen echós versben történik. Egyébként a negyedik dialógus kezdete is nyilvánvaló rokonságban van humanista és magyar költészettel — Balassitól Gyöngyösiig.

A lengyelországi magyar tábori pap könyve joggal hívja fel a figyelmet a lengyel király magyar gyalogságának s általában az ottani magyarságnak Báthory halála utáni életére s a magyar—lengyel szellemi kapcsolatok szempontjából gyanítható jelentőségére is.

WALDAPFEL JÓZSEF.

KOLOSVÁR SIRALMAI.

A fenti címmel alább olvasható három költeményt Aranka György nevezte így el. A költemények eredeti kézirata az Aranka-féle szépirodalmi kéziratgyűjteményben található a kolozsvári liceumi könyvtárban. Ezeket a költeményeket először *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága* című nagyobb tanulmányomban (IK. 1918.) említettem és ismertettem röviden. Most közlöm a három költeményt egészében, régibb (1916) másolatom alapján.

A költemények ismeretlen szerzője az első ének 30 hatsoros strófájában siratja Kolozsvár pusztulását. A második ének 28 négysoros versszakból áll, és az elsőhöz hasonlóan írja le a kolozsvári tüzvész pusztítását. Legterjedelmesebb a harmadik ének (48 négysoros versszak); ez az 1697-i tüzvész pusztításáról szól. A költemény alap gondolata — a bűnös lakosságot az Isten haragja sújtja — megegyezik a két előbbi alap gondolatával. Költői értékük e verseknek csekély, de van irodalomtörténeti és történeti értékük. A harmadik siralmas ének rokon Misztótfalusi Kiss Miklós *Siralmas panaszával* amely ugyanerről a tüzvészről szól. Ez a két ének több tartalmi egyezést mutat és alap gondolatuk is ugyanaz. Misztótfalusi Kiss Miklós *Siralmas panaszát* Gyalui Farkas adta ki (Kolozsvár, 1892)¹.

*

Bokros | Jaj szó Kiáltás az az | Kolosvár Városának | Szörnyű tüzellel
való megégéséről | Szerzet Siralmas | Jajjal tellyes | Három Énekek, | Mellyek
közül |

Az két első Énekek az másodszeri égést, melly 1655. Esztendőben, Szent György Havának harmadik napján délután; Az harmadik pedig az 1697-dikben Pünköszt Havának 6-ik napján véletlen és reméltelen történt égéseket példázzák.

Kolosvárt

Anno 1699.

*

Nota: Téged Uram valamikor.

Jó hírekkel, s nagy értekkel
Szépen fénlő Kolosvár,
Hogy meg romlál, s el-pusztultál,
Illyen igen melly nagy kár.
Hozzá térti s meg jobbulni,
Téged Isten meg is vár.

Mellyel kérlek téged, s intlek,
Hogy igen jól meggondolly,
Jó mértékkel s józan fővel,
Mindeneket meg fontolly,
Romlásodra, nagy károdra,
Bűnre senkit ne onszolly.

Oly vad szívű s természetű
Ez világon hol volna,
Illy romlásért s pusztulásért,
Ki tégedet nem szánná,
Maradványa vagy másikja
Cambisesnek a volna.

Hogy Postáit, sok ostorit
Él ne küldgye sietve,
Haragjában búsultában
Rád kezit ne ereszsze,
Kegyelminek, s jó kedvinek
Oszlopit ki ne döjtse.

Jerusálem, kin sirsz velem,
Romlásának mert mássa
Egyedül lész, ha meg nem térsz,
Pusztulásának mássa,
A szörnyű bűn, mind belől s kün,
Kőfalaidat ássa.

Fekete gyász olly rút mint váz,
Előtte semmit nem fog,
Óstorival, s tsapásával
Tsak egyaránt mindent fog.
Ha nem tértet, bűnben éltek,
Rátok több bú jöni fog.

Isten ellen ki erőssen
Meg büntetett, vékezttél
Bűn habjába s hajójában,
Térj (így) nélkül evezttél;
Mély viziben, örvényiben,
Alig hogy el nem vesztél.

Most sok kintse s kegyessége,
Városoknak hová lón,
Melly hirtelen és véletlen,
Por s hammuá minden lón,
Ur tsapása, tüze lángja
Tütököt mazurrá² tön.

¹ V. ö. Erdélyi Hiradó, 1891. 296. sz.

² L. Magyar Nyelv, 1932. 237. lap.

Urasághoz, Pompasághoz
 Kik ez előtt szoktak vólt,
 Mulatások, vig lakások
 Palotákban, kiknek vólt
 Szívek búhoz, nyelvek jajhoz
 Szegénységnek már tanólt.

Keservessen nagy szívessen
 Azokat tsak gondollyák,
 Mert már el-költ, s töllök el-tölt,
 Régi javok jól tudgyák.
 Könyv szemeket seb Lelkeket
 Kimiletlen bágyasztyák.

Arany s Ezüst mint pára füst,
 Szemek előtt el-multak:
 Rejték helyben nagy erőssen,
 Kik zár alatt tartattak,
 Tsak sirásra, sohajtásra
 Keresői marattak.

Nagy zokogva sohajtozva,
 Immár sírnak házakért.
 Lelkek vesztő, s szépen fénylő
 Drágalátos kintsekért
 Hogy meg váltak s meg pusztultak
 Azoktól sok bünökért.

Melly álnok kints, ki mássa sints,
 Némellyeket meg fojtott,
 Sebes tűzben, szörnű füstben,
 Hogy mellette marasztott,
 Lépeihez, rüt enyvihez
 Halálokra ragasztott.

Füst párája nehéz doha,
 Ki testeket el járta,
 Romlásokat, sok károkat,
 Meg nézniek sem hatta,
 De halálra s végső napra
 Szegényeket jutatta.

Kik halálán s ki mulásán
 Szerelmesi bánkodtak,
 Sok jajj szóval s köny hulással,
 Eseteken szánkodtak,
 Sok jovoktól, rokonoktól,
 Hogy egyszersmind meg váltak.

A szörnű tűz ki sok bút füz,
 Jaj ki nagy kárt ezzel tön,
 Hogy semmié porrá, s földé
 Gyengén hizlalt testet tön,
 Semmi kedvet, sem kegyelmet,
 Szegényekkel ő nem tön.

Isten Háza szent Temploma,
 Mindezeknél keservesb,
 Minden kárnál s Gazdagságnál,
 Iszonyúbb és sérelmesb,
 Melyben kérés, vagy könyörgés
 Isten előtt leg kevesb.

Hogy azoktól, kik szájoktól
 Gyakran hallott szép Hymnust,
 Szépen zengő, s ott ditsíró
 Hangoskodó szép Psalmust,
 Így el rontá, s el pusztítá
 Néki szentelt szép Chorust.

Mellyért gyászban szomorúan
 Kolosvár van öltözve,
 Keserűség és sok inség
 Gyükeriben fődözve,
 Szörnű búnak, s nagy bánatnak
 Ezért Szűvén van fészke.

El romlása pusztulása
 Néki léssen jóvára,
 Mert hűségít, erős hűtit
 Próba köve így vonsza,
 Ha békével, csendes szívvel
 Túrni tudná próbálta.

De ne félljen, sőt reméllyen
 Erössen az Istenben,
 Az kegyelem, segédejem
 Mert néki van kezében.
 Vélle léssen, hidgye készen
 Mindenütt inségiben.

Miként fiát, vagy Magzattyát
 Édes Attya megveri,
 Nagy szerelmit és jó kedvit,
 Mellyel hozzá jelenti,
 Igaz Isten nagy jó böltsen,
 Kedves népit serkenti.

De hát meg-lásd jól meg vizgáld
 Te meg romlott Kolosvár,
 Tsendesen tűrj, perben ne üllj
 Isteneddel, mert nagy kár
 Ismét talál, melly le kaszál,
 Joddal (?) együtt hidgyed bár.

Minden előtt szemed előtt
 Ezt forgassad gyakrabban,
 Isten házát, szent Templomát
 Mint épitted leg jobban,
 Az többire segítségre,
 Hogy szent Nevét hidd abban.

Azt meg építsd, magad készítsd,
 Szent színihez Istennek,
 Könyörgéssel, könyves szemmel,
 Eleiben székinek,
 Tégy fogadást, nem adsz szállást
 Többé ondok vétkeknek.

Haragjából s Tárházából,
 Hogy ostorit ne öntse
 Rád tsapását, prédálóját
 Áldásinak ne küldgye,
 Hogy meg térhes, szentül élhes,
 Élted Tzélyját terjessze.

Sok pénz érő, szépen fénylő
Gazdagságot most el vőtt,
A Bóltokban s Tárházakban
Por s hamuá minden lőtt,
Egy kis vésznek, sebes Tűznek
Porontsolván üdőt tött.

Melly meglássa, ki meg hatta
Illy keserves veszélytől,
Szem láttára, nagy tsudára
Sebes langu tüzítől
El ne álylon, vagy pártollyon
Az kegyes Ura mellől.

Hogy meg térjen s kedvet nyerjen
Szántalan bűneinek,
Most jutalmát és bő árrát
Vészi az is mivének,
Ha ostorit, büntetésit
Rád botsáttya kezinek.

Ki ostorát, most probáját
Rád botsáttá bal kézből,
Orvoslásra, s gyógyulásra
Adgyon irat jobb kézből,
Téged szánni, könyörülni
Nézzen alá Mennyégből.

Kolosvárnak, s mint Trójának
Hogy gondolom romlását,
Eötven ötben Áprilisban
Történt szörnyű siralmát
Ez énekkal, könyves szemmel
Siratám, nézvén kárát.

Alia.

Nota: Sok szomorúsággal.

Jaj szegény Hazánknek iszonyu romlása,
Ékes Városunknak szörnyű pusztulása,
Mire jutál immár Istennek szent Háza,
Méltó vagy bizonnyal sok köny hullatásra.

Vallyon s ki érhetett valaha olly időt,
Kit Szerencsétlenség soha sem követett,
Ha boldogúl töltünk egy vagy két esztendőt,
Siralommal éjük az jövendő időt.

Im mű is küsség vigasságban éltünk,
Kitől már meg foszta kérkedékenységünk,
Ezt hozta mi nekünk nagy kevéségünk,
Az Eget felérte Istentelenségünk.

Ha meg gondolod is óh hires Kolosvár,
Bizony méltán sirhatsz, mint egy romlott vár,
Nem lehetett volna te benned nagyobb kár,
Azért sirat téged immár sok eröss Vár.

Mi voltál az előtt immár mire jutál
Régen sok kintsekkal a ki bővös valál,
Siratható dolog a miképpen jártál,
Félő hogy ez után még nagyobb kár talál.

De hol lehet immár ennél szörnyebb romlás,
Egy szegény Városnak, egy nagyobb kár vallás,
Mint hogy nem hallatik a' szép harang szollás,
Ezért szállott reánk ilyen nagy busulás.

Gyönyörködtél régen szép magos Tornyodban,
Szép faragott kőből rakott Templomodban,
Erös Bástyáidnak szép alkotmányiban,
De immár ezek vadnak leromlásban.

Orültél az előtt hangos harangidban,
Kik ugyan fel hittak az Isten házában,
Erössen hangozó Trombita szállásban,
De immár mind ezek vadnak halgatásban.

A hóvá az Urak igen nagy Pompával,
Régen bé szállottak sok vitéz szolgálkkal,
Daii térd hajtással, nagy Trombita szóval,
Nézik csak a helyét sűrű óhajtással.

Láttya minden ember számtalan károdot,
Rajtad nagy hirtelen történt nyavalyádót,
Siratásra méltó sok kárvallásodot
De senki nem láttya meg jobbulásodot.

Oda vadnak immár számtalan szépségid,
Jaj mint megromlottak te fris Palotaid,
Jaj hogy elveszének te szép tzifraságid,
Gazdagsággal rakott sok erős Boltaid.

Nagy Isten ostora kezdett uralkodni,
De még sem akarunk bűnünkéből kitérni,
Inkább igyekezőnk gonoszabbul élni,
Az utóbbi romlás kezdett hátra lenni.

Tsudálkozik minden vakmerőségeden,
Hogy semmit sem jobbulsz ennyi büntetésben,
Semmit sem hadsz alábbá nagy kevélységben.

Félő hogy még téged olyan veszély talál,
Az miképpen soha még eddig nem jártál,
Még a nagy Isten is tégedet meg utál,
Sok büntetésiben egyet sem fogadál.

Jaj mely sok Városok az bűn miatt vesztek,
Iszonyú vétekben, hogy véget nem értek,
Poenitentiával soua meg nem tértek,
Azért az Istentől nagy büntetést vettek.

Sodomát, Gomorát, im mint megbünteté
Kénköves essővel bűnökért elveszté,
Sok hamisságokért olly igen meg veré,
S igen tsudálatos veszedelem éré.

Melly igen szerette Isten sidó népét,
De mivel meg unta számtalan vétkeket,
Gyakorta megverte a Jerusálemet,
El vette ő tőle Fejedelemséget.

Nabugodonozor az Isten Templomát,
Tűzzel el égeté ditsőséges házát,
A földig le rontá annak szép óltárát,
Az Istennel kötött frigynek szent ládáját.

Ha ez Városnak is nem lesz jobbulása,
Egy kőnek a máson nem lesz maradása,
Mert el tapodtatik minden Tzifrasága,
Oh bé tellyesedik a Krisztus mondása.

A versszakból hiányzik egy sor.

Melly Boldogok vattok, kik el nyugodtatok,
 Ez sok búval tellyes földről ki multatok,
 Tü immár a földben békével alusztok,
 De a kik még élnek, vallyon mire juttok.

Oh Kegyelmes Isten tekints le népedre,
 Nézz kegyelmes szemmel szegény híveidre,
 Mi, most is Városunk ostoriddal tele,
 Bűnünk sokasága az Eget fel érte.

Szány meg Uram Isten illy nagy keservünkben,
 Ne büntess már tovább te keménységedben,
 Kérünk, hogy ne örtülly mű veszedelmünkben,
 Hadd lakjunk békével megmaratt helyünkben.

Légyen elég immár ennyi sok Fájdalmunk,
 Sok nyomorúságunk, számtalan bánatunk,
 Szívünköt bárgyasztó nagy nyomorúságunk,
 Légyen elég immár ennyi kár vallásunk.

Ne tekénts Ur Isten számtalan vétünköt,
 Te hozzád kiáltó keserült Lelkünköt,
 A vagy az nyomorult kisded Gyermekeket,
 Nyavalában borult erőtlen Vénéket.

Meg vallyuk Ur Isten számtalan Vétünköt,
 Hogy meg érdemeltük az büntetésedet,
 De tudjuk Ur Isten Kegyelmességedet,
 Hogy mindenkor szánod a te híveidet.

Azért folyamodunk te hozzád Ur Isten,
 Mert tudgyuk meg maradsz te ígéretedben,
 Hogy meg halgatsz minket keserűségünkben,
 Ládd mostanis vagyunk nagy veszedelemben

Azért segits Uram minket mindenekre,
 Te Szent Templomodnak fel építésére,
 És Szent háznak öregbülésére,
 Ne jutas már minket nagyobb szegénységre.

Gerjezd fel szívünköt az jámbor életre,
 Indítsd fel Lelkünköt buzgó könyörgésre,
 Hogy ne szállyon immár nagyobb bú Fejűnkre,
 Légyen gondod kérünk szegény híveidre.

Bizunk Uram Isten te segedelmedben,
 Minket bátorító Kegyelmességedben,
 Ne fogyatkozzunk meg nagy veszedelmünkben,
 Kérünk légy mi nekünk segítség mindenben.

Az ezerhatszázban és az ötven ötben,
 Kolosvár elégett Tavasz kezdetiben,
 Hogy el ne felejtük tellyes életünkben,
 Én ötöt siratom ez kűs Énekemben.

Harmadik égésről való Ének.

Márvány köfalai Priamus Várának,
Xanthus vize mellett híres Ilionnak,
Tróján hogy erőt vösz² tüze Vulcanusnak,
Phrygiában pusztán és tsonkán állanak.

Világ két tsudái között Joniumban,
Épült szép Machina Görög, Tartományban,
Diana Temploma a nagy Ásiában
Meg ége egy lator miatt Ephesusban.

Aeneas azt látván: Hazája Várossát
Antenorral együtt siratták nagy Tróját,
Siratták Görögök Templomok romlását
Siratta Ásia szörnyű kár vallását.

Én is bus szivemen mostan nyitottam zárt,
Hogy Hazám Várossát sirassam Kolosvárt,
Kiben nem Vulcanus sebes lángja tett kárt,
Hanem Isten tüze, kit jó lélek nem várt.

Olvassuk amaz szent Eyangeliomban,
Corazínról mit írt Idvezitünk abban,
Sintén olly jaj hallott akkor Kolosvárban,
Mikor romlása lön szép Pünköst Havában.

Kilentzvenhetedik ezer hat száz felett,
És hatodik Majus hogy Dél színben fénylett,
Gyönyörű kis Szamos vize partja mellett,
Egy néhány órák közt Kolosvár elégett.

O! Dél színben fénylő napunk szép Plánétánk,
Be ártalmas időt fordítottál mi reánk,
Kiért utzáinkon hármassajjt kiált szánk
S két szemeink sírnak, s gyászban burult Hazánk.

Melly siralom és gyász minden oka bennünk,
Isten ellen sokszor tselekedett bűnünk,
Térésünket várta, de hogy meg nem tértünk,
Vakmerőségünkért látjuk mint bánt vélünk.

Lám irgalmát hozzánk mindenkor mutatta,
S két arany vödriből Lelkünket itatta,
Prophétái által azt praedicáltatta,
Hogy térjünk s ne vesszünk szája kiáltotta.

De hogy Isten látá vad Természetünköt,
Gyemántnál s aczélnál keményebb szívünköt,
Miként Aegyiptomra hozá veszélyeket,
Úgy ránk is küldé emészto Tüzeket.

Mely tűz erejétől Kolosvár Várossa,
Magyar Izraélben kinek nem vólt párja,
A'kiben zeng vala Musáknak Chorusa,
Jaj elromlék Hazánk szép Metropolissa l

² Igy; nyitván tollhiba *vön* helyett.

- Együtt piatza két Templomok s Toronnyal,
Abban öt harangok és egy nagy orával,
Kik is szép Pirámis formájú vóttokkal.
Hammuban hevernek faalkotmányokkal.
- Melly nagy kárt és romlást, ha melly szem fény látna,
Nints olyan keresztény, ki azon se sírna,
Hanem ha az Pogány vagy Phalaris volna,
Vagy Néró szívével és lelkével bírna.
- Vajha Sigmond Tsászár, kinek idejében
Épült nagyobb Templom Tornyostól elsőben
Ezernégyszáz tizen kilentz esztendőben,
Ha mondom életre jöhetne ez helyben.
- És magával együtt Isabella fiát,
János királyt, kissebb Templom Pátronusát
Sírból ez világra hozná s ketten kárát
Néznek Nemzetünknek s ez helynek romlását.
- Bizony kívánnának inkább vissza menni.
És a koporsóban örökké nyugodni,
Mint sem ők szemekkel ilyen romlást nézni,
Mellyeket bűnünkért szoktunk mi szenvedni.
- Hát te ditső hírrel fénylő magyar Átlás,
Vitéz Magyarok közt győzhetetlen nagy Márs,
Jó Hunyadi János, ki voltál bölts Pallás,
Itt te s mit mondanál, hol ott van illy romlás?
- Főképpen ha látnád néhai Hazádnak
Ott lévő Scholának s más két Templomának
És rendel ott épült utzáknak, soroknak
Hammuvá vállását az egész Ó Várnak.
- Holott régen lakol vala nagy haszonnal,
Óvár közepében Gazdával egy szászszal,
Mikor Nemzetedért véres Triumphussal
Szembe hartzolsz vala dühött Pogányokkal.
- El romlott az Ó Vár, kiben akkor éltél
S jó Pannoniában Gubernator löttél,
Kiből szent Imréhez Metszet Békre mentél
S Hercules módjára véle kopját törtél.
- El pusztult a kiben laktál jó Társaddal
Szilágyi Mihálynak testvér szép Hugával,
Az hol Isten téged két jeles fokkal
Megálldott volt régen Lászlóval s Mátyással.
- Kiknek születések Földe az Óvár lön.
S Kolosvárt születék Mátyás, ki király lön,
Emberi ellenség, kin erőt nem vön.
De mindenik ellen ő diadalmas lön.
- Ennek idejében Kolosvárral egyben,
Pannonia örült a szép békességben,
S fénylett jó arany időben sok részben,
De azok el mulván s mentenek mind tűzben.

Im láttyuk Kolosvár platza áll pusztán,
 Hol az hamis Bíró meg fult vólt három fán,
 Satzoltatoknak is nints most keze tsonkán
 Azért huznak s vonnak sokat nem igazán.

Mivel el hunt szeme jó Mátyás Királynak,
 S számok szaporodott köztünk Acháboknak,
 Mint vér szívó nadály és éh szunyogoknak
 Ugy meg többült számok a' sok Carnoknak.¹

Nállunk a Virtusnak maratt tsak galléra,
 Kiért kün s ben rajtunk az Isten ostora,
 Minden rend meg veszett, s nintsem ollyan óra,
 Hogy bünre ne futna mint a juh a' sóra.

Melly bünnek nagy mérge Isten eleiben
 Fel hatván bosszúját álla rajtunk Isten,
 S két hetekig lön nagy szárazság Aerben,
 Tűz gyulás indult rettenetes szélben.²

Eredeti ennek lön Magyar uttzában,
 Egy szabó Házánál tüzetlen szobában,
 A fenn meg említett hosszas szárazságban,
 Mellynek nagy erejét terjeszté szél abban.

Ollyan nagy erővel, kit semmi mesterség,
 Vízzelem nem olthatott emberi segítség,
 Ellent nem állhatott, mivel kéntelenség,
 Városhól a népet ki üzte a' hévség.

Ott azon siralmas nép együtt Kösséggel
 Hegyekre szaladott, mint a Juh sereggel,
 S Romlását Városunk siralmas szemekkel
 Néztük tüzes Langját, mint ment az Égig fel.

Melly tűzben meg sülteken tizen öt emberek,
 Monostor, Hid, Szappan uttzák elégtének,
 S a nagy Templom körül lévő Boltok szerek
 Fedelei edgyig hammuvá löttenek.

És a Plébánia sor is ott egészen
 Ujj Collegiummal együtt azon rendben,
 Lábos Ház és Piatz sorok mentek füstben,
 Kis meszes uttzával s Hid kapúval egyben.

Sőt Magyar és Közép uttzák is szomszédban
 Nem maradtak éppen az emésztő langban,
 Nagy károk esének rész szerént azokban,
 Mert meg tsonkulának rendekkel sorokban.

Két magyar Bástyák is itten el égének,
 S tüztől fedelei megemésztetének.
 Isten tudná számát leírni ezeknek
 Mennyi kára lön ott Kolosvári Népnek.

¹ Nyilván tollhiba *Zsarnokoknak* helyett.

² Egy szótag tollban maradt. *Szerk.*

Mert a tűz egyfelől mit meg nem emésztött,
 S tűz elől szegénység ott miket félre tött,
 Az idegen nemzet valamit lelt el vött,
 Meg bősülhetetlen nagy romlás és kár lött.

Mert meg emésztetett Templomok Scholájok
 S hammuban hevernek utzánként szép házok,
 Sír a szegény község, sírnak a Lakósok,
 S károkat siratván vadnak kiáltások.

A kiknek javokat tűz meg emésztette
 S Házaknak falait meg feketítette,
 És sokaknak kezét s lábát meg pergette,
 Sött éhel halóvá s nyomorulttá tette.

De evel sem szülvén hatalma a szélnek
 Maiorokra vivé erejét a Tűznek,
 Kitől sok Majorok s azomban szép kertek
 Egész Szamos partig rendel el égének.

Igy midőn siralmas nép Isten haragját
 Ez szerént szenvedné emésztő ostorát
 És a Tűznek látná mondhatatlan sullyát,
 Ujjólag valóban érzé nagy hatalmát.

Egész két hetekig szörnyű rémtülések
 Lőnek villamlások és nagy Meny dörgések,
 Menykövek hullási s azoknak ütések.
 Ott az égés után el következőznek.

Kiknek rettentések miat az Emberek,
 Kivált képpen az ott lakó Asszony népek,
 Mint szarvasok sokan idétlent szültenek,
 S némellyek majd tsak kétségekben estenek.

Az Farkas uttzai Templom héazattyát
 És Boltjával együüt város egy Bástyáját
 Meg ütvén, Emberek szeleknek zúgását
 Hallák két hetekig tartó Ostromlását.

Egéstől megmaradt falok s épületek,
 Fedél nélkül való nagy magos kémények,
 Sok helyen szél miatt házakra dőlének,
 Kiknek bóltozattyok őszve töretének.

Mondhatatlan romlást azon hely szenede,
 Mit ki sem gondolhat [az] emberi elme,
 S mivel Istentől vólt olyan érdeme¹
 Hogy akkor szenvedgyen: le jó segedelme.

Mikor az fertelmes szokott bünt elhaggya,
 Isten is hozzája nagy kegyelmét nyujtja,
 Romlásából viszont ismét meg ujjítya,
 És ilyen ostorral ha meg tér nem bántja.

Sies Kegyelemre azért jó Istenünk,
 S ostorodot ne küld Hazánkra ellenünk,
 Mert te benned vagyon hitünk s reménységünk,
 Paisunk tsak te vagy s minden segedelmünk.

¹ Egy szótag tollban maradt. Szerk.

S száraz polyva ellen tüzedet ne gerjeszd,
Méltó haragodat mi reánk ne erezd;
Sőt hazánkot minden romlástól védelmezd
S boldog állapotra rendít s sorsát szerezd.

Hogy jó rendben, s sorsban lévő Kereszténység
Tégedet imádjyon, mert te vagy nagy Felség,
Menyben Uralkodó egy igaz Istenség:
Amen! Amen! légyen siralomban már vig.

Vége.

PERÉNYI JÓZSEF hagyatékából.

ADALÉKOK A NEMZETI SZÍNHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

Nemzeti Színházunk történetének első három évtizede méltán az anyagi és művészeti válságok korának nevezhető. Az alábbiakban a színház e zilált helyzetét rendezni hivatott s a képviselőház által 1861-ben kiküldött «színházi bizottmány» megválasztásának előzményeiről lesz szó.

Az első válsághullám közvetlenül a megnyitást követő években sepert végig a nehéz küzdelmek árán felépült és oly féltő gonddál ápolt intézetten. Ezt a rövid — kerek három esztendő — korszakot zárta le az 1840. évi XLIV. t.-c. Ez kellő állandó anyagi segítséget biztosított a nemzet színházának, s az ettől fogva a «nemzeti» jelzőt nevében is viselte.

A következő időszak ismét hároméves: 1840-től 1843-ig tart. Ennyi idő alatt a vezetőség dilettantizmusa a csőd szélére juttatta játékszinünket. A színház művészi színvonala a mélyponton is alul járt. Anyagiak terén pedig elég arra utalnom, hogy még a most említett törvény által érinthetetlennek mondott és annak rendelt alaptökéhez is hozzányúltak s abból tetemes összeget — 28.000 frtot — elköltöttek. Más mentség nem lévén: bérbe adták a színházat, ami valóban segített is rajta. Mind a művészi teljesítmény, mind a látogatottság grafikonja felfelé ívelt, s e kedvező helyzet a Bartay-bérletet követő Ráday-féle (első) «országos kormányzat» és Bajza második igazgatósága idején is tartott. A színház talán talpra is állott volna, ha közben ki nem tör a szabadságharc, ezt pedig nyomon követte az abszolutizmus, ami az intézetre — már csak annak sajátos, politikai színezetűen nemzeti jellege miatt is — valósággal katasztrófát jelentett.

Helyzetére rávilágít akkori vezető aligazgatójának, Erdélyi Jánosnak, a rémuralom első hónapjaiban — 1850 kora tavaszán — az ország ideiglenes polgári közigazgatási főnöke elé terjesztett ismertető irata. «Az intézet multjának minden alapja összedől — írja kétségbeesve Erdélyi — mert közönsége megfogyott, pénztárnoka a pénzzel és irományokkal megszökött s az új évet egyetlen krajczár nélkül kellett megkezdeni.»¹

A színház is, mint minden magyar intézmény, legválságosabb napjait élte, ha ugyan életnek lehet nevezni azt az — egészen a kiegyezésig tartó — tengődést, amelyben napjai teltek. Az intézmény nemzeti közügy volt —

¹ Berzeviczy Albert: *Színház és zene az ötvenes években*. Budapesti Szemle, 199. köt. 82. l.

sorsa a sok más alkotmányjogi, közjogi, politikai kérdés mellett sem lehetett közömbös az 1861-ben összeült törvényhozás előtt. E rövid országgyűlés végén — a színház dolga ötven éven át mindig a ciklusok legvégére szorult — június 25-én TISZA KÁLMÁN, elnöklő alelnök a következő bejelentést tette a Háznak: Dobsa Lajos úr által egy petitio adatott be a Nemzeti Színház ügyében memorandummal együtt; ha jól vagyok értesülve, e tárgyban fog egy indítvány tétetni és akkor azzal együtt lehetne tárgyalás alá venni.

SZILÁGYI VIRGIL: Erre nézve, miután tudomásom szerint ezen memorandum a Nemzeti Színháznak ügyét kimerítőleg tárgyalja, én kívánatosnak vélem, hogy ez kinyomattassék és a tagok között kiosztassék.

VAJAI KÁROLY: A magyar színház az országé és mégis a mai napon is császári hatóság alatt áll, tőkéje rosszul kezeltetik, maholnap nem lesz nemzeti színházunk. A memorandum jelen állásának hü képét adja, azért nyomassuk ki, hogy lássuk, mi van benne?

TISZA KÁLMÁN, elnöklő alelnök: Bocsánatot kérek a t. képviselő úrtól, azt hiszem, hogy a színháznak ügyét mindnyájan szívünkön hordjuk, hanem a házszabályok szerint az intézkedés, amelyet ajánlani méltóztatik, nem lehetséges, mert a 79. §. azt mondja: «... a kérvénynek csak tárgya jelentvén be, az a kérvény-bizottmányhoz tétetik által, ahol minden tag megismerélheti.»²

¹ Az 1861. évi országgyűlés képviselőházának *Naplója*. II. köt. 213. l.

² A Dobsa-féle emlékirat — vagy, ahogy ő nevezi: «memorandum a nemzeti színház ügyei érdekében» — két mindvégig sajtátkezűleg írott, külön füzetből áll; egyik — a képviselőháznak szóló bevezető rész — kiadatlan. (Vázlatosan ismertetem A Szinpad 1936. évi 3—4. számának 137—141. lapjain.) A tulajdonképeni memorandum (27 kéziratot lap) azonban nem volt újdonság. Akkor már harmadszor látott napvilágot, mint erre célzást is tesz a szerző: először — név nélkül, «egy drámaíró» jelzéssel — a Szépirodalmi Közlöny 1859. évfolyamának 7—10., másodsor a szerző nevével a Hölgyfutár 1860. évi 118—122. számaiban. A két cikk lényege azonos, gondolatmenetük megegyezik a Ház elé terjesztett memoranduméval, legfeljebb néhány stílus módosításban van különbség. Kinyomatását nem is a tulajdonképeni emlékirat szövege, hanem a 16 lapra terjedő kísérő irat erősen politikai ízű kitételei miatt mellőzte a Ház, s ezt a döntést az elnökség a Házszabályok említett rendelkezésével kitűnően megokolhatta.

E memorandum különben azért is közismert volt, mert a Hölgyfutárban történt megjelenése után Egressy Gábor Magyar Színházi Lapja az 1860. évi 43., 44. és 45. számaiban behatóan foglalkozott vele s igen éles hangon leckéztette meg Dobsát felvetett gondolataiért, «melyeknek lényege színházi tárgyak címtára... Tea melletti discursus ez s ajánlata egypár javításnak, melyek már mások által sokkal alaposabban és több szakismerettel voltak indokolva.» A gúnyos hangú, terjedelmes cikket átvette a Magyar Sajtó az évi 239. száma is, de sem itt, sem eredeti megjelenési helyén nem jegyezte nevével a szerző. Nyilván magától Egressy Gábertól származott. Dobsa meglehetősen ingerülten válaszolt a Magyar Sajtó ugyanaz évi 242., 244. és 245. számaiban, a következő évben pedig a törvényhozáshoz fordult itt szóbanforgó írásával. Dobsa különben társszerzője volt a két évvel későbbi, s magához a királyhoz intézett híres Reviczky-féle színházi petíciónak. Ezt 1863. július 23-án a 34 aláról nevében ök ketten — Dobsa Lajos és Reviczky Széver — adták át Ferenc Józsefnek.

Dobsának a színház ügyei körüli élénk szereplését nem utolsósorban sértett hiúságával magyarázzák.

A Dobsa-memorandum, amely a színház vezetése körüli hibákat túlzottan éles hangon bírálta, így nem kapott nagyobb nyilvánosságot s a kérvényi bizottságtól rövidesen a Ház irattárába került.¹ A színház ügyében teendő intézkedéseket más módon próbálták hát a képviselők közül néhányan kierőszakolni. Négyen — Beniczky Lajos, Kazinczy Gábor, Vajai Károly és Lónyay Gábor — külön-külön indítványt nyújtottak be e tárgyban. A négy indítvány a következő napon — június 26-án — kelt s adatott be a Háznak, 27-én pedig már határoztak is fölöttük. Három indítvány színházi bizottmány kiküldését javasolta s egyik (a legellenzékibb hangú) azonfelül «a cs. kir. igazgató» elmozdítását is. Az indítványok szövegét az egykorú képviselőházi *Napló* — s ez egészen szokatlan — nem közli, de még a megfelelő Iromány-kötet sem, holott — mint a Ház nyílt ülésén felolvasott indítványt — a *Napló*ban okvetetlenül meg kellett volna örökíteni. Lehet, hogy politikai célszerűségből mellőzték a kinyomatást. A negyedik — Lónyay Gábor-féle — indítvány belekerült a *Napló*ba.² Igaz, hogy ennek szövege egészen ártalmatlan: «Szerezzen magának az országgyűlés tudomást a nemzeti színház, siketnémák intézete, országos tébolyda, az 1809-iki fölkelő nemes sereg s az indigenátusi díjak pénztárai tárgyában.» A Ház erre vonatkozólag úgy döntött, hogy «foglalkozni kíván az indítványba foglalt ügyekkel.»

A másik három — mint mondva volt — kiadatlan indítvány szövege, a Házban történt felolvasás sorrendjében, a következő:³

I. «Elismervén, hogy az országos nemzeti színház igazgatósági ügyeit jelenleg vezető Comité tagjai nagyobb része csupán ez intézet fentartása tekintetéből vállalták el e megbízatást az abszolút hatalomtól és az intézet fentartásához tetemes pénzbeli áldozattal is járultak légyen, azonban:

miután az érintett Comité alkotmány ellenes szerkezete és utasításai különben sem állhatnának fel, az ez Intézet tárgyában hozott törvényeinkkel;

miután a nemzeti színháznak jelenleg csak ideiglenes, tehát tulajdonképen Igazgatója nincsen;

s miután e részben rendelkezni mindég az országgyűlés törvényes hatásköréhez tartozott volna:

választassék egy Országos Bizottmány, mely az 1844. évben követett eljárás szerint vizsgálatból meritett tapasztalatok, egyéb adatok megszerzése s a szakértők kellő meghallgatása után haladéktalanul adjon be javaslatot az iránt:

Miképen kellene a nemzeti színházat jövendőre állandóan szervezni, igazgatni és további fennállását biztosítani?

Beadta június 26. 1861. évben Beniczky Lajos, Breznóbánya kerületi képviselő.»

II. «A fővárosi nemzeti színház — hazánk eme drága kincse és jogos sajátja — ez idő szerént türehtlen állapotban tengődik.

¹ Ma is ott van : 334/61. kérvényi-bizottsági és 336/61. IV. irattári sz. a.

² Az 1861. évi országgyűlés képviselőházának LIII. ülése. *Napló* II. köt. 213. lap.

³ Mindhármát kéziratban őrzi a Parlamentí Múzeum : 4958., 4963. és 4967. sz. a.

A 12 évi nyomorgatás ez intézet ügyeit is anyagilag, mint szellemileg akként zilálta össze, hogy míg egy részről a közönség követelése az európai műveltség színvonalára emelkedtek: az országosan megajánlt alaptökének megcsökkenése, valamint a szellemi vezérletbeni iránytalanság az intézetünk fönnállását is naponként ridegebb viszonyok közé sodorják.

Indítványozom, hogy addig is, míg az országgyűlés, kiegészítve a magyar korona összes birodalma képviselőinek teljességével láthatna a közügyek rendezéséhez: küldessék ki egy hét tagból álló bizottmány, mely műintézetünk állását vizsgálat alá véve, hiányait s szükségleteit kipuhatólva javaslatot terjesszen elé az iránt: mikép lehetne a nemzeti színház lételét minden időre és akként biztosítani, hogy nagyszerű rendeltetésének teljes mértékben megfelelhessen... Kazinczy Gábor, képviselő.»

III. «A magyar nemzeti színház, ha nem is rosszakarátú, de mindenestre tévesztett kormányzati és kezelési rendszer miatt, köztudomás szerint olly helyzetben van, hogy gyökeres orvoslás nélkül a várt eredmény helyett elbukástól lehet féltetni s az is igen sajátságos, hogy az országos intézet, még jelenleg is egy alkotmány ellenesen kinevezett igazgató korlátlan vezetése alatt áll.

Mihez képest a magyar nemzeti színház a nemzetnek köz- és az országgyűlés oltalmát követelhető és nagybecsű vagyona lévén, indítványozom, hogy:

1-ször: a jelenlegi Cs. kir. igazgató elmozdítván, helyette az országgyűlés által más tétessék;

2-szor: a választandó új igazgató mellé neveztessek egy 6 tagu bizottmány, mely a leléptetett igazgatót megszámloltván, az intézet állását megvizsgálván, a kormányzati és kezelési hibákat felmutatván, hozzon javaslatba egy olly kormányzati és kezelési rendszert, melly által e nemes és nagy célu intézet olly helyzetbe jöhessen, hogy egyesek segélyére ne szoruljon s azt elpusztulástól ne kelljen féltetni. Végre, hogy írók és színészek minden önkénytől mentve legyenek. Pest junius 26. 1861. Beadja: Vajai Károly, Szatmár-Németi város képviselője.»

Az indítványok felolvasása után nyomban szólásra jelentkezett gróf RÁDAY GEDEON, a színház éléről nemrégén távozott igazgató, hangoztatván, hogy a bizottmány kiküldéséhez ő is hozzájárul, de annak első és legfontosabb — majdnem kimondta, hogy: kizárólagos — teendőjének tartja «igyekezetét főképp arra fordítani, hogy az 1839/40-iki országgyűlésen, boldogult József nádor közbenjárása következtében Pest városától megajánlott fundust a Dunaparton, mely ugyan most más célra van kijelölve, de amelyről a mostani magyar szellemű városi tanács kinyilatkoztatta, hogy akár pénzben, akár fundusban aequivalenst ajánlani kész, hogy ezen fundus mibenléte iránt... szerezzon magának kellő felvilágosítást s e részben az országgyűlésnek minél előbb tegyen jelentést. Ezt kellene különösen a kiküldöttség figyelmébe ajánlani.»

Ebből is, meg a következő felszólalásokból is nyilvánvaló, hogy a színházkérdés a politika sfkján mozgott, Megerősíti ezt a feltevést az a — sikerrel járt — kormánypartl akció, amely Vajai Károly elhallgattatását és indítványának visszavonását célozta, nemkülönben a megválasztott bizottmány személyi összetétele is.

Ráday után BESZE JÁNOS kért szót s azt fejtegette, hogy a bizottmány-nak «mindenekfelett arra kell ügyelni, hogy kipuhatolja azokat az okokat, melyek miatt e mai napig a nemzeti színház nemcsak, hogy semmi jövedelmet nem hajtott, hanem gyakran oly helyzetbe jutott, hogy jelentékeny adakozást kellett a hazafiaknak tenni, hogy magát fentarthassa. Ha az egyetlen egy nemzeti színház Magyarországon, a haza szívében, azon nagy pártolás mellett, melyet a publikum részéről élvez, nem tud tengődni, ott a beladminisztráció rossz és a kiküldött bizottmánynak igyekezni kell kipuhatolni azon protekciókat (Úgy van!) kipuhatolni azon, kulisszák mögötti intrikákat (Zaj. Halljuk!) melyek következtében az érdem elsilányittatik, és azon szép arcú, vagy bármely tekintetnél fogva ajánlott egyéniségek ézig magasztaltatnak. (Helyes! Zaj. Halljuk!) egyszóval, igyekezzék a bizottmány minden házi bajok gyökerére jutni, hogy a nemzetnek ezen intézete maga magát fentartani képes lehessen. (Helyeslés.)»

Ugyanebben az értelemben szólalt fel az egyik indítványozó: BENICZKY LAJOS is.

A szavazás előtt javasolta BÓNIS SÁMUEL, — egyenetlven Vajai visszavonulhatásának útját — hogy a «Vajai-féle indítványra most ne történjék szavazás (Helyeslés) hanem menjen ki előbb a bizottmány és azután még mindig lesz idő arra szavazni. Az indítványozó úr halassa el indítványát a küldöttség működésének befejeztéig.» VAJAI oly fanyar hangon vonta vissza indítványát, hogy nyilánvalónak látszik: csak rábeszélésre tette: . . «visszaveszem indítványomat — mondotta — mely jónak látja az igazgató elmozdítását, ha a t. Ház arra a szavazást felfüggeszteni méltóztatik, jöllehet pedig ez az alapja minden bajnak (Felkiáltások: Dehogy az! Dehogy az!) és ezt kellene orvosolni mindenekelőtt. (Zaj.)»

TISZA KÁLMÁN elnöklő alelnök nyomban enunciólja, hogy a Vajai-indítvány visszavonatot, illetve «felfüggesztetet.» «A másik két indítvány egyhangúlag elfogadtatik.» Ugyanígy elfogadta a Ház nagy többsége, hogy «a kinevezett bizottmány egyik főfőteendőjéül kijelöltetni kívánja, hogy a sz. kir. Pest városa által még 1840-ben a színháznak kijelölt telek, vagy azzal egyenértékű vagyonnak biztosítása iránt magát a városi hatósággal érintkezésbe tegye.» A színház bajainak kivizsgálására tehát nem adott kifejezetten utasítást a Ház.

Ezek után történt meg a bizottság hét tagjának megválasztása. A két indítványozó képviselön kívül egyetlen ellenzéki sem került be. Szavazott összesen 124 képviselő. de egyhangúlag csak Beniczky Lajosra. Kazinczy Gábor már eggyel kevesebb voksot kapott: 123-at. Jókai Mór 118-at, báró Podmaniczky Frigyes — a későbbi nagy intendáns — 93-at, gróf Ráday Gedeon 81-et, Csengery Antal 73-at és végül még gróf Andrássy Gyula is bekerült. Szavazatainak száma — nomen et omen — 67.

A hetes bizottság lelkiismeretes, alapos és amellet gyors munkát végzett. Június 27-től augusztus 12-ig — alig hat hét alatt — elvégezte a rábizottakat. Nemcsak a fundus kérdésével foglalkozott, hanem kifejtette az intézet pénzügyi, gazdasági és művészeti vonatkozásait egyaránt. Jókai Mór előadó augusztus 12-én terjesztette kimerítő jelentését és azok mellékleteit

a Ház elé.¹ Ezeket a Ház kinyomatta és tagjai között szétosztatta, kivéven a bizottsághoz — miért, miért nem — későn érkezett s nem is ahhoz, hanem magához a képviselőházhoz címzett, 1849-től 1861 júliusáig terjedő időről szóló beszámolót, amelynek legfeljebb eredményeit használhatták fel az idő rövidsége miatt. E jelentés szintén kiadatlan, s érdekessége különösen abban áll, hogy bizonyos tekintetben védekező iratnak is tekinthető, mert hiszen az a Comité készítette s annak tagjai írták alá, amelynek működése ellen hangzottak el a képviselőházban a fenti kifogások, s amelynek rendelkezéseit felülvizsgálni küldte ki a Ház a maga hetes bizottságát.

A Jókai-féle jelentés tárgyalás alá nem került, mert az országgyűlés alig egy hét múlva — aug. 22-én — feloszlatták s újból csak 1865-ben hívták össze. A színház anyagi bajait így csak a kiegyezés utáni évek rendszeres költségvetési tételei szüntették meg, melyek állandó támogatást biztosítottak számára. Ez pedig csak a megnyitást követő 31-ik évben kezdődött.

BORY ISTVÁN

RABENER SZATÍRAINAK ISMERETLEN FORDÍTÁSA.

A XVIII. század népszerű német szatíráírójának nálunk két fordítása jelent meg; az egyik Sándor Istváné volt (1786), a másik Nagy Jánosé (1795). Császár Elemér megállapította (*A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, 1913. 113. l.), hogy a kettő egy: a derék szanyi plébános a nyitrai földesúr fordítását öntötte *Nyájás műzsjájában* versekbe. A fordítás nem teljes, hanem válogatott részeket ültet át. Hasonlóképpen szemelvényes az a másik fordítás is, amely a kutatás figyelmét eddig elkerülte: Mészáros Ignácé; kézirata a N. Múzeumban van (158. Fol. Hung.). A kötet címe: *A gyengébb Asszonyi Réndnek elméjek élesztésére és szivek [meg] erősítésére való Mulatságos Levelek, mellyeket részint maga, nagyobb részint némelly külső jeles Iróknak meg-magyarázott írásiból, összefűzven három szakaszba mint annyi fűrtökbe kötött Bodo-Baari és Nagy-Lutséi Mészáros Ignácz*. Bevezetésében a következőket mondja: «Három szakaszba foglaltam a' Leveleket; az elsők Stokhausen munkái, utolsók Rabeneré, de nem kötöttem magamat sem egyike, sem másika szavaihoz és tartott rendihez, hanem amellyek jobban tetszetek, közülök kiválasztván alkalmaztattam úgy a' magyarságomban, a' mint ítélttem, hogy azokat nevezetes íróinak dítséretére Nemzetem szép népének kedvére és hasznára leg-jobban előadhatom. A középső szakasz más nyelvekből és íróból, és a' magam találmányaiból-is öszve-szerzett munkátska.» — Mészáros újítása, hogy valamennyi levél íróját és címzettjét nevekkal látja el. A Joh. Chr. Stokhausen könyvből fordított egyik levélnek (104–124. l.) pl. ez a címe: *Címon egy asszony barátjának Frusinának le-trja [az] Abelárd és Heloizé historiáját.*²

¹ Az 1861. évi országgyűlés képviselőházának *Irományai*, I. köt. 50. szám. 154. és k. l. és *Napló*, II. köt. 287. lap. Jókai jelentését ismertette Ábrányi Kornél: *A Nemzeti Színház hőskoráról*. Világ. 1913. 206. sz.

² A cenzor ennek közlését nem engedte meg — ismeretes, hogy Dayka Colardeau-fordítását 1813-ban Kazinczy is a cenzor miatt *Clélia, Vesztának le-nyppajja*, kedveséhez *Aulushoz* címmel volt kénytelen kiadni.

A harmadik szakasznak *Vagdalló, vagy-is éles értelmű Levelek (Satírák) Rabenerből* a címe. Az előbbi fordításnál sokkal bővebb, mert Rabenernek 27 szatíráját adja, mégpedig 24 rövidebb és három terjedelmesebb levelet, az előbbieket a III., az utóbbi hármát a IV. részből. E három nagyobbak a címe: a) *A' régi szeretet rosdát nem szenved* (Gratzián Febroniának). — b) *A' házasságok az Egekben költetnek* (Gilyén Bedinának). — c) *Egyik kéz a' másikat mossa* (Amon Monikának). Az első 24 rendszertelenül változtatja szövegét Rabener szatírájának III. részéből, rövid levelek összefüggő csoportjaiból s nem fordítja le egy-egy levélcsoport mindegyik levelét. Pl. a *Liebestractaten eines rechtschaffenen, aber eigensinnigen Freyers mit einem Frauenzimmer* 12 leveléből csak ötöt ültet át s azokat is az eredetitől eltérő rendben. (1. 2. 9. 3. 12. levél.) Egyébként Mészáros jóllehet művét «a gyengébb asszonyi rendnek» szánta, épen a legkényesebb tárgyúakat választja ki fordításra, és — amit Rabener nem tesz — már a címmel fölhívja a tárgyra az olvasók figyelmét.² A szövegben azonban elég híven ragaszkodik forrásához, s dícséretére válik, hogy jó magyarságra törekszik.

Fordítása még Sándor Istváné előtt kelt: «Irtam Buda Várában 47 szám alatt levő Házamban 1784-dik Esztendőben.» De csak tiz esztendővel későbbben gondolt — más munkáival együtt³ — a kézirat kinyomatására; a cenzortól meg is kapta az imprimaturt (1794): lehet, hogy Nagy János verses földolgozásainak megjelenése (1795) vette el kedvét a kiadástól.⁴

GÁLOS REZSŐ

ADALÉK A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSÁHOZ A XVIII. SZÁZADBAN.

Révai Miklós 1785-ben gondolt először egy folyóirat megindítására, amelynek az *Amalthea*, máskor a *Magyar Amalthea* címet szánta. Sokáig gyűjtötte hozzá az anyagot. Az Orpheus még 1790-ben is azt írja, hogy Révai »Amalthea nevezet alatt készít egy periódikus írást.«⁵ Tervét sohasem valósíthatta meg, s az anyagnak is csak egy töredéke maradt hagyá-

¹ Sándor Istvánnál *A' házasságok a' mennyekből rendeltetnek.*

² Az első háromnak a címe pl. így szól: Madár, egy hadi tiszt, kvártélyából tovább menvén, azon helyben szeretőképen tartott egy személynek jóakarátát köszöni és mással való házasságát jelenti. — Landolf Miksának feleségénél való gyanós találatásáért tisztítja magát az Egyházi Biróság előtt. — Lukáts egy falusi bíró a' szolgálójával való barátkozásért bevádoltatván a' tisztartónéhoz folyamodik, hogy a' tisztartónál mellette jó szót mondjon.

³ *Ifjúságnak szóló Öregek Tanítása. — Jeles Beszédek és Nevezetes Levelek. — Három Napkeleti Történetek.*

⁴ Itt említem meg, hogy a kötet élére Mészáros a nők számára — hogy hibátlan leveleket írjanak — egy helyesírási szabályzatot állított össze; példája Tsétsi Jánosnak a Páriz-Pápai függelékekül 1709. kiadott s 1767-ben újból megjelent *De recta Hungarice scribendi et loquendi ratione* c. műve volt. Azért vallja magát benne jottistának, mert az idegen, ha magyarul tanul, könnyebben ejti ki a *tagadja*, mint a *tagadgya* formát.

⁵ Bánóczy, *Révai élete*. 183. l., Csaplár B., *Révai élete*. III. 83. l.

tékában.¹ Ebben van két költemény: *Egy új Amazonnak Batsúzása a' hadnak kezdetén* és *Az Amazon az első hírt kapja szeretőjétől az írott képével*. A fordítót nem ismerjük. Terjedelmesebb költemények, s annyi kétségtelen, hogy nem Révai tollából valók. Mindakettő fordítás: eredetije Chr. F. Weisse akkoriban híres *Amazonenlieder* c. költeménysorozatának első két verse.² Néhány sort összevetésül:

Elég, ó Ifjú! már szünnyél
szeretnek áldozni!
Kötelességeddel éltél
's híven tudtál szeretni.

Genug, o Jüngling! länger nicht!
Genug der Lieb' und Ruh!
Bisher war Liebe deine Pflicht.
Und feurig liebtest du.

Majd két piros artzáimtól,
majd jó bortul gyullattál,
Gyengén szőlő síp hangjától
karjaim közt szunnyattál.

Bald machte dir ein edler Wein,
Bald meine Lippen warm,
Bey süßen Flöten schliefst du ein,
Schliefst ein in meinem Arm.

Az *Amazonenlieder* 14 költeményből álló füzér. Az első hármát K.W. Ramler is fölvette *Lyrische Blumenleséjébe*³: bizonyára ez is fokozta népszerűségüket. Hozzánk a fentiek szerint elég hamar jutottak el.

GÁLÓS REZSŐ.

ADALÉK MÉSZÁROS IGNÁC ÉLETÉHEZ.

May István az IK. 1938. 77. lapján közölte Ányos *Battyáni Károly Eö hertzege halálán egy poétának érzékenységei* c. költeményének forrását, a költőnek Mészáros Ignáchoz, a *Kartigám* szerzőjéhez írt s a versre vonatkozó levelével együtt. A költemény történetéhez tartozik azonban még a következő is. Mészáros Ignácról eddig is tudtuk, hogy a Batthyány grófok egyházi (kegyes) alapítványainak kezelője, («ahitatos Fundatioinak Actuariussa») utóbb gr. Batthyány József kalocsai érseknek, a későbbi hercegprimásnak titkára volt.⁴ Nem tudtuk azonban, s ez az *Ifjúságnak szóló Öregek tanítása* c., kéziratban maradt munkájának⁵ címlapjáról derül ki, hogy érseki szolgálata előtt «néhai Feldmarschal gróf Batthyáni Károly Horvát-Országi Bán és lett első Hertzegnek... volt Secretariusa.» Ez magyarázza meg, hogy a herceg halála (1772. ápr. 15.) után tíz esztendővel is, 1782-ben, megkéri Ányost, hogy a költeményt szerezze meg neki és fordítsa le magyarra. Ányos levelét a volt gazdája iránt érzett kegyelethől és a költő iránt érzett nagyrabecsülésből méltán kötteti a kiadásra szánt *Nevezetes levelek* közé.

GÁLÓS REZSŐ.

¹ N. Múz. 1310. Quart. Hung.

² *Kleine Lyrische Gedichte* von Ch. F. Weisse-Carlsruhe, 1778. I. 217. l. — *Abschied einer neuen Amazone bey Eröffnung des Feldzuges* és *Die Amazone erhält die erste Nachricht mit einem Bildnisse von ihrem Geliebten*.

³ Karlsruhe, 1785. I. 144. l.

⁴ Horányi *Memoria Hungarorum* c. munkája alapján Danielik és Wurzbach, majd *Kartigám*-kiadásában Heinrich Gusztáv.

⁵ N. Múz. 116. Fol. Hung.

ERDÉLYI JÁNOS REGÉNYTERVEZETE.

Erdélyi János érdekes regénytervét közölhetjük özv. Erdélyi Pálné úr-asszony szívességéből. Az *Erdélyi-tár* 6. kötetének 67. levelén *Egy regény terve* cím alatt Erdélyi János kézírásában olvasható az alább közlendő regényterv. Erdélyi Pál — aki édesatyja kézíratait rendezte — az 1845-ös évszámot írta a cím mellé, de megokolást nem fűzött hozzá. Véleménye megokoltnak látszik, s a regényterv keletkezésének a negyvenes évekre való rögzítése kétségtelennek mondható; tendenciája, a benne tárgyalandó társadalmi és politikai kérdések erre az időre vallanak. A regénytervezet értékessége nemcsak önmagában van, hanem jellemző adatokkal szolgál Erdélyi János társadalomszemléletéhez és irodalmi elveihez is. Így szól:

Egy regény terve. — Bár a regénytervek nem más, mint az élelettervek, senki sem él és ír szerinte, mind a mellett e lapra jegyzek némely gondolatokat; miknek kár volna elveszni. Csekélység, de ha megmaradnak, nagy lehet belőlük.

Regényem ideje a cholera, lengyel revolutio ideje volna. Hazánkra nézve ez idő roppant nevezetességű; szeretném a magyar élet festését a mint lehet, hüven önállólag előadni.

Főszemélyem egy ifju lesz, ki szegény szülőktől származik urfivá, azaz: festek egy szigorú férfit, kinek fimagzata nem lévén; e miatti aggodalmában búskomorrá, szeszélyessé, feleségének kiállhatatlan, sőt néha kegyetlenné is válik. Búskomorságát többek közt avval is fogom motiválni, hogy családjában az a betegség mintegy örökség szerinti is. A minthogy van néhány család Magyarországon, melyeknek ily betegségük van. Például: száraz betegség Fáyaknál, görvély Pázmándyaknál, góg Rögélyi Bernátéknál stb. Ez a kegyetlen férj s még a mellett szeszélyes is, arra bírja a szegény asszonyt, hogy valamikép, ha jó szerrel tehetné, kicserélje, ha leány gyermeke születnék, más figyerekkel. Itt a történetnek kell segíteni. És egy szegény asszony, jó segítség ígérete mellett, hogy élete gondjaira is a földes asszony fog ügyelni, oda adja ujon szülött fiát, s keblére veszi mint magáét, az idegent.

A titkot csak egy öreg asszony tudja a két anyán kívül.

A fiut olyannak akarom, minő lenni magam szeretnék, a leány pedig olyan, minőt magam szeretnék. A fiu mellé fogok adni egy pár negyven év körül járó férfiut, kik nem sokat tudnak egyebet, mint a kutyaőr adta előjogot és régi származást, mert czélem a születési gögöt ostromolni; ezért van kigondolva az alapeszme is; másfelől kiemelni a nevelés elsőségeit; hogy nem születés teszi az embert; habár jól születni szerencse, de nem érdem.

Másik czélem a népnevelés sürgetése; és ezért van választva épen a cholera szak, mert erre sokan még magok is emlékeznek s tudjuk, hogy a felső zempléni eseményeknek az is egyik oka, míg a földesurak, ama negyven év körül járó gögös férfi féle emberek is, embertelen bánásmódjuk által.

A lengyel revolutioról azért lesz szó benne, mert ez nagyon érdeklé az időben nemzetünket s hadd tanuljanak embereink a példából, melyet ugyan eleget látnak a históriában; de arra nem hajtának; és ez lesz a regénynek némileg históriát pótló, másfelől politikai oldala.

Régényem színhelye a magyar föld lesz, de várost vagy falut nem említek, mivel a mi népünk régény helyett megtörtént dolgok előadását fogja látni benne.

Hősömré nézve a régény be fogja ölelni annak gyermeki, ifju és férfi korát. Eleven színekkel akarom föstenni az iskolai életet és barátságot, hogy azon kívül alig van igazi az életpályán által. Megengedem ez időben az ifjú kicsapongást, melly nem egyéb, mint a szenvedélynek kiforrása, tisztulása.

Közlő: HARASZTHY GYULA.

TÖRTÉNETI TÁRGYU KÉZIRATOK TELJESEBB SZÖVEGE A SÁROSPATAKI KÖNYVTÁRBAN.

CSEREI MIHÁLY *Históriájának* a pataki könyvtár kéziratárában (97. sz.) lévő kézírata magában foglalja azokat a szövegrészeket is, amelyek a Kazinczy Gábor kiadása, az elnyomatás éveiben, kihagyott. Ezek a részek az ausztriai házra vonatkoztak s nem épen hizelgők, ami feltűnő Csereinél. Ezeket most újra vissza kellene iktatni a szövegbe.

PULAI JÁNOSNAK a szatmári békéről írott munkája a pataki kéziratban (94. sz.) bővebb a nyomtatott szövegnél s annál több helyen értelmesebb is. (Pl. az előszóban: «éjet napot tett» helyett ez van a kéziratban: éjet nappá tett; több nevet említ az ajánlásban is: pl. Zénobiákat, Corneliákat .) A vége is hosszabb a nyomtatott szövegnél.

ROZSNYAI DÁVID történeti maradványainak kéziratában, (108. sz.) különösen az elején, a sorrend eltérő a nyomtatott szövegtől. (Pl. a kézirat 10—20 l. szövege = anyomatásban a 226. l. jelzett helyével. (L. Erdély történetei tára I. 33—49. l.) Csudálatos, hogy ebbe a kéziratba több olyan vers is belekerült, amely a *Horologium Turcicum*ban van — pedig az a XX. századig kéziratban maradt. A történeti maradványok kéziratát a pataki iskola 1834-ben kapta. Hogyan kerültek bele e versek a *Horologium* kéziratából?

GULYÁS JÓZSEF.

ADALÉK POÓTS ANDRÁS MUNKÁSSÁGAHOZ.

Ifjabb Poóts Andrásról Szinnyi írói lexicona felemlíti, hogy börtönbe került s ott a borsodi ref. esperesről támadó verset írt. Az esperes nevét nem mondja meg. A vers maga kiadatlan maradt. Mitrovics Gyula sem közli (Prot. Szemle 1890.). A pataki főiskola kéziratára egy kézíratos versgyűjteményt őriz,¹ amelynek 525—538. lapján olvasható e vers, ill. versesoport. Az esperes: Szathmári Ábrahám, a későbbi tiszáninneni püspök volt. Poóts latin és magyar versekben támadja őt. Megszólaltatja atyja és anyja szellemét is, akik szomorúan hallják, hogy fiuk börtönben ül, de felszólítják őt, t. i. a fiút, ifjabb Poóts Andrást, hogy mondja el az igazságot az esperesnek. Tiszteletes, tudós Poóts András aztán meg is mondja amúgy isten-

¹ *Gyűjteményes vetemény* címmel.

igazában az «ugató Menippus,» azaz Szathmári Ábrahám uramnak (Kajafásnak) a maga véleményét, hol latin, hol magyar versekben.

A pataki kéziratár örzi még Poótsnak néhány versét, egy latin és magyar házassági dicskölteményét,¹ szépen kifestett kéziratban, amelynek magyar versfői: Bartzaí Pálé Faji Katica nevét adják ki; továbbá Hivó Tamásnak címzett halotti verseit Dessewffy Tamás haláláról 1773-ból. Mindkettő pataki tanulóí évéből való. 1679. sz. kéziratunk két levelének szövegét örzi bodrogkeresztesi pap korából Fáy Sámuelhez (1793).

GULYÁS JÓZSEF.

VÖRÖSMARTY IFJÚKORI FORDÍTÁSKÍSÉRLETEI.

Vörösmarty Mihály újabban felfedezett ifjúkori verseit Brisits Frigyes adta ki *Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei* cím alatt. A kötet részben eredeti verseket, részben latinból való fordításokat tartalmaz. Utóbbiaknak egy részéről maga Vörösmarty megjegyzi, hogy fordítások, másrésztükről ezt a kiadó állapította meg. Eddigi tudomásunk szerint valamennyi fordítás Horatiusból és Ovidiusból való. Sikerült azonban megállapítanom, hogy a kiadó által eredetiekként felvett költemények között is akadnak fordítások. Ezek közül egy kétsoros töredék a Vergilius neve alatt fennmaradt *Culex* című elbeszélő költemény utolsó két sorának, másik négy költemény pedig Claudianus különféle költeményeinek fordítása. Érdekes, hogy Vergilius, Horatius és Ovidius mellett Claudianus ragadta meg a fiatal Vörösmarty érdeklődését, jóllehet mai megítélés szerint Claudianus a kevésbé jelentékeny latin költők közé tartozik. Igaz ugyan, hogy Claudianus hatása épen Magyarországon mutatkozik a legerősebben. Már a XV. században Claudianus a mintája Janus Pannonius panegyricusainak,² a XVI. században pedig Taurinus, a Dózsa-lázadás költője, erősebben utánozza, mint Vergiliust.³

Vörösmarty fordításai és az eredeti latin szövegek a következők:

Brisitsnél: Töredékek, 123. l.

Kis szunyog a pásztor, hogy megtartád vala életét,⁴
Érdemidért kegyetlen lenyomással halálra taszított.

Eredetije: *Vergilius, Culex, 413—4. sor.*

Parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitae pro munere reddit.

¹ Címe: *Primi monumenta caloris etc.* (1742.). Az évszám azonban azt mondja, hogy e vers szerzője idősebb Poóts András lehet, mert Szombati odajegyezte, hogy ez időben senior volt, tehát ifjabb Poótsnak az atyja. Szinnyei is megkérdőjelezi. — A Szinnyei X.: 1425. hasábján említett versei közül a *Válasz* valószínűleg a XX., *Élégia* a XXI., a *Szökött Miskolczi Zsuzsánnához* c. a VI. sz. alatt van kiadva. Poóts A. 1772—3-ban a syntaxisták publicus praeceptor volt Patakon. Apja 1730-ban subscribált, 1742-ben senior, 1743-ban akadémiaakra ment, aztán Zdelényi, tiszánányi pap volt. † 1778 körül. Szathmári Paksi Ábrahám, amint Poóts verseiből meg tudjuk, gúnyverset írt Poótsra és a pápára is.

² Huszti József: *Janus Pannonius.* 90—91., 105—6. l.

³ Császár Zoltán: *A Stauromachia antik és humanista forrásai.* 42. l.

⁴ Valószínűleg íráshiba *éltét* helyett.

A következő háromnak csak első sorait idézem, forrásunkkal együtt, a negyediket újra teljes egészében.

Brisitsnél: 44. szám.

A mely érzések gerjesztik nappal erőnket,
A komor éj csendén visszakerülnek azok.
Sok gond lepte vadászt, mikoron fáradva lenyugszik,
A rohanó vágyás erdei lesre idéz.

Claudianus de VI. cons. Hon. praef. 1—12 sor.

Omnia, quae sensu volvuntur vota diurno,
Pectore sopito reddit amica quies.
Venator defessa toro cum membra reponit,
Mens tamen ad silvas et sua lustra redit.

Gygantomachia (így!)¹ 46. szám, a.

A nagy Egek fényét megirigylé egykoron a föld.
S a Titanok gyötrődésit fájlalva ijesztő
Szörnyetegekkel megtölté a tartari öblet.

Claudianus, Gigantomachia, 1—10. sor.

Terra parens quondam caelestibus invida regnis
Titanumque simul crebros miserata dolores
Omnia monstrifero complebat Tartara fetu.

46. szám, b.²

A mikoron rutul lehanyatloít Pithon, otromba
Tagjait a kisded Feb nyila a földre veté.
A ki farkával fede, s elnyeje habzó
Nagy tavakat, taraját csillagokig felötlé.

Claudianus, in Ruf. I. praef. 1—10. sor.

Phoebeo domitus Python cum decidit arcu
Membraque Cirrhaeo fudit anhela iugo,
Qui spiris tegetet montes, hauriret hiatu
Flumina, sanguineis tangeret astra iubis:

Töredékek, 123. l.

Megmentett Helicont nyissátok visszaseregölő
Múzsák a megígért kar dalolásra került.
Semmi zajos mozgás nem hallik az doni téren
A fene ellenség vad nyilaza³ megállt.
Délie! vidult Delfosból félelmet elűzve
A jó bosszúlót most koszorúzva dicsérd.

Claudianus, in Ruf. II. praef. 1—6. sor.

Pandite defensum reduces Helicon a sorores,
Pandite; promissis iam licet ire choris:
Nulla per Aonios hostilis bucina campos
Carmina mugitu deteriore vetat.
Tu quoque securis pulsa formidine Delphis
Floribus ultorem, Delie, cinge tuum.

¹ Vörösmarty a közölt fordítások közül csak ennek adja meg a címét, a szerzőre azonban itt sem utal.

² Brisits ezt a költeményt az előzővel együtt egy költemény töredékeinek tartotta, ezért azonos szám alatt vette fel őket.

³ Kétségtelenül íráshiba: *nyilazása* helyett.

Vörösmarty minden fordításban megtartja az eredeti hexameteres vagy distichonos versmértéket. Értelmileg néhol szorosan ragaszkodik az eredeti szöveghez (pl. a *Gigantomachia* első három sorában), gyakran azonban szabadon fordít, két helyen pedig meg is rövidíti a szöveget. Lehetséges, hogy némelyik helyen nem is értette teljesen a fordítandó szöveget. Ebből a szempontból legérdekesebb ez a mondat: *tolvaj lopni szeret* (44. sz. sor). Itt aztán nehéz lenne megállapítani, hogy a naiv és ártatlan lelkű ifjú Vörösmarty rosszul értette-e Claudianus szavait: *furto gaudet amans* — vagy talán illetlennek tartotta és szándékosan adott nekik ilyen értelmet?

CSÁSZÁR ZOLTÁN.

VAS GEREKEN LEVELE MÁJER ISTVÁNHOZ.

Pest, 1864. május. 25én

Kedves «István bácsi!»

A *mea culpán* kellene kezdenem; mert midőn kérni merem, hogy a Népbárátnak munkatársa legyen, lapomat legalább előzőleg be kellett volna mutatnom. Azonban ennek is van mentsége, az: hogy nem akartam erőszakolni.

Most már a dologra térve főlemlítem, hogy talán itt volna az ideje, hogy a katolikus írók összecsoportosulnának, s hogy ezen tekintetben kezdemény történjék, azon tiszteletteljes beösméréssel, melyet *occulte* és az idén már lapban és a Szent Istvántársulatban *aperte* nyilváníték István bácsi iránt, szólítom föl, legyen munkatársa a Népbárátnak, hogy lassankint összeverődvén, legyünk sereg, mely mások iránt nem a támadásban; hanem a védelemben legyen erős és hatalmas.

Legkedvesebb barátom, Lipovniczky meghagyá, hogy tartózkodás nélkül szólítsam fel önt, minthogy magam mindig oly alkalmat váratam, hogy itt vagy Esztergamban találkozzunk, s tán szóval melegebben tehetem azt, mit a papíron csak hiányosan tehetek.

Más szárnya-, de magam érzelmével röpködök ön felé, s ha becses részvételére méltat, s levelemre igenlőleg válaszol, úgy a legközelebbi vasárnapon önnek vendége lennék, hogy szóval végezzük a többit.

Becsés válaszát kérve és várva maradtam

Kedves István bácsinak

tisztelő szolgája
Vas Gereken

1861-től 67-ig szerkesztette Vas Gereken *Népbárátját*. A lap munkatársának akarta «István bácsit», Májer István (1813—1893) esztergomi érsek helynököt, megnyerni. A levél érdekes fényt vetít a kiegyezés előtti irodalmi állapotokra; jellemző, hogy a katolikus írók erősebb tömörülését már akkor nagyon fontosnak érezték. Májer István a múlt századi magyar katolikus élet egyik kimagasló egyénisége volt, különösen a felekezeti népoktatás megerősítése és kifejlesztése terén vannak nagy érdemei. Irodalomtörténettel is foglalkozott, s az általa alapított *István bácsi naptára*, melyet kezdettől, 1856-tól 1870-ig szerkesztett is, országos hírré tett szert. A levélben említett Lipovniczky István (1814—1885) nagyváradai püspök volt: A levél eredetije Schlauch Lőrinc nagyváradai bíboros püspök, Lipovniczky barátjának és utódjának kéziratárából került az Országos Széchényi-Könyvtár kéziratárába.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

CSIKY GERGELY BARTÓK LAJOSHOZ.

Kedves Bartók Úr!

Ha a következő sorokban közelgő örültségem symptomáit fogja észre venni, ne haragudjék meg, hanem szánakozzék rajtam. T. i. megint arról a szerencsétlen szüretéről írok. Azt akarom ugyanis tudtára adni, hogy én mind 6-án mind 14-én Aradon, illetőleg a szüreten leszek, s így a két idő közül a melyik önre nézve kellemesebb, azt méltóztassék választani. Ha 6-án van kedve jönni, Aradon fogom várni, ha 14-ke iránt érez hajlandóságot, magam fogom Pestről lehozni. És most ígérem, hogy e boldogtalan szüretéről többé nem írok, vagy ha igen, ugy azon levél a Lipótmezőről lesz keltezve. Jelentem egyszersmind, hogy elbizakodva a fránya kilátásokban, melyeket ön élem tüntetett, holnap beadom hivatalosan lemondásomat, s az Ellenállhatatlan előadása után, azaz november 1-től állandóan pesti lakos leszek. Addig is tehát, míg személyesen fölmegeyek, legyen szíves alkalmilag egy két szerkesztővel beszélni s hatalmas ajánlata által nekem munkát szerezni.

A viszontlátásig ezer üdvözzel tisztelő öszinte hive:

Temesvár, 3/10. 78.

Csiky Gergely.

A levél Csiky Gergely életének arra a válságos idejére vonatkozik, amikor a temesvári papnevelőintézetnek végleg hátatfordítva, bizonyos irodalmi sikerek után keres magának kapcsolatokat az élet, az érvényesülés felé. E leveléből is világosan látni, hogy sikerei ragadták erre a lépésre. Püspöki engedéllyel költözött a fővárosba, később azonban kilépett az egyházi rendből. Bartók Lajos 1878-ban a Petőfi-Társaság titkára volt. A levél eredetije Bendecz és társa tulajdonában van: az ő szíveségükből közlöm.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

UJABB ADATOK JÓKAI FORRÁSAIHOZ.

Jókai 1847-ben lett az Életképek szerkesztője. Keresztül futottak a kezén az összes beküldött novellák, versek, cikkek és közlemények, amelyek azután napvilágot is láttak a folyóirat hasábjain. A hírek és közlemények azonban nem maradtak minden hatás nélkül alkotó képzetelére, hanem azokat — a megfelelő helyen — beleolvasztotta regényeibe. A legtöbb esetben csak a nyers vázat tartotta meg, de még így is érdekes annak a vizsgálata, hogy a rendelkezésére álló anyagból mit alkotott? Az IK, 1938. évi harmadik füzetében (294. s k. l.) egy kisebb elbeszélése, a *Fránya hadnagy*, egyik forrására mutattunk rá, az alábbiakban pedig a *Köszlőví ember fia* és az *Egy az Isten* című regényeinek egy-egy forrását hasonlítjuk össze az eredetivel.

Az Életképek 1848. évfolyamában (II. kötet, 541. l.) a következő kis hírt olvassuk:

«Nyolc Nádorhuszár ismét átvágta magát hozzánk Csehországból. Balla Endre volt a káplárjuk, ki egy szép reggel kivezette őket a mezőre 's ott megmondá nekik: hogy ő át akar jönni hazájába: a' hol hallja, hogy nagy a' veszedelem, ha tehát ő vele akarnak tartani, menjenek arra, a' merre ő indul. Mínhogy azonban kényszeríteni senkit sem akar, megengedi:

hogy a mellyiknek tetszik, forduljon vissza és ne kövesse 's csak annyit tegyen meg: hogy félóráig el ne árulja, ő mindenesetre elmegy 's egy óráig hátra sem fog nézni: hogy követi é valaki, vagy sem? Ugy tett. Egy óráig nyargalt elől 's nem nézett hátra. Akkor megállt és látta, hogy mind a hét legénye utána jött. Egy sem hagyta el. Így jöttek a becsületes hazafiak ezer veszedelmen keresztül. Csak imitt-amott ehettek valamit. Káplárjuknak volt egy órája, azt adta el az utban, annak az árából tartotta ki hazáig bajtársait. Egyszer egy hidon nyargaltak keresztül, mellynek egyik végét gyalogok őrizték, a' másik végén vasas németek tanyáztak. Mindkét akadályon keresztül vágták magukat. Egyik vitéz azon kérdésünkre: hogy nem csatáztak-e velük a vasas németek, egész jó szívűséggel azt felelte, hogy nem kívántak. Elhiszem azt. Itt a káplárt rögtön hadnaggyá tették, két közvitézt strázsamesterekké. A többi nem fogadott el semmi előléptetést. Nem tudunk olvasni, azt adák okul.»

Hasonlítsuk most össze ezt a kis közleményt a *Köszívű ember fiai* c. regényének idevágó fejezetével: *Elől víz, hátul tűz*. Jókai elmondja benne, hogyan szökött meg Baradlay Richárd huszárcsapatával Bécsből, és hogyan érkeztek meg tenger viszontagságon át Magyarországra. Mögöttük az üldöző csapat, előttük a Duna és a March, meg a Kárpátok vonulata. Menekülésük közben olyan területeken kell áthaladniuk, amelyeknek lakói ellenséges szemmel nézik a huszárokat, sőt akadályokat is gördítenek a menekülésük elé. De minden veszéllyel dacolva, veszteség nélkül — csontig lesoványodva és halálosan elcsigázva — megérkeznek Magyarországra. Jókai forrásából itt nem vett át egyebet, mint az ötletet és azt termékeny képzelete kiszínezte és megkapóan érdekessé tette. A kis huszárcsapat sorsában az olvasó izgalommal vesz részt és őszintén megkönnyebbül, mikor Baradlay Richárdnak sikerült megoldást találnia és ki tudta húzni magát és huszárait a csávából. A közölt kis közlemény — a maga szükszavúságával — azért érdekel bennünket különösen, mert általa bepillantást nyerünk Jókai műhelyébe és fogalmat alkothatunk magunknak Jókai képzeletgazdagságáról. Egy ilyen kis adat elég volt az írónak, hogy abból regénye egyik legérdekesítőbb fejezetét megalkossa.

Nem érdektelen a másik — ugyancsak az *Életképekben* (1848. I. kötet 634. l.) megjelent — közlemény sem. Ebből Jókai nemcsak ösztönzést merített munkájához, hanem a közleményt majdnem szószó szerint — természetesen megfelelően átalakítva — beleolvasztotta regényébe. A közlemény így szól:

«Ferencz király egykor egy felmarsalával ferblizett a' táborban. A' király besslerelt, a' marsal aussizott: azután gustirozott mind a kettő. Ekkor a' király ijeszteni akart 's hivott két huszast, a' marsal megadta és visszavágott még hatot 's kérdezte mije van? A' király kívágtá: «Három király, magam vagyok a' negyedik.» — S' nyult a' cassa után. A' marsal legkevésbé sem jött erre konfusióba, ő is kívágtá a' magáét: — «Három disznó, magam vagyok a' negyedik.» — 'S erre beseperte a' cassát.»

A fenti kis történettel Jókai *Egy az Isten* c. regényében találkozunk. Adorján Manassé, hogy elfogott testvéreit kiszabadítsa, elmegy az oláhok főhadiszállására, a Monasteriába, és az ott kártyázó oláhok közé telepedik. Azok a játék hevében ügyet sem vetnek rá. Manassé részt vesz a játékban, tartja az ellenfelek, a vezér meg a kalugyer hívásait, visszavág és nem

futamodik meg még akkor sem, mikor a másik kettőnek láthatólag nagy lapja van. Majd az író így írja le a nagy «ferbli»-csata döntő játszóját:

«Most azután jött a döntő kérdés, „Mi van érte?” — A fővezér diadalmasan szólt: „Ime ez a jutalma annak, aki a királyokat szereti: négy király in natura!” — A kalugyer még nagyobb diadallal kiálta föl: „De ime a jutalma annak, aki a disznókat szereti: négy disznó!” — S azzal nyult a bankóval tetézett tányér után. Manassé azonban szépen megfogá a kezét s kiterjeszté az asztalra a kártyáit e lesújtó szóval: girigári! Hetes, nyolcas, kilences, tízes, négy különböző színből. Ez meg aztán „levágja” a királyokat is, meg a disznókat is. S ezzel besepré a cassát.»

Ezt a vándor anekdótát Jókai regényének megfelelően átalakította és úgy olvasztotta bele a fent említett jelenetbe. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy az ötletet az Életképekben megjelent kis anekdóta szolgáltatta. Jókai forrásainak kutatása nem hálátlan feladat, mert minden felkutatott forrás egy-egy mozaik-szemmel járul hozzá ahhoz a képhez, amelyet magunknak az íróról alkothatunk. A fenti két kis közleménynek újra való lenyomatása sem akar egyéb lenni, mint egy-egy mozaikszem Jókai Mór írói képéhez

PONGRÁCZ ALAJOS.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYARORSZÁGI «ROBINZON-NYOMOK»-HOZ.

Folyóiratunkban (1932: 206.) nemrégiben Kozocsa Sándor néhány soros cikkében arról a magyarországi Robinzon-nyomról szólt, amelyre a Szandrai-Sréter cs. levéltárának rendezése közben «egy kedves kis levélben» akadt. A levél 1818. jan. 17-éről keltezett s Kozocsa szerint úgy tekinthető, «mint első Robinzon-nyom irodalmunkban». Joggal, ha az igazi Robinzonra, Defoe-éra gondolunk. Köztudomású viszont, hogy a német *Robinzon*-utánzatoknak már jóval korábról, 1787-től kezdve vannak nyomtatott magyar fordításai és átdolgozásai. Ezek sorát megtoldhatom két eddig ismeretlen kézirat fordítással.

Családi örökség révén tulajdonomban van egy XVIII. sz. végén s a XIX. sz. elején Katona Zsigmond által összeírt *Notabiliora*, melyből nemrég a «Pro libertate» kuruc és labanc magyarázatát is közöltem.¹ E nagyon sokféle bejegyzést tartalmazó jegyzetkönyv általam számozott 17b—21a lapján az összeíró «Hamburg Varossáb(an), az Albis (Elba) folyo vize mellett» lakó Robinzon történetének egy részét (tartalom) írja le, nyilvánvalóan valamely angoltól készült német fordítás után. Mivel a jegyzetkönyv a XVIII. végén s a XIX. elején íródott össze, még közelebről az említett bejegyzés után a 22b l-on egy A(nno) 1800-ban írt bejegyzés van, ez a nyom csaknem két évtizeddel korábbi.

De van ezen kívül a nagyenyedi Bethlen-kollégium kéziratárában egy másik kézirat, amely csaknem ugyanebből az időből származik.² A kézirat

¹ Erdélyi Múzeum 1931: 205. Ugyanott a kézirat összeírójára vonatkozó megállapításaimat is feltalálhatni.

² Kéziratár 250. sz. Benkő Ferenc hagyatéka 2. sz. irat.

a következő címet viseli: Az Iffjabb Robinzon [vagy] SPÉLHOFEN ROBERT [nek.] A Tsendes Tengeren való [Történetei [mely iratott németül] 1800-ik Esztendőb(en) [Fordította (a név kivágva) 1812-d(ik) Esztendőben.] Gr (!). A fordítás ugyancsak «Hámburg kereskedő városában» kezdi a történetet s 18 részben egy Robinzon-szerű történetet ad. De hogy ez a robinzoniáda is függ Defoe művétől, azt a tartalom közeli rokonságán és a mesefejlesztés hasonlóságán kívül talán még az is eléggé bizonyítja, hogy a hős «Végre (is) kikötött (!) Angliának partjain, itt legg inkább tettett az eröltetés nélkül való élet modja.» (96a l.)

SZABÓ T. ATTILA.

ÁGAI ADOLF LEVELE BULLA JÁNOSHOZ.

A ma már elfelejtett Bulla János tehetségét Ágai Adolf ismerte föl elsőnek. Amikor a Magyarország és a Nagyvilágban mutatványt közölt a *Tündéröv* c. regényes verses elbeszélésből, ezzel az ajánlással vezette be a költőt az irodalomba: «Egy új névre bár, de annál nagyobb tehetségre hívjuk föl az olvasó figyelmét, midőn bemutatjuk Bulla János 7 énekbe foglalt regényes elbeszélésének e töredékét.» (1875. 642. l.) Hozzáírta az itt következő rövid levelet:

Budapest, pénteken.

(Athenaeum)

Tisztelt uram,

Költeményeit igazi gyönyörűséggel olvastam.

Mily szép gondolatok s mily melegség! Kár hogy néhol a gondolat bele van facsarva abba a kutyamerev formába, hogy magyarán szólva, néhol «gequält».

Ha megengedi tehát, egynek kivételével («Éveink») valamennyit kiadnám. Amazt is csak *most* nem, mert őszi hangulata az ilyen m. nyárba nem illik bele.

A «Szomorú füzről» való vers igazi bijou.

A holnapi számban az «Ázt mondhatnátok» cz. jelen meg. Dantei szín játszik rajta.

Gratulálok — a magyar irodalomnak, hogy ismét megszólalt ön.

Igaz tisztelője

Ágai Adolf.

Tekintetes Bulla János urnak

Budapesten.

A hiányos kelet alatt olvasható «Athenaeum»-jelzés az Ágai Adolf szerkesztésében s az Athenaeum kiadásában megjelent Magyarország és a Nagyvilág c. hetilapra utal. A levél írásának időpontja: 1878 június 7. Ágai ugyanis a levélben említett *Ázt mondhatnátok* . . . c. költeményt a lap 1878. évi évfolyamának 23. számában (június 9, vasárnap) közölte ezzel a szerkesztői megjegyzéssel: «A feltűnést okozott, kiváló költői műnek: a „Tündéröv” rég hallgató szerzőjétől.» A vers hangulati tartalma a természet magasztalásából csapódik le. Strófái: terziúk. Ágai minden bizonnyal csak ebben a külső formában fedezhette föl a «dantei szín»-t. A *Szomorú füz* :

ballada a hűtlen asszonyról. Megoldásában Bulla egyik legsikerültebb költeménye. (24. szám.) Az *Éveinkben* a költő emlékei közt merengve szemléli a világot; teremtő vágyait elszibbasztották az évek. (52. szám.) E három költeményen kívül az 1878. évfolyamban Bulla Jánosnak még hat verse jelent meg. Közülük három egészen jelentéktelen alkotás. Nem érezhető ki belőlük a lelkesedésre ösztönző «melegség».

Az eredeti levél kéziratgyűjteményemben.

ZSOLDOS JENŐ.

EGY XVI. SZÁZADI HÁZAS-ENEKRŐL.

A Régi Magyar Költők Tára VI. kötetének 264. lapján egy névtelen szerző *Menyegzői verse* van közlétéve. Szilády Áron a 388. lapon azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy ez a zay-ugróczy levéltárból való és 1560 előtt másolatott le. «Hihetően — írja Szilády — valamely hosszúra nyúlt menyegzői jókívánságnak a kezdete, amit a ,satöbbi'-vel végződés is gyaníttat.» Megállapítottam, hogy ez a *Menyegzői vers* Batizi András házasegyéből való töredék (*A házasságról való ének*, 1546. R.M.K.T. II. kötet 120.—124. l.), mégpedig nem a kezdete, hanem a 85.—104. sorig terjedő öt strófányi része.

A két szöveg közt csak lényegtelen eltérések vannak.

KULCSÁR ADORJÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. 1867—1914. A Magyar Történelmi Társulat könyvei, III. Budapest, év n. 8-r. 304 l.

A magyar irodalomtörténetírás művelői közül többen alkalmazták a társadalomtudományi szempontot, de senki olyan kirekesztően nem szegődött hívévé, mint Farkas Gyula. Olyan következetesen alkalmazza a legkisebb irodalmi tény megítélésében is, hogy már nem beszélhetünk valamilyen értelmi munka által kiválasztott módszerről. Érdeklődése, egész egyénisége a társadalmi jelenségek felé fordul, szinte ösztönösen. Inkább abban van szerepe műveltségének, a tudatos kiválasztásnak, hogy a kutatás anyaga az irodalom, nem pedig más társadalmi kérdés. Valószínűleg ennek köszönhetjük, hogy nemcsak most megjelent könyvének, hanem az eddigieknek is (*Magyar romantika*, 1930; *A fiatal Magyarország kora*, 1932) módszere kiforrott, következetes. A kor egyik legfüggetlenebb, legsemlegesebb írójáról Ambrus Zoltánról így ír: «Ambrus Zoltán igen korán feltűnik mélyen járó kritikáival, első könyve azonban csak 1893-ban jelenik meg. Ő is Páris szerelmese, akárcsak Justh, ámde műveiben hiába keressük harci szellemet, vagy bárminemű tendenciát. Igazi művészlélek, akihez nem érnek el a mindennapi élet hullámai. Minden érdekli, ami szép és ezért őszinte megértést mutat minden ifjabb tehetség és törekvés iránt is. Tagja a konzervatív irodalmi társaságoknak, de nevét ott találjuk harcias ifju folyóiratok élén is. Ez nála nem megalkuvás, hanem felülemelkedés. Magas szférákban él, a közönség alig jut el hozzá, de az ifjabb írói nemzedékeknek nincs nála nemesebb nevelője az írás művészetére és tiszteletére.» Ebben a jellemzésben alig van másról szó, mint a különböző irodalmi pártokhoz és nemzedékekhez való viszonyról. Természetes, hogy ezek a szempontok még jobban érvényesülnek a «harcos» írók méltatásában.

A szemléletmód logikus következménye, hogy szívesen alkalmaz érdekes idézeteket Farkas Gyula. Idézet levelekből, vagy másod- és harmadrangú írók alig ismert cikkeiből, mert a véleményeket ilyenkor szokták fék nélkül, tehát túlzóbban és érdekesebben kimondani. E módszer következtében az egyes korokról rajzolt kép vitathatatlanul színesebb lesz, mint a szokásos irodalomtörténeti eljárással készített korrajz.

Magától vetődik fel a kérdés: ez a színesebb, érdekesebb kép közelebb áll-e a valósághoz, mint az óvatosabb és nagyobb tényekre, közismert eseményekre támaszkodó fejtegetés? Nehéz a kérdésre biztos feleletet adni, mert a történeti tudományokban nem tudunk tárgyi kritériumot találni. Leg-

feljebb arról számolhat be az olvasó, hogy véleménye szerint (amelyhez, persze ugyanannyi idézetet lehetne felsorakoztatni, mint Farkas a magáéhoz) néha elragadja a szerzőt az érdekesség keresése és egy-egy vonást jellemzőnek tart, mert érdekes.

Hamis lenne a Farkas Gyula legújabb könyvéről adott kép, ha tüstént hozzá nem tennők, hogy nem elégszik meg az érdekes és jellemző idézetek tömegével, hanem logikus rendbe is csoportosítja őket. Az asszimiláció most a mag, amely köré a tények csoportosulnak. Az asszimiláció társadalomtudományi fogalom, az irodalomtörténetben nagyjából az idegen hatások beáramlása felel meg neki, amivel mellékesen Farkas is foglalkozik.

«A nyugat világa talán még Kazinczy idejében sem tört be olyan elemi erővel a magyar szellemi életbe, mint a század végén. Legjobb íróink a világirodalom klasszikus alkotásaiba mélyedtek el és eredeti munkák helyett fordításokat adtak.¹ A rosszakaratú bíráló szerint az Akadémia és a Kisfaludy Társaság valóságos fordítóműhelyekké alakultak.» (1931.) Ez azonban Farkas Gyulánál csak egyik tünete az asszimilált társadalomnak.

Az asszimiláció kérdését ellentétével, a disszimilációval együtt ma hangos politikai viták veszik körül, ezért különösen kényes a kérdés. Farkas Gyula hive az asszimilációnak, csak a háború előttit nem tartja megfelelőnek. «... a kiegyezés korának asszimilációja egészen más természetű, mint a negyvenes éveké volt. Akkor a magyar politikai gondolat és a magyar művelődés vonzotta magához csábos erővel az idegen ajkú polgárságot, most a magyar államiság konjunkturális lehetőségei. Az szellemi asszimiláció volt, ez nyelvi és formai. Mint ilyen sem tökéletes, mert kérdehetjük ismét, hol tanulhatott volna meg a pesti polgár jól magyarul: Budapest német-zsidó légkörében aligha.» (361. l.)

A könyv kétharmadrésze a XIX. század utolsó évtizedeivel foglalkozik, amelyeknek legjellemzőbb vonását Farkas ebben a felületes asszimilációban látja. Írók, tudósok legnagyobb részben zsidó vagy német származásúak, az eredeti magyarok Gyulai Pál mindinkább összezsugorodó kis körébe szorulnak össze. Farkas szerint a származás egyúttal idegen szellemet is jelent. Tragikus ez a korszak, mert a magyarság ilyen mérvű háttérbe szorulásáról alig tud a történelem.

A könyv felfogása szerint a XX. század első másfél évtizede már örvendetes fordulatot jelent. Magyar származású írók és tudósok kezébe kerül újra a vezetés. Jellemző Farkas Gyula irodalomszemléletére, hogyan vélekedik a hírhedt Ady körüli vitákról: «A magyar lyra, 'forradalmának', vagy 'szabadságharcának' elvi krónikája a magyar szellem történetének egyik legkiábrándítóbb fejezete. Nyugodtan nevezhetők 'az értelmetlenség harcának'. Társadalmi és politikai erők mérkőznek benne, maga az irodalom igazában szóhoz sem jut. Rákosi-Kremsner és Ignóus-Veigelsberg magyarázgatják egymásnak, mi az igazi nemzeti irodalom, és még nagy szerencsénk, hogy a költők nem tették le undorodva a tollat, hanem — nagyrészt oda

¹ Kik voltak ezek a fordításokba merült «legjobb íróink»? Talán Jókai, Mikszáth, Herczeg, Gárdonyi és Justh Zsigmond? Vagy Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Bartók Lajos? Esetleg Kozma Andor és Szabolcska Mihály? Vagy Kiss József és Palágyi Lajos? Szerk.

se figyelve — daloltak tovább, amint géniusszaiktól megszállottan dalolniuk adatott. Költészetük forradalmi újításnak csak oly nemzeti közösség szemében tetszhetett, mely már tökéletesen megfeledezett a nemzeti klasszicizmus remekeiről és megérdemelt vezetőinek elhitte, hogy kis epigonok képviselik azok szellemét.» Ez az állásfoglalás jellemzi az egész könyvet Van benne igazság, legalább ugyanannyi igazságtalanság, van azután egyoldalúság, szónoki lendület, lírai kísérő züngék: mindenek előtt szembetűnő a szerző erős meggyőződése.

Farkas Gyula igen nagy különbséget lát a két század, az asszimiláltak és Adyék között, noha vannak közös vonások is. Több tanulmány jelent már meg, amely a «Nyugat» költői eszközeit és erkölcsi felfogását a századvég költőiben is (épen az asszimiláltakban) felfedezi.

A történetírás feladatai annál nehezebbek lesznek, mennél közelebb jut korához; annál inkább nyomul előtérbe az író egyénisége a tények helyett. Farkas Gyula nem is tagadja, sőt többször nyíltan írja, hogy érzelmeivel, rokon- és ellenszenvével kíséri az eseményeket. A nyíltság férfias vonás és a művet is érdekessé teszi a különböző állásfoglalások, a könyv tudományos értékét azonban nem növelik, noha a különböző írókat általában helyesen értékeli. Schöpflin Aladár hasonló kísérlete mellett Farkas Gyuláé is érdekes és tanulságos lesz a következő kutatók számára, akik majd tisztán a történelmi igazság kedvéért írják meg ennek az érdekes kornak irodalomtörténetét.

FÁBIÁN ISTVÁN.

Féja Géza: A régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1772-ig. Pozsony, Tátra, é. n. 8-r. 197. l.

Féja Géza munkája a Tátra-könyvek első köteteként jelent meg, még Csehszlovákiában. Az elszakított Felvidék magyarságának művelődését kívánta szolgálni, mindenekelőtt azét a réteget, amelynek emlékezetében egyre jobban halványodni kezdett a régi magyarság szellemi hagyománya, vagy amely az új helyzet körülményei közt alig kapott már valamit ebből az örökségből. Ez a cél szabta meg a könyv szellemét és szerkezetét. Szerzője olyanokhoz fordult, akik számára szinte egészen új, ismeretlen területet kellett feltárnia; úgy kellett tebát szólania, hogy hallgatói ne csak ismeretlen adatokról nyerjenek tudomást, hanem egy eleven, sugalmakkal gazdag szellemi világ részesei legyenek. Azt kellett megmutatnia — s erre mutat a kötet címe is — ami az adatok, a könyvek, az irodalom mögött van, az írói magatartások változatos töréseiben is egységes magyar természetet, a népi és országos valóság lassú feltárását, megismertetését, a magyar önszemlélet fokozatos feltisztulását, mindazt, ami régi irodalmunk anyagából a mai magyarság számára nevelő, tápláló, sugalmazó érték. A nehéz és igen fontos feladatot Féja általában szerencsésen oldotta meg; ha kifogásokat kell emelnünk könyvének egy-egy részletével kapcsolatban, egy következő jobb megoldás érdekében tesszük ezt.

A könyv beosztása a lehető legegyszerűbb és rugékonyabb: «A szellem és az élet igazságát többre becsültem a rendszer merevségénél» — hárítja el a szerző már az *Előhang* végén a módszeres következetesség igényét

A régi magyar irodalom legfontosabb anyagát dolgozta fel, a legrégebb időktől Bessenyeiekké felléptéig. A hagyományos beosztás három korszakát, a «keresztény középkor»-t, a «protestáns kor»-t és a «katolikus restauratio korá»-t szinte változtatás nélkül megtartja, legfeljebb határait szűkíti ki valamelyest. Ezek teszik ki könyvének javarészét; előttük s utánuk, mintegy bevezetés és befejezésként, *Az ómagyarságról* és a XVIII. századról ad meglehetősen vázlatos képet. Az anyagot egy-egy kiemelkedőbb mű, műfaj, életforma vagy szerző körül csoportosítja, lehetőleg a legkézenfekvőbb egyszerűséggel. Mentől inkább közeledünk a legújabb kor felé, annál jobban előtérbe kerülnek az írói egyéniségek. Féja nem fél attól, hogy képe mozaik-szerű lesz; a magyar szellem sodrását ugyan állandóan éreztetni kívánja, a formai, motívumbeli s egyéb sajátosabban irodalmi összefüggésekre azonban csak itt-ott s inkább csak általánosságban utal. Az anyag tagolásával nem egy ponton vitába lehet szállni — a magyar renaissance-irodalom például igen nehezen fér csak el a keresztény középkor címszáva alatt s a kuruc-költészet is kilóg kissé a katolikus reformáció egységéből — a könyv céljának azonban megfelel s lényegében alkalmazkodik a már közismert kategóriákhoz.

A feldolgozott anyag részleteiben sem tér el Féja különösebben az irodalomtörténeti kutatás eredményeitől. Adataival Pintér Jenő nagy művét követi egyébként meglehetősen szeszélyesen válogat a szakirodalomból fontos és jelentéktelen munkákat vegyesen idéz. Ilyen jellegű könyvekben nem okvetlenül szükséges, bár igen hasznos, a tudományos irodalomból is összeállítani egy kis gyűjteményt. De ha már van ilyen, akkor az valóban csak a legválogatottabb anyagot foglalhatja magában. Ugyanílyen következetlen Féja a tárgyalat irodalmi alkotások megnevezésében is. Néhol közli a bibliográfiai adatok egy részét, máshol a címre is legföljebb csak utal. Szerémi György művének például — amelyet egyébként négy lapon tárgyal ugyanakkor, mikor a XVIII. századi történetíróknak csak a nevét jegyzi fel — csupán tárgykörére utal, a nélkül, hogy pontos címét feljegyezze. A teljesség bizonnyal nem lehet az ilyenféle könyvek főcélja és főerénye, a legfontosabb műveket és jelenségeket azonban okvetlenül tartalmazniuk kell. Teljesen érthetetlen tehát, hogy miért maradt ki például az *Ómagyar Máriasisívalom*, vagy a magyar erasmisták jellemzése, vagy a XVIII. századi nagyarányú tudományos irodalomnak részletesebb ismertetése — hogy csak egy-két felütlő példát említsünk. Ezeknek a pontatlanságoknak okát részben tárgyi tévedésekben kell keresnünk. Hogy «mondáink egyrészt keleti kútfőkben találhatók meg», talán csak elírás; hogy Erdősi Szilveszter János még Féja könyvében is dicséri a virágénekeket, vagy hogy a humanizmus itt sem «érintett szélesebb rétegeket», már megcáfolt hagyományos megállapítások átvétele. Egyéb túlzások a szerző erős líraiságából fakadhatnak. Azt, hogy Gestáink, amelyek «már döntő hatást gyakoroltak a magyar szentek legendáinak kialakulására, (?) belső mélységben az akkor magyar élet egészét bejárták», csak az mondhatja, aki túlbecsüli e sokáig méltatlanul homályban álló műfajt. Méliusz *Herbáriumában* is csak a lírai szemlélő láthat «egy különös, szelid mozdulatot, amellyel a kemény harcos a föld felé hajolt.» S bizonnyal elogult a népi világ szellemével szemben az, aki ezt írja: «ahol a népiség

benyomul az irodalomba, egyszerre érdekes és dús epikai színek jelentkeznek.»

Féja egész magatartását ez az egész személyesség és lírai hév jellemzi. Az irodalom valóban élmény számára, nemcsak kutatás tárgya; úgy olvassa és úgy válogatja a régi magyarság alkotásait, mint egy mai olvasó: friss benyomásokat, gyújtó példát, mai tanulságot keres bennük. Erősen népies és szociális szemléletét, ha nem is vakon, de határozottan érvényesíti. Ezért állnak hozzá elsősorban azok a jelenségek közel, amelyekben a magyar mélyrétegek feltörésének nyomait, vagy a magyar birodalmi gondolat megtestesülését figyelheti meg. Szívügye Mátyás király, a protestáns kor és a kurucvilág irodalma. Zrinyiben, aki a katolikus reformáció korában «Mátyás király vetéséből készült kenyér» és a protestáns kor felszabadult magyar patosának hordozója, a régi magyarság legnagyobb alakját látja. Az irodalomtörténetileg nem jelentős Bónis Ferenc és a csak politikai szerepe miatt érdekes Vitnyédi István Zrinyi árnyékában nőnek nagyra. Hogy pedig a kuruc költészet értéke és tekintélye ne csorbuljon, a Thaly Kálmán-féle kuruc versek kérdésében legalább a kompromisszumos fél-eredetiség kérdését akarja elfogadtatni. Erős lírai áramok járnak át Féja stílusát is. Személyessége egyes esetekben valóban figyelemreméltó, szép eredményekhez segíti, elég, ha csupán a Zrinyiről rajzolt arckép forró, lelkesült színeire gondolunk. De persze a személyes, lírai eredetiség nem mindig veszélytelen, különösen akkor, ha a fegyelmező erők egy-egy pillanatra ellankadnak. Ilyenkor keletkeznek az ilyenfajta stílusvirágok: «a középkori keresztény irodalom elsősorban a belső élet ingerlő zárttságát töri fel s vetíti eseményé, történeté.» «Ölébe hullott a lelkek nagy sorsfordulata, a biztos törvény és fegyelmezett rend után kívánckozó tapogatózás.» «A magyarokból mindig a halál rettenete vonzotta ki a legigazibb életforrásokat.» De végül mégis ez a lírai hév Féja könyvének egyik főértéke. A szakszerű kritika sok részletkifogást emelhet műve ellen. De igazságtalanság lenne csak a szakszerű tudomány mérlegére tenni. Az élmény forrósága komoly emberi hitelt ad mondanivalóinak s ebben az esetben ez mindennél fontosabb. Mert csak a forró megindultság tud igazán sugalmazó, lelkesítő szellemet kisugározni.

KERESZTÚRY DEZSŐ

Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. Magyar irodalmi ritkaságok, 42. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938. 8-r. 138 l., 1 fénykép.

Folyóiratunk már több ízben méltatta a Vajthó László szerkesztésében megjelenő Magyar Irodalmi Ritkaságok c. sorozatot. A szép kiállítású kötetek irodalomtörténeti forráskészletünket értékes szövegekkel gyarapítják — egyaránt haszonnal forgathatja őket a tudós kutató, a lelkes nevelő és a fogékony tanuló. Dícséret illeti a magyar diákságot, amely a nemes idealizmust nemcsak megérti, hanem gyakorolja is.

A budapesti Kölcsey Ferenc és a Berzsenyi Dániel gimnázium ifjúsága együttesen adta ki Riedl Frigyesnek Kölcseyről tartott egyetemi előadásait; így hódoltak a költő emlékének halála 100 éves fordulóján. A szöveget

Kozocsa Sándor rendezte sajtó alá, önzetlen lelkesedéssel, nagy szakértéssel. Tőle való a — sajnos nagyon is rövid — bevezetés. Benne avatott tollal jellemzi Riedl Frigyesnek érdemeit. A kötetet Riedlnek egy nagyon jól sikerült arcképe díszíti, tökéletes kiállításban.

Riedl az 1909/10. tanév első felében tartott előadást Kőlcseyről. Célja az volt, hogy hallgatóit mintegy bevezesse a költő egyéniségének és művészetének tanulmányozásába. Az ismert életrajzi és költészettani tényekből indul ki. Sorra veszi Kőlcsey jellemét, pályáját, majd alkotásait műfajonként csoportosítva. Ebben a keretben azután felvet a tárggyal kapcsolatban egy-egy problémát, és ennek boncolásába merül el finom elemzéssel. Az előadásból hiányzik az átfogó egység; az egyes részletek hőfoka és dinamikája nagyon is különböző. Vannak szűkszavú, elmosódott fejezetek; majd hirtelen átizzik a magyarázat, szikrát vet a szellem s az elkopatott anyagból szinte bűvös játékszággal készül remekművű ötvözet. Riedl Frigyes különösen Kőlcsey egyéniségéről és lírájáról mondott újat és érdekeset. Nagyon szépen elemezte a költő idealizmusát, sztoikus hajlamát (*Vanitatum vanitas*), verseinek szerkezetét és vizsaterő képeit; rámutatott a kritikák lélektani okaira, a törvényszéki beszédek novellisztikus jellegére. S mindjárt az előadás elején megjelöli Kőlcsey helyét irodalmunkban: áthajlását Kazinczy iskolájától Széchenyi, Eötvös és Kossuth nemzedékéhez.

Nagy nyereség, hogy Riedl Frigyes megállapításai irodalomtörténetünknek ismét élő részeivé váltak. Egy megjegyzést azonban nem hallgathatok el. Riedl előadásait egyik hallgatójának feljegyzéseiből kapjuk. De a szövegezés, «a jegyzet», bizony még saját «műfajához» mérten is tele van elírással, stílusbeli zagyvasággal. A szakember mosolyog vagy bosszankodik — de mit mondanak majd a legszigorúbb kritikusok: a diákok? Riedlnek fogják tulajdonítani az olyan mondatfüzést, meg az olyan kisiklásokat, amiért nekik jogosan kijár a megrovás! Az ilyen hevenyészett, nem az író kezétől származó szöveggel szemben nem kötelez a filológiai hűség — egy kis stílárís és átfésülés, a kitérő magyarázatok alárendeltségének tipográfiai érzékeltetése helyénvaló lett volna.

SOLT ANDOR.

Kozocsa Sándor: Bevezetés a bibliográfiába. Budapest, Egyetemi Nyomda, a szerző kiadása. 1939. 8-r. 115 l.

Ha Kozocsa Sándor művével kapcsolatban alkalmazzuk, az «úttörő» szó nem bármiféle más dicsérettel helyettesíthető nyene jelző. A bibliografia magyar elméleti irodalma azonban szegény s Gulyás Pál cikkein, valamint Fitz Józsefnek a *Magyar tudománypolitika alapvetésé*-ben megjelent áttekintésén kívül alig mutat fel valamit. Hiányzott eddig olyan összefoglaló mű, amely a kezdőnek tájékozást nyújtson és a magyar bibliografus munkáját belehelyezze a hasonló törekvések együttesébe.

Kozocsa Sándortól méltán várhattuk, hogy e két irányú, elméleti és gyakorlati alapvetésre vállalkozik. Jogos önérettel hivatkozik tizenöt évi könyvész-tevékenységére; személyes tapasztalata és nagy gyakorlati tudása lépten-nyomon meglátszik művén. De nem riad vissza az elméleti kérdések boncolásától sem, sőt dicséretreméltó áldozatkészséggel azokat helyezi elő-

térbe. Könyvének egyes fejezetei részletesen tárgyalják a bibliografia fogalmát és jelentőségét, a bibliografia fejlődését, a bibliografia fajait, a bibliografiai rendszereket, a különleges bibliografiai problémákat, a folyóiratbibliografia kérdését, valamint a magyar bibliografia történetét s végül a bibliografiai munka feltételeit. Valamennyin végigvonul az igyekezet, hogy ne csak szabályokat adjon és tényeket soroljon fel, hanem okát is adja eljárásának; nem éri be azzal, hogy csupán technikai segédeszközt lásson a bibliográfiában: ne pusztán útjelző legyen az a könyvek tömkelegében, hanem igazi vezető, ne a könyvek jegyzéke, hanem a könyvek foglalatja.

Talán az elméleti szempont előtérbe helyezésének tulajdoníthatjuk könyvének egyetlen hibáját: azt, hogy nem találjuk benne a bibliografia felosztását, egyes fajainak pontos elkülönítését. Az erre vonatkozó fejezete túlnyomóan bibliografiai címfelvétel kérdéseinek van szentelve. De az előzetes felosztás hiánya különösen megbosszulja magát a folyóiratbibliografiáról szóló fejezetében. Kozocsa szerint — aki a kiváló német sajtóörténész Lehmann Ernő Herbert meghatározásából indul ki — folyóirat-repertoriumokon «nem csak folyóiratokban és egyéb időszaki szaklapokban megjelent könyvészeti összeállításokat lehet érteni és kell fölfogni, hanem az olyan repertoriumokat is, melyek anyagukat ilyen szaklapokból merítik». Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a folyóiratokban megjelenő bibliografiák, illetőleg repertoriumok — nem tartoznak a folyóiratbibliografia körébe, így például épen a Kozocsa szerkesztette *Magyar irodalomtörténeti repertorium* sem. Ezek időszaki bibliografiák, egy-egy tudományág termelését tartalmazzák egy meghatározott időre (pl. egy évre) terjedőleg. Mint ilyenek, csak annyiban állanak kapcsolatban a folyóirattal, hogy abban jelennek meg. De épúgy megjelenhetnének külön is, összefüggésük a folyóirattal ezek szerint nem szükségképi. Ellenben a folyóiratbibliográfia fajai — ezeket Kozocsa nem sorolja fel, bár a részletekből kiderül, hogy ismeri őket: 1. a folyóiratok címeit tartalmazó felsorolás, pl. a Bibliografiai Központ által kiadott folyóiratjegyzék a budapesti könyvtárak folyóiratairól; 2. a folyóiratokban és esetleg újságokban foglalt cikkek címjegyzéke, mint a hírneves és sajnós, folytatás nélkül maradt Szinnyei-féle repertoriumok. A folyóirat-bibliográfiával nem tévesztendő össze a folyóiratokkal, mint olyanokkal foglalkozó bibliografia — ilyet ad pl. Lehmann is idézett munkájában — mert ez már a szakbibliográfia körébe tartozik.

Bizonyára csak a közismert fogalmak újabb meghatározásától való irtózás okozta, hogy az apokrifia, a bibliofilia és címfelvétel egyes problémái nincsenek félreérthetetlenül megmagyarázva. Annál nagyobb elismerést érdemel a magyar bibliografia történetét összefoglaló fejezet.

Kozocsa Sándor könyve komoly haladást jelent oly téren, ahol magyar előzményekre még alig hivatkozhatunk. Ezért, bár azt hisszük, némely részében még vitára ad majd okot, ezzel is csak a fogalmak tisztázásához fog hozzájárulni s a magyar bibliografiai tudománynak tesz szolgálatot.

DEZSÉNYI BÉLA.

Doktori értekezések az 1938-ik évben.

1. *Honti Irén: A Karthausi forrásai. A Karthausi és a Manon Lescaut.* Pécs, a szerző kiadása, 1938. 8-r. 35 l.

A *Karthausi* forrásainak, mintaképeinek megjelölése az irodalomtörténet kutatóit úgyszólván a regény megjelenése óta foglalkoztatta. Chateaubriand és Constant hatásában állapodtak meg az első kritikusok; náluk mélyebbre hatolt Kastner Jenő, aki Saint-Beuve *Voluptéjében*, majd Elek Oszkár, aki két jelentéktlenebb regényben mutatta meg a Karthausi közvetlen gyökérszárait. E vizsgálódásoknak jó összefoglalását adja Honti Irén disszertációja, amely helyesen állapítja meg azt is, hogy Elek a *Karthausi* eredetiségét kissé túlzón vonja kétségbe. A fiatal Eötvöst nagyon sok olvasmánya ihlette és támogatta első nagy regényének kialakításában, de a regényben úti emlékein és élményein túl a hőssel együtt szenvedő egyénisége él. — Honti Irén az eddig ösmert forrásokat megszerzi a *Manon Lescaut*-val: Gusztáv jellemének rajzában Des Grieux-nek sok vonása ütközik ki, Bettyhez egy és más Manontól jutott s az erkölcsi cél felé haladásban sok hasonló van a két regényben. Dolgozatának igazát nemcsak külső adatokkal támasztja meg, hanem Péterfy Jenő tekintélyére is hivatkozhatik, aki Gusztáv grófban maga is egy modern Des Grieux-t látott. E kapcsolatok ismeretének kimélyítése s a regény néhány, eddig meg nem figyelt egyéni vonatkozásának megvilágítása a jól megírt értekezésnek elismerésre méltó eredményei.

KEREKES EMIL.

2. *Martinkó András: Kemény Zsigmond pályafordulata.* Pécs, Kultura 1937. 8-r. 109 l.

Martinkó András komoly dolgozatában 1849-nek Kemény Zsigmond életpályájára és művészetére tett hatását vizsgálja meg részletesen. Természetesen nem fedezhet fel ezen a területen meglepően új dolgokat, de nagyon helytállóan mutat rá az eddigi elég gazdag Kemény-irodalomban már érintett kérdésekre: az író politikai, társadalmi, erkölcsi és irodalmi szemléletének változásaira, ennek a változásnak művészetében és ízlésében jelentkező megnyilvánulásaira. Papp Ferenc életrajza és más részletdolgozatok után sem végzett felesleges munkát a tárgyában szeretettel és gondossággal elmélyedő szerző. Az is érdeme, hogy a nemzeti klasszicizmus többi írójának Keményéhez hasonló magatartását, ha változáson is, de mindig számontartja és így az egész korra jellemző ízlésjelenségeket figyel meg. Örömmel olvastuk ezt a budapesti disszertációt — bizonyos, hogy a Kemény Zsigmonddal jövőben foglalkozni akaróknak számolniuk kell majd vele.

HARASZTHY GYULA.

3. *László Erzsébet: Francia hatások a «Hét» c. folyóiratra.* Debrecen, a szerző kiadása, 1937. 8-r. 75 l.

Nem hibáztathatjuk a szerzőt, hogy a «Hét» szerepét nem láthatta — mondjuk — Farkas Gyula szemével. Témájának felfogása, elvi eredményei, dolgozatának elrendezése azonban alul maradnak a megszokott színvonalon. Elsősorban arra kellett volna ügyelni, hogy a francia hatás

szempontjából írja meg dolgozatát, másodsorban arra, hogy nem írókra, hanem folyóiratra gyakorolt hatást elemez. Így adódik azután az a fonák helyzet, hogy a hatást írónként veszi sorra és bizonyítja Justh Zsigmond-tól Kassák Lajosig. Egy-egy író természetesen külön «arcképet» kap, ami torzított lesz és félreérthető: hiszen csak a «Hét»-ben megjelent műveire terjedhet ki s mégis önálló «fejezet» jelleget követel magának. (Itt azután komikum is adódik: pl. Berczik Árpád külön fejezet-számot kap, továbbá egy főcímet és egy alcímet — s az egész alig 11 sorból áll, egy szép fehér lap közepére odabiggyesztve.) Ami a hatás kimutatását illeti, természetesen a kezdők ama menthető hibájába gyakran beleesik, hogy két hasonló emberi viselkedést irodalmi példa segítségével egyeztet. Dolgozatának eredménye szétfolyó, s nem okulunk belőle semmit. A francia szellem hatását nyomozza s a befejezésében csak úgy mellesleg veti oda, hogy «egész tanulmányt töltene meg a Hétben megjelent francia fordításoknak francia irodalommal és Franciaország politikai viszonyaival foglalkozó cikkeknek pusztá felsorolása is». Mit gondol az értekező, ez nem a francia szellem hatása? Kár, hogy ezt az érdekes területet nem vette figyelembe!

HARASZTHY GYULA

4. *Kolozsvári János: Magyar piarista iskoladrámák.* Pécs, a szerző kiadása, 1938. 8-r. 67 l.

Iskoladrámáink fontossága közismert tény. Hogy drámairodalmunk történetében még mindig nem kapták meg az őket megillető helyet, annak oka a tárgyi kutatás nehézségében rejlik. Az előadott drámák egy részének csak a címét, másoknak csak a kivonatát ismerjük; a teljes szövegű drámák nagy része viszont csak nehezen hozzáférhető kéziratban olvasható. Örömmel üdvözölhetjük tehát ezt a budapesti doktori értekezést — az akadályok ellenére is megbízható összefoglalást ad tárgyáról.

Az értekezés először a vígjátékokat, majd a tragédiákat vizsgálja, végül egy pásztorjátékot ismertet. Ennek felfedezése K. J. érdeme. A Zrínyi-szakban írt darabot 1781-ben adták elő Nagykanizsán Egerváry Ignác tanár tiszteletére; szerzője Sándor Boldizsár.

Már ez a körülmény is mutatja, hogy K. J. alapos munkát végzett. Kutatásainak kiindulópontja a meglévő kéziratoknak feltehető forrásaikkal való összehasonlítása volt. Felhasználta az eddigi kutatások útmutatásait is, de helyes kritikával. Volt érzéke a problémák meglátásához és ereje elfogadható megoldásukhoz. Valószínűvé tudja tenni a Koppi Károly gyűjteményében található *Erszény* c. darab piarista voltát és előadatásának idejét is. Behatóan foglalkozik a Bolla Mártonnak tulajdonított *Ariszton* problémáival s Bayerrel szemben nyomós érveket hoz fel arra nézve, hogy 1792-ben a jezsuiták komáromi kollégiuma Simainak, és nem Fejér Györgynek *Zsugoróját* adta elő. Ugyancsak találóan mutat rá Benyák Bernát *Megszégyenült irigységének* és a *Stilicon* latin forrására.

K. J. tehát nemcsak összefoglalta az eddigi eredményeket, hanem újakkal is gyarapította. Ez a siker ösztönözte őt további munkásságra.

SOLT ANDOR.

5. *Medvei Emma Margit: Budapest a magyar szépprózairodalomban, különös tekintettel az 1830-as és 40-es évekre.* Budapest, a szerző kiadása, 1937. 8-r. 38 l.

A dolgozat arra a kérdésre felel, hogyan tükröződik a főváros szépprózáinkban. A szerző figyelme elsősorban a refomkorszak irodalmára irányul: a szabadságharcot megelőző esztendőknél novellaterméséből vett bőséges, sokszor már szemelvénynek is beillő idézetekben mutatja be a fejlődő Pest-Buda városképét. Munkájának kereteként vázlatosan áttekinti az előző és a következő évtizedek városrajzát is.

Az értekezés nagy szorgalmáról tanúskodik. M. E. hatalmas anyagot dolgozott fel — annál sajnálatosabb, hogy éppen két jelentősebb munkáról leledkezett meg: Fáy András *A Bélteki ház* és Jósika Miklós br. *Egy két emeletes ház Pesten* c. regényét meg sem említi. A dolgozat legfőbb gyöngéje az, hogy az anyaggyűjtést nem használja fel valamilyen tudományos következtetésre. A szemlélet és az ábrázolás módjának összehasonlító elemzése szellem- és stílustörténeti tanulsággal szolgálhatott volna. M. E. a szabadságharc előtti éveket a romantikus városszemlélet korának nevezi. Megállapítását nem indokolja. Nehéz is lenne — éppen novelláinknak és életképeinknek ábrázolásában jelentkezik legelsőnek a realizmusra való törekvés.

SOLT ANDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

- Erdély. Abafáy Gusztáv.** Új erdélyi írók. Láthatár. 27—29. l.
— *alán* — Az erdélyi magyar színjátszás helyzete. Nemz. Ujs. 154. sz.
Albrecht Dezső. Az erdélyi fiatalság szellemi mozgalmái. 1938. Egyedül vagyunk. 60—61 l.
(*b. e.*) Évről-évre csökken Erdély magyar könyvtermelése. Erd. Szemle. 3—4. sz.
Császár Károly Vita a transzilvánizmus körül. Pásztortűz. 48—49. l.
Hollo Ernő. Új erdélyi írók. M. Ut. 5. sz.
Szenczei László. A transzilvánizmus és az erdélyi fiatal irodalmi nemzedék problémájához. Korunk. 65—70. l.
Vásárhelyi Z. Emil. Transzilvánizmus és erdélyiség. Láthatár. 57—64. l.
Gyalwi Farkas. Az Erdélyi Irodalmi Társaság születése. Pásztortűz. 596—599. l.
Tavaszy Sándor. A felszázados Erdélyi Irodalmi Társaság. Erd. Helikon. 790—791. l.
Hunyadi Sándor. Erdélyi Helikon. Brassói Lapok. 153. sz.
Az Erdélyi Helikon idei találkozója. Erd. Helikon. 544—546. l.
Az idei Helikon. Láthatár. 299—301. l.
A tizenharmadik Helikoni találkozó. Pásztortűz. 372. l.
Az erdélyi Szépműves Céhrol és a Helikonról. Láthatár. 301—303. l.
Jancsó Elemér. Az erdélyi magyarság irodalmi élete. M. Szemle 33. k. 95—104 l. és Nemzeti Kultúra. 1. sz.
U. az. Az erdélyi realizmus. Láthatár. 138—140 l.
Kádár Imre. A kolozsvári Magyar Színház. Erdélyi Figyelő. 6. sz.
Kirkconnel, Watson. Poets of Transylvania. The Young Magyar-American. 1936. 2. sz.
Körmives Nagy Lajos. Kolozsvári művészek bukaresti expedíciója 1850-ban. Pásztortűz. 16—21. l.
Kristóf György. Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásáig (1859.) Erd. Múz. 222—233. l.
U. az. Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. (1867—1919.) M. Könyvszemle. 41—66. l.
Pintér Jenő. Az erdélyi irodalomról. Erdélyi Figyelő 6. sz.
Pusztai-Popovits József. Erdély második magyar írónemzedéke. Napk. I. 27—31. l.
Sándor László. Erdélyi magyar írók Csehszlovákiában. Korunk. 54—56. l.
Szemlér Ferenc. Az erdélyi irodalom. Ország Utja. 299—307. l.
Szenczei László. Szakadás az erdélyi irodalomban. Erd. Helikon. 151—152. l.
Szentimrei Jenő. Irodalmi levelek Erdélyből. Kelet Népe. 334—328. l.
Valentiny Antal. Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1937. Erd. Múzeum. 321—349. l.
Vita Zsigmond. Az erdélyi irodalom utkeresései. Kelet Népe. 89—93; 169—176; 219—223; 298—303. l.

- Az erdélyi fiatal írók Magyarországon. Láthatár. 31—35. l.
 Az erdélyi könyv élettörténete. Erdélyi Figyelő. 6. sz.
 Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. Szerk.: György Lajos. Kolozsvár. 344 l. — Ism. Clauser Mihály. Kat. Szemle. 368—369. l. — Nagy Sándor. Orsz. Középk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 81—82. l.
 Új erdélyi antológia. Kolozsvár, 176 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 307. l. — Juhász Géza. Láthatár. 119—120. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 18. reggeli sz. — Hencze Béla. Prot. Szemle. 478—480. l. — Kemény János. Erd. Helikon. 215—217. l. — Walter Gyula. Erd. Szemle. 5. sz. — Szentimrei Jenő. Korunk. 370—372. l. — Reményi József. M. Minerva. 63—64. l. — András Károly. Új Élet. 185. l. — Cs. Szabó László. Nyugat. I. 379—380. l. — Rónay György. Napk. 411—412. l. és Vasárnap. 474. l.
Felvidék. Bóka László. A csehszlovákiai magyar fiatalság új folyóirata. Ország Utja. 347—348. l.
Harsányi Lajos. Irodalmunk és a Felvidék. Nemz. Ujs. 241. sz.
Kemény Gábor. A felvidéki magyar irodalom napjai. P. Napló. 224. sz.
Kemény István. A Felvidék a magyar irodalomban. Új Idők. II. 900—902. l.
Kuthy Sándor. A pozsonyi Toldy-Kör. P. Hirl. 126. sz.
Marék Antai. Felvidéki magyar irodalom. Nemz. Ujs. 293. sz.
Palotai Boris. Szlovenszkói magyar irodalom. Szocializmus. 248—250. l.
Perneszy Kálmán. A Felvidék a magyar színjátszás bölcsője. P. Hirl. 234. sz. mell.
Rády Elemér. Felvidéki írók. Új Magyarság. X. 2. vas. mell.
Semetkay József. A szlovenszkói új magyar irodalom. M. Szemle. 34. k. 192—200. l.
Szvatkó, Paul. Geist und Literatur in Oberungarn. P. Lloyd. 293. reggeli sz.
Tamás Ernő. A Felvidék és Kassa színészete. P. Hirl. 264. sz. mell.
Thurzó Gábor. Magyar írás a Kárpátok alatt. Élet. 1974—1975. l.
U. az. Ungarische Literatur in Oberungarn. P. Lloyd 252. reggeli sz.
Vajlok Sándor. A magyar könyv sorsa Csehszlovákiában. Erd. Szemle. 2. sz.
 A Felvidék magyar írói. P. Hirl. 281. sz. mell.
 A múlt év könyvtermelése Szlovenszkóban. Új Élet. 83. l.
 Szlovenszkói magyar írók antológiája. 1—4. k. Nyitra 231, 229, 238, 235 l. — Ism. Bóka László. Ország Utja. 127—128. l. — Berkó Sándor. Korunk. 90—91. l. — Sándor László. Korunk. 708—710. l. — Nádass József. Szép Szó. 6. k. 222—223. l. — Murányi Kovács Endre. Szocializmus. 207—208. l. — Sziklay László. Láthatár. 121—122. l.
Irodalom-pedagógia. A Zs. Néhány gondolat gimnáziumaink irodalomtörténet tanításáról. Irodört. 141—143. l.
Bakos József. Az irodalomtanítás esztétikai szempontjai. — Ism. Csirszka János. M. Kultúra. I. 189. l.
Biczó Ferenc. Munkáltató irodalomtanítás. A kaposvári leánygimn. ért. 24 l. — Ism. (b. b.) Diárium. 168. l.
Gerbner Árpád. A magyar irodalomismeret tanítása a felső mezőgazdasági iskolában. Bpesti felső mezőgazd. isk. ért. 15—27. l.
Juhász Géza. A magyar irodalom tanítása. Keresk. Szakokt. 45. k. 398—403. l.
Szántó Lőrinc. A magyar nyelv és irodalom tanítása. Szeged. 305 l. — Ism. Pallos László. M. Kultúra. I. 221. l. — P. L. M. Középk. 122—124. l.
Vincze László. Módszertani kísérlet a magyar irodalomtörténet tanításához. Kiskүнhalas. 34 l. — Ism. M. Szemle. 34. k. 1. sz. XV. l.
Katolikus irodalom. Brisits Frigyes. Katholicismus und Ungarische Literatur. P. Lloyd. 115. reggeli sz.
Fabián István. A magyar és francia katolikus irodalom. M. Kultúra. II. 144—145. l.

- Fábián István.* A régi katolikus irodalom értékei új kiadásban. M. Kultúra. I. 26. l.
- g. l.* Katolikus irodalom — katolikus könyvkiadás. Korunk Szava. 18. l.
- Nyisztor Zoltán.* A katolikus sajtó feladata. Sajtó. 1—2. sz.
- Rády Elemér.* Fiatalok a magyar katolikus irodalomban. M. Lapok. 75. sz.
- Rónay György.* Népi katolicizmus és magyar katolikus irodalom. M. Kultúra. I. 196—198. l.
- U. az.* Jegyzetek új katolikus irodalmunkról. M. Kultúra. II. 57—58. l.
- Sándor István.* Katolikus papok a liberalizmus irodalmában. M. Kultúra. 234—237. l.
- Dicsértessék. Katolikus versek. Összeállította: Faludi György. — Ism. Rónay György. Vigilia. 414—416. l. — H. L. Szocializmus. 396—397. l.
- Kritika.** *Demofil.* Az irodalmi kritikáról. Fáklya. 8. sz.
- Fábián.* Irodalmi kritika és emberméltóság. Napk. 40—41. l.
- Györke Rezső.* Irodalom, kritika és közönség. Kat. Szemle. 488. l.
- Horváth Lajos.* Elkésétt kritikák. M. Élet. 9. sz.
- Kállay Miklós.* A mai magyar kritikáról. Napk. 395—400. l.
- Lovass Gyula.* Irodalom, kritika és közönség. Kat. Szemle. 485—488. l.
- Mihelics Vid.* Irodalom, kritika és közönség. Kat. Szemle. 488—489. l.
- Schöpflin Aladár.* Hat év kritikai irodalma. Bp. Szemle. 248. k. 231—241. l.
- (*yr.*) Kritika vagy intrika. M. Élet. 11. sz.
- Nemzeti Színház** *Bory István* Amikor németül játszottak a — magyar Nemzeti Színházban. M. Hirl. 53. sz.
- U. az.* A régi Nemzeti Színház meg az új. Bp. Hirl. 1. sz.
- Galamb Sándor.* A Nemzeti Színház a magyar dráma történetében. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 73—81. l.
- U. az.* A második száz év küszöbén. M. Nemzet. 1. sz.
- Gárdonyi Albert.* A Nemzeti Színház és a főváros. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 56—63. l.
- Hankiss János.* A Nemzeti Színház francia műsorának tanulságai. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 83—88. l.
- Hankissné Haraszi Jolán.* A Nemzeti Színház és a külföld. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 141—148. l.
- Havvai Kováts Zoltán.* Az angol és amerikai dráma a Nemzeti Színház színpadán. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 89—92. l.
- Kampis Antal.* A Nemzeti Színház és a korszerű színházművészet. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 249—263. l.
- Kovács Aladár.* A második évszázad küszöbén. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 279—285. l.
- Marchis György.* Északiai a Nemzeti Színházban. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 127—143. l.
- Nagy Zoltán, vitéz.* Az olasz drámairodalom a magyar Nemzeti Színházban. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 106—112. l.
- Németh Antal.* A Nemzeti Színház és a klasszikusok. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 171—177. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház hivatása. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 17—21. l.
- Pukánszky Béla.* A német dráma a Nemzeti Színházban. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 113—125. l.
- Ravasz László.* A Nemzeti Színház és a nemzeti szellem. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 49—53. l.
- Rédey Tivadar.* Shakespeare honfoglalása a Nemzeti Színházban. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 93—97. l.
- Sebestyén, Karl.* Werden und Wachsen des Nationaltheaters. P. Lloyd. 3. reggeli sz.
- Szöke Sándor.* Az ünnepi év története. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 152—169. l.
- Szöllösy Fernand.* A Nemzeti Színház elhelyezése. Cél. 135—139. l.

Vajthó László. A Nemzeti Színház második száz esztendeje elé. Prot. Szemle. 516—520. l.

(v. l.) A budapesti Nemzeti Színház munkája. Pásztortűz. 120—121. l.

A Nemzeti Színház száz éve. *András Károly.* A százéves Nemzeti Színház. Új Élet. 115—118. l.

Hóman Bálint. A százéves Nemzeti Színház. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 7—9. l.

Magyar Bálint. A százéves Nemzeti Színház. Magyar Szemle Kincses-tára. 51. 78 [2] l. — Ism. Pukánszky Kádár Jolán. EPhK. 115—118. l. — Solt Andor. IK. 197. l. — Kerékgyártó Imre. Élet. 2043. l. — T. M. Pannonh. Szemle. 310. l. — Új Nemz. 84. sz. — n. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 222—223. l.

Papp Jenő. A Nemzeti Színház teljesítménye a centenáris év alatt. Új Magyarország. 136. sz.

Pataki József. A Nemzeti Színház centenáris emlékkiállítás. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 264—269. l.

Pukánszky Kádár Jolán. A Nemzeti Színház a magyar törvényhozásban. Bp. Szemle. 251. k. 320—343. l.

U. az. A százéves Nemzeti Színház. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 23—45. l.

Rédey Tivadar. A Nemzeti Színház története. Az első félszázad. 405 l. — Ism. Pukánszky Kádár Jolán. IK. 83—84. l. és EPhK. 115—118. l. — Karl Sebestyén, P. Lloyd. 3. reggeli sz. — Új Nemz. 66. sz. — (d. i.) Bp. Hirl. 18. sz. — K. A. P. Napló. 64. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 125. sz. és Képes Krón. 7—8. sz. — Joó Tibor. Prot. Szemle. 342—344. l. — Thurzó Gábor. M. Kultúra. I. 254. l. — (-g.) Élet 54. l. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 315—316. l. — Vajthó László. Napk. 187—189. l. — Schöppin Aladár. Nyugat. I. 146—148. l. — Szerb Antal. Válasz. 249—250. l.

Rexa Dezső. A százéves Nemzeti Színház emléke Pestmegye levéltárában. Literatura. 8—12. l.

Tamás Ernő. A színpalak mögött százesztendő előtt. P. Hirl. Naptára. 1938.

Tasnádi Nagy András. Százesztendő. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 11—15. l.

Ein Jahrhundert ungarisches Nationaltheater. Theater der Welt. Sonderheft. 501—556. l. — Ism. Pukánszky Kádár Jolán. EPhK. 115—118. l.

A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 351 l. — Ism. (d.) Új Magyarország. 276. sz.

A Nemzeti Színház centenáris esztendejének tagjai. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 287—349. l.

Szabadtéri előadások. *Berczeli A. Károly.* Szabadtéri játékok dramaturgiája. Kelet Népe. 174—176. l.

Gombos Gyula. Margitszigeti szabadtéri játékok. M. Ut. 37. sz.

U. az. Szabadtéri játékok a Margitszigeten. M. Élet. 10. sz.

Kerékgyártó Imre. Dráma a szabadban. Élet. 1196—1198. l.

Keresztúry Dezső. A margitszigeti szabadtéri színpad. Korunk Szava. 430. l.

Lugosi Döme. A szegedi szabadtéri játékok története. — Ism. (te.) P. Hirl. 193. sz.

Máthé Lajos. Szabadtéri játékok. M. Kultúra. II. 123—124. l.

Szent István. *Alszegehy Zsolt.* Szent István a magyar egyházi költészetben. Szent István Emlékkönyv. III. 325—344. l.

Bánhegyi Jób. Szent István alakja irodalmunkban. Pannonh. Szemle. 1—11. l. — Ism. Bp. Hirl. 41. sz.

Clauser Mihály. A középkor Szent Istvánhoz énekel. Élet. 754—755. l.

U. az. Régi Szent István-himnuszok és énekek. 38 l. — Ism. Kerékgyártó Imre. Élet 1747. l. — M. Kultúra. 252. l. — T. M. Pannonh. Szemle. 297. l. — Új Nemz. aug. 25. sz.

Gábrriel Asztrik. A premontreiek Szent István tisztelete a középkorban. 9 l., 1 képmell.

Gacs Emilián. A pannonhalmi, kéziratos énekeskönyvek Szent István királyról szóló énekei. Pannonh. Szemle. 190—203. l.

Gockler Imre. Szent István király a magyar irodalomban. — *Ism. (r. gy.) Kat. Szemle.* 45. l.

Kállay Miklós. A magyar toll Szent István évében. *Napk.* II. 112—115. l.

Pintér Jenő. Szent István a magyar világi költészetben. Szent István Emlékkönyv. III. 345—354. l.

Simon Arkád. A Szent István legendák a misztika világánál. Pannonh. Szemle. 175—181. l.

Vargha Damján. Szent István király a magyar kódexirodalomban. Az Érdy-kódexben fennmaradt legrégebb magyar nyelvű, Szent Istvánról szóló egyházi beszéd szöveg- és forrás-elemzése. Szent István Emlékkönyv. III. 355—421. l.

Színház és színészet. *András Károly.* Kisebbségi színjátszásunk. Új Élet. 154—158. l.

Bisztray Gyula. Színházak és szindarabok. *M. Szemle.* 32. k. 141—150. l.

U. az. Színház és közönség. *M. Szemle.* 33. k. 287—296. l.

Büky Béla. Népszínpadi játékok. *M. Ut.* 2. sz.

Gombos Gyula. A ma színháza. *M. Élet.* 7—8. sz.

Halácsy Endre. A korszerű színháztechnika és az új Nemzeti Színház. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 270—274. l.

Herczeg Ferenc. Prologus. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 47. l.

Hevesi Sándor. Színház. 120 l. — *Ism. P. Kat. Szemle.* 369. l. — *Uj Nemz.* 66. sz. — *Kállay Miklós.* *Nemzeti Ujs.* 21. sz. és *Képes Krón.* 7—8. sz. — *(B. P.) M. Hírl.* 18. sz. — *(-r-) Esti Ujs.* 27. sz. — *Fenyő Béla.* 8 Órai *Ujs.* 28. sz. — *(ió.) Esti Kurir* 46. sz. — *Máriáss Imre.* *Bp. Hírl.* 29. sz. — *K. A. P. Napló* 41. sz. — *(f. j.) Pesti Hírl.* 37. sz. — *(tg.) Élet.* 213. l. — *Bisztray Gyula.* *M. Szemle.* 33. k. 296. l. — *Possonyi László.* *Vigília.* 77—78. l. — *Csathó Kálmán.* *Új Idők* I. 157—160. l. — *(p. l.) Ujs.* 24. sz.

Horváth Jenő. Színházi művészetünk és a gazdasági helyzet. *Fáklya.* 8. sz.

Janovics Jenő. Színjátszásunk multjának négy korszaka. *Páztortűz.* 94—99.; 141—148. l.

Kárpáti Aurél. A színlap szélére. *P. Napló.* 28. sz.

Kenyeres Imre. Színházi élet 1937 őszén. *M. Élet.* 1. sz.

Márkus László. A színház a nemzeti kultúrában. *Koszoru.* IV. k. 147—154. l.

Nagy Adorján. Ifjúság és színház. *Nyugat.* I. 279—285. l.

Németh Antal. Színház és kulturpolitika. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 135—140. l.

(-ő.) Színházi látványosságok. *Koszoru.* IV. k. 241—242. l.

Rákosi Pál. A Kamaraszínház. *Tükör.* 380—381. l.

Sámándi Béla. A vidéki színészet válsága. *Kelet Népe.* 55—59. l.

Szűcs László. Előszó két Shakespeare előadáshoz. A százéves Nemzeti Színház Emlékalbuma. 98—105. l.

Várkonyi Titusz. Hogyan született meg Kolozsvárott és Kassán a Nemzeti Színház első együttese? *M. Hírl.* 18. sz.

Weress Jolán Sz. Új utakon a magyar színjátszás. *M. Lapok.* 12. sz. A színház körül. *Élet.* 2017—2020. l.

Angyal Endre. Ergebnisse und Zielsetzungen der literaturwissenschaftlichen Barockforschung im Ungarn. *Pannonia* 345—361. l.

U. az. Gótikus izlés irodalmunkban. *Műhely.* 15—22.; 65—69. l.

U. az. Magyar barokk költők. *EPLK.* 320—354. l.

Babits Mihály. Ezüstkor. (Tanulmányok.) 351. l. — *Ism. g. h. Magyarország.* 19. sz. — *Kárpáti Aurél.* *P. Napló.* 18. sz. — *Bresztovszky Ede.* Népszava. 35. sz. — *Gál István.* *Apollo.* 7. k. 189—190. l.

U. az. Irás és olvasás (Tanulmányok.) — *Ism. Fj. Pesti Napló.* 92. sz. — no. — *Magyarország.* 89. sz. — *(nyn.) Est.* 88. sz.

- U. az.* A tizéves Baumgarten-alapítvány munkájáról. Est. 13. sz.
- U. az.* A tömeg és a nemzet. P. Napló. 110. sz.
- Bakó László.* Szeged a régi magyar irodalomban. 123 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 18. k. 58. l.
- Balassa József.* Magyar költői antológiák idegen nyelven. M. Hirl. 18. sz.
- Bálint György.* Jegyzetek a pátoszról. Nyugat. I. 362—369. l.
- Bálint József.* Századvégi szerelmi líra. M. Kultúra. I. 78—81. l.
- Bangha Béla.* A huszonötéves Magyar Kultúra. Magyar Kultúra. I. 5—7. l.
- Bánkúti Dezső.* A kufsteini emléktábla. A bpesti ev. leánygimn. ért. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 192. l.
- Baránszky László.* Az impresszionizmus irodalmunkban. Irodört. 105—117.; 153—161. l.
- Baránszky-Jób László.* A magyar szépróza története szemelvényekben. 558 l. — Ism. Bb. Irodört. 129—130. l. — Pogány Ö. Gábor. Ország Útja. 272—273. l.
- Bárdosi Németh János.* Élet és irodalom. (Tanulmányok.). Szombathely. 64 l. — Ism. Hegedüs Ferenc. Vasi Szemle. 106—107. l.
- Bartha József.* Az új magyar irodalom kis tükre. — Ism. Kemény István. P. Napló. 18. sz. — (—ő.). Képes Krón. 27—28. sz. — (r.). M. Középisk. 92. l. — (m.). Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 316—337. l. — V. ö. Barthá József. Pro domo. Cél. 58—66. l.
- Belohorszky Ferenc.* Nemzeti és nemzetközi irodalom. Szabolcsi Szemle. 150—130. l.
- Benedek Marcell.* A magyar irodalom története. 256 l. — Ism. Keményfy János. Bp. Szemle. 250. k. 377—380. l. és IK. 305—306. l. — B. L. Irodört. 127—128. l. — n. P. Lloyd. 120. reggeli sz. — Bp. Hirl. 64. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 121. sz. — Új Nemz. 139. sz. — Hámos György. Új Idők. 768. l. — Esti Kurir. 133. sz. — M. Hirl. 126. sz. — P. Hirl. 120. sz.
- Bisztray Gyula.* Magyar irodalmi élet az utódállamokban. Láthatár. 312—318. l.
- (B. J.). Pannonhalmi Helikon. Györi Szemle. 93. l.
- Bóka László.* Népi kultúra és irodalmi népiesség. Ország Útja. 89—98.; 339—340. l.
- Böle Kornél.* Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. 44 l. — Ism. Horváth Cyrill. IK. 79—83. l.
- Bresztovszky Ede.* A magyar esszé hivatása. Népszava. 211. sz.
- Clauser Mihály.* Egy XV. századi esztergomi breviarium magyar bejegyzései. M. Nyelv. 58—59. l.
- U. az.* Régi magyar irodalmi emlékek az Oltáriszentségről. Élet 906—908. l.
- U. az.* Száz esztendővel ezelőtt. Élet. 2225—2226. l.
- Csapláros István.* Kortésversek Kemény Zsigmond képviselőválasztására. P. Napló. 136. sz.
- Császár Edít, M.* A magyar színháztudomány. Szentpétery Imre Emlékkönyv. 107—115. l.
- Császár Elemér.* Az igazi irodalom. Bp. Szemle. 249. k. 98—103. l. és Koszoru. IV. k. 129—135. l. és Diárium. 49—53. l.
- Csathó Kálmán.* Író és közönség. Új Idők. II. 726—728. l.
- Csorba Tibor, Sz.* Magyar irodalom a lengyel irodalmi évkönyvben. Napk. II. 285—286. l.
- Dános Erzsébet.* A magyar népballada. — Ism. t. P. Lloyd. 171. reggeli sz.
- Demofíl.* Szabadság, irodalom, propaganda. Fáklya. 10. sz.
- Devecseri Gábor.* Jegyzet a versformák kérdéséhez. Szép Szó. 6. k. 386—390. l.

- Elek István.* Adalékok egy versesztétikához. Esztétikai Szemle. 47—53. l.
Elek Oszkár. Ossian támadói. IK. 234—238. l.
U. az. Scott Walter a magyar irodalmi köztudatban. Irodört. 12—24. l.
Erényi Gusztáv. Irodalmi műfajok. Nyugat. II. 109—120. l.
Fábián István. Magyar Írók Levelei. (15—20. század.) 410 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Diárium. 118—119. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 115. reggeli sz. — Rb. M. P. Napló. 161. sz. — U. az. Irodört. 186—187. l. — EPhK. 303. l. — Hári Ferenc. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 74—75. l. — Halász Gábor. Nyugat. II. 219—220. l. — Sárkány Oszkár. Napk. II. 268—269. l. — B. A. Magyarság. 153. sz.
 + *U. az.* Das ungarische «Fin de siècle.» P. Lloyd. 84. reggeli sz.
Faludi György. Versformák pszichológiájához. Szép Szó. 6. k. 261—265. l.
Falus Lilla. A világháború a magyar regényirodalomban. 76 l. — Ism. Literatura. 474. l.
Farkas, Julius von. Ungarische Dichtung. Die Gegenwartsdichtung der europäischen Völker. 399—408. l. Önállóan is: 10 l.
Féja Géza. A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1772-ig. Pozsony. 197 l. — Ism. ss. Irodört. 77—78. l. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 245—246. l. — Marék Antal. Napk. I. 193—195. l.
Fejtő Ferenc. Irónak lenni — 1938-ban. Népszava. 143. sz.
U. az. A szociális irodalomtörténet módszeréről. Szociálműs. 35—42. l.
Ferenczy Valér. Ad vocem «irodalom» Diárium. 165—167. l.
Fest Sándor. A Toldi-monda. Bp. Szemle. 248. k. 305—337. l. Kiny is: 32 l. — Ism. EPhK. 303. l.
Fodor Erzsébet. Idősb Dumas Sándor és a magyarok. Pécs. 67 l. — Ism. Literatura. 471. l.
Forbáth Imre. A költő és a költészet. Korunk. 569—571. l.
U. az. Magyar költő Prágában. Korunk. 385—394. l.
Forgács Antal. Schopenhauer hatása. M. Hírl. 41. sz.
Gábrriel Asztrik. Breviarium-típusú kódexek, függelékül a Lányi-kódex latin szövege. — Ism. yy. Kat. Szemle. 751—752. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 158. l.
U. az. Kódexirodalmunk misztikájáról. Irodört. 94—97. l.
U. az. A középkori kéziratok identifikációja és lokalizációja. — Ism. M. Kultúra. II. 46. l. — yy. Kat. Szemle. 751—752. l. — Cs. Pannonh. Szemle. 301—302. l.
Gacs Emilián. A pannonthalmi könyvtár ismeretlen egyházi énekeskönyvei. IK. 187—191. l.
Galamb Sándor. A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. Koszorú IV. k. 245. l.
Galambos-Gruber Ferenc. Magyar költők az Yggdrasilban. Kat. Szemle. 45—46. l.
U. az. Magyarország újabb idegennyelvű irodalma a külföldi propaganda szolgálatában. Fáklya. 9. sz.
Gáldi László. Három költő a multba tekint. Vasárnap. 366—374. l.
U. az. L'Italie et les Italiens dans le roman hongrois. Dante. (Paris.) 1937. 341—346. l.
U. az. Léopardi en Hongrie. Dante (Paris.) 339—343. l.
U. az. Le mètre et le rythme. Études Hongroises. 71—85. l.
Gálos Rezső. A Micbán-monda legrégebb irodalmi feldolgozása. Györi Szemle. 147—152. l.
Gáspár Jenő. Séta a Petőfi-Társaság temetőjében. Koszorú. IV. k. 88—94. l.
Geréb László. Katonatisztek a régebb magyar irodalomban. Literatura. 441—443. l.
G. G. A falusi nép számára megfelelő irodalom. Korunk. 716—717. l.
G. J. A tízeves Baumgarten-díj. Koszorú. IV. k. 102—103. l.
G. J. A toll a viharban. Koszorú. IV. k. 163—165. l.

- (G. L.) Apollo. Korunk Szava. 509—510. l.
Gosztonyi Lajos. Irodalmi párbaj. M. Hirl. 115. sz.
U. az. Világnézet és irodalom a kávéházban. M. Hirl. 147. sz.
 (gr.) Mit olvas a tanár? Diárium. 155—156. l.
Gró Lajos. Az idő a mai irodalomban. Munka. 2088—2093. l.
U. az. Szenvedés és irodalom. M. Hirl. 6. sz.
Grózinger M. József. Költészet és filozófia. Libanon. 18—20. l.
Halász Gábor. Az értelem keresése. (Tanulmányok.) 209 l. — *Ism.*
 József Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 56. reggeli sz. — *Thurzó Gabriel.* U. o. 66. reggeli sz. — (p.) Bp. Hirl. 41. sz. — *Bóka László.* Ország Útja. 198—199. l. — *Zsigmond Ferenc.* IK. 302—304. l. — *P. I. Műhely.* 31—33. l. — *Keményfy János.* Bp. Szemle. 251. k. 119—125. l. — *Bikácsi László.* Prot. Szemle. 318—322. l. — *Kolozsvári Grandpierre Emil.* Erd. Helikon. 454—456. l. — *Pallos László.* M. Kultúra. I. 220—221. l. — *Thurzó Gábor.* Élet. 653. l. — *Kázmér Ernő.* Kalangya. 329—331. l. — *Füsi József.* Toll. 223—224. l. — *Komlós Aladár.* Szép Szó. 6. k. 311—312. — *Dezséri György.* Korunk. 1085—1086. l. — *Hevesi András.* Nyugat. I. 299—301. l. — *Sötér István.* Válasz. 354—356. l. — *F. I. Napk.* II. 137—139. l. — *Ujs.* 35. sz. — *Uj Magyarország.* VII. 10. sz. — *Bresztovszky Ede.* Népszava. 211. sz. — *Gogolák Lajos.* Korunk Szava. 256—257. l.
U. az. Magyar középkor. Magyarságtudomány. 36—64. l.
U. az. Schriftsteller entdecken ihr Land. P. Lloyd. 165. reggeli sz.
Hankiss János. A beleélés. Debreceni Szemle. 110—120. l.
U. az. Az irodalmi érték problémája. Deb. Szemle. 231—243. l.
Hárs László. A reakciós ponyvaregény. Szocializmus. 225—231. l.
Hegyí László. A kísérleti regény. Literatura. 428—430. l.
Herceg János. Bácska, mint irodalmi nevelő. Kalangya. 363—367. l.
Hercz György. A költészetéről. Munka. 2128—2132. l.
Herczeg Ferenc. Déryné játékszin. P. Hirl. 12. sz.
Hesz Kálmán. Magyar irodalom a német lexikonokban. 16—18. század. Pécs. 57 l. — *Ism. A. Zs. Irodört.* 76. l. — (yy.) Kat. Szemle. 498. l. — *Kerekes Emil.* IK. 307. l. — *M. Kultúra.* II. 91. l. — *P. Lloyd.* 183. reggeli sz.
Hetyey József. Kultúra, erkölcs, irodalom. Kaposvár. 80 l. — *Ism.*
 Simon Árkád. M. Kultúra. 286. l. — *O. P. Pannonh.* Szemle. 298—299. l.
Hevesi András. A stílusról. Toll. 81—87. l.
Hevesi Sándor. Meddig él a nagy író? Új Idők. II. 127—130. l.
Holló Ernő. Irodalom és közönség. M. Ut. 17. sz.
U. az. Kerek ötven év előtt. Literatura. 391—392. l.
Hont Ferenc. A legrégebb magyar dráma. Korunk Szava. 627. l.
Honti, Hans. Zum Eingliederungsproblem der ungarischen epischen Überlieferungen. Ung. Jahrb. 18. k. 153—174. l.
Horthy István. A Bessenyei Kör 40 éves története. Szabolcsi Szemle. 3—65. l.
Horváth Béla. A költő gyakorlatozik. Szép Szó. 6. k. 484—486. l.
U. az. A költő jegyzete. Szép Szó. 6. k. 481—483. l.
Horváth Edit. A biedermeier életkép a magyar és a német irodalomban. 65 l. — *Ism. (A. Cz.) Ung. Jahrb.* 18. k. 61—62. l.
Horváth János. Magyar versek könyve. 592 l. — *Ism. Halász Gábor.* Századok. 253—254. l.
Horváth Konstantin. Az «Egyházi Értekezések és Tudósítások» története. Veszprém. VIII. 100, 356 l. — *Ism. Clauser Mihály.* M. Könyvszemle. 166—178. l. — *U. az. Élet.* 1095. l. és *Kath. Szemle.* 358—359. l. — *Gálos Rezső.* IK. 194—195. l. — *Kozocsa Sándor.* Diárium. 148. l. — *Pákay Zsolt.* M. Kultúra. I. 217. l. — *Kühár Flóris.* Pannonh. Szemle. 300. l.
Ignotus. Irodalomkutatás. M. Hirl. 97. sz.
Ignotus Pál. A Baumgarten-díj és az irodalomtörténet. M. Hirl. 1. sz.
Illés, Andreas. Selbstbiographien bis zum Überdruss. P. Lloyd. 181. reggeli sz.
Ilyés Gyula. Magyar pessimizmus. P. Napló. 161. sz.

- U. az.* A nép felel. P. Napló. 155. sz.
- Jancsó Elemér.* A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődés-történelmi szerepe a XVIII. században. 286 l. — *Ism.* E. S. EPHK. 118—119. l. — *Komoróczy György.* Századok. 259—260. l.
- Jánky István.* Gondolaitól a kifejezésig. Sümeg. 146 l. — *Ism.* Kun-szery Gyula. Esztétikai Szemle. 73—74. l. — *Kerékgyártó Imre.* Élet. 1170. l. — *Terbe Lajos.* Korunk Szava. 194. l. — *Sipos Lajos.* Magyarosan. 25—26. l. — *Asztalos Dezső.* Napk. II. 262—266. l.
- Janovszky Antal.* Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói. Kispeszt. 53 l. — *Ism.* (n. f.) Ung. Jahrb. 367—368. l.
- Jenei Ferenc.* Adalék az utolsó nemesi felkelés költészetének történetéhez. IK. 68—71. l.
- U. az.* A középkori magyar irodalmi műveltség nyomai Győrött. — *Ism.* r. gy. Kat. Szemle. 107. l.
- Jóó Tibor.* Könyvbecslés a XVIII. században. M. Könyvszemle. 162—165. l.
- Juhász Géza.* A magyar szellem vándorútja. Debrecen. — *Ism.* Féja Géza. Kelet Népe II. 298—300. l. — *Koczogh Ákos.* Prot. Szemle. 607—608. l. — *Esti Kurir.* 222. sz. — *T. P. Lloyd.* 234. reggeli sz.
- U. az.* Ungarische «Nüchternheit,» ungarische «Mystik.» P. Lloyd. 86. reggeli sz.
- Kállay Miklós.* A magyar könyvkiadásról. Napk. II. 253—257. l.
- Kardos Tibor.* A magyar humanizmus kezdetei. 74 l. — *Ism.* Waculik Margit. Századok. 249—250. l.
- Károsi Pál.* A kerepesiúti temető nagy halottai. Pintér Jenő előszavával. 208 l. — *Ism.* B. L. Irodórt. 190. l. — *t. P. Lloyd.* 239. reggeli sz. — *Bresztovszky Ede.* Népszava. 248. sz.
- Kárpáti Aurél.* Költészet és valóság. P. Napló. 87. sz.
- U. az.* Magányos órán. P. Napló. 104. sz.
- U. az.* Szóvarázs. P. Napló. 102. sz.
- U. az.* Toll és olló. P. Napló. 116. sz.
- U. az.* A tragikus költő. P. Napló. 21. sz.
- Kázmér Ernő.* Beszámoló az irodalmi életről. Kalangya. 468—471. l.
- Kékly Lajos.* Jelentés az 1938. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Ért. 150—163. l.
- Kemény István.* Irodalmi beszámoló 1937-ről. Literatura. 5—7. l.
- U. az.* Irodalom a parlamentben. Literatura. 161—162. l.
- U. az.* Könyvnap után. Literatura. 221—222. l.
- U. az.* A szép könyv és a jó könyv. P. Napló. 125. sz.
- Kenyeres Imre.* Jegyzetek a versről. Diárium. 198—201. l.
- Kerecsényi Dezső.* Humanizmus és reformáció között. Magyarságtudomány. 132—165. l.
- U. az.* A protestáns folyóirat. Prot. Szemle. 130—133. l.
- Kerékgyártó Imre.* A Balaton-parti Weimar. Élet. 619—621. l.
- U. az.* A divat kérdése irodalmunkban. Kat. Szemle. 587—595. l.
- U. az.* Faj és költészet. Korunk Szava. 99—100. l.
- U. az.* Fajkérdés és irodalmunk. Korunk Szava. 214. l.
- U. az.* Halottak, akik visszatérnek. Élet. 2032—2034. l.
- U. az.* Írók a kövek közt. Élet. 1680—1682. l.
- U. az.* Az örök költői ideál. M. Asszony. 292. l.
- U. az.* A táj szerepe a magyar irodalomban. M. Kultúra. II. 74—76. l.
- Keresztúry Dezső.* Das «romantische Ungarn.» P. Lloyd. 1. reggeli sz.
- Kertész Róbert.* Az újság. Tükör. 284—291. l.
- Kilián Zoltán.* Utazás Kassa irodalmi multja körül. Új Magyarság. 281. sz. mell.
- Kincs Elek.* Magyar bánatok siratói. Új Magyarság vas. mell. VI. 26. sz.
- Kirkconnel, Watson.* A magyar irodalom egy angol-szász szemüvegén át. Napk. II. 224—231. l.

Kniewald Károly. A «Hahóti kódex» jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. M. Könyvszemle. 97—112. l. — Ism. Erdélyi László. Pannonh. Szemle. 303. l.

U. az. A magyarországi liturgia legrégebb emléke. Pannonh. Szemle. 36—54. l.

Koczogh Ákos. Vers és politika. M. Ut. 48. sz.

U. az. Expresszionizmus. 102 l. — Ism. P. Lloyd. 136. reggeli sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 521—523. l. — Gombos Gyula. M. Ut. 19. sz. — Vajda László. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 41—42. l. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 536—538. l.

Kodolányi János. Válasz. M. Élet. 9. sz.

Komlós Aladár. Írók és elvek. (Tanulmányok.) 247 l. — Ism. Keszi Imre. Libanon. 21—23. l. — Az író válasza. U. o. 61—62. l. — —y-s. Nemz. Ujs. 120. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 18. sz. — Szenzei László. Erd. Helikon. 461—462. l. — Fodor József. Toll. 221—223. l.

Kosztó Johann. Ungarn und die geistesgeschichtliche Forschung. Pannonia. 16—21. l.

Kovács Endre. Irodalmi realizmusunk feladatai. Nemzeti Kultúra. 1. sz.

Kovács Imre. Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig. Debrecen. 62 l. — Ism. Tr. Z. M. Könyvszemle. 393. l.

Kovács Sándor. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Prot. Szemle. 100—101. l.

Kövalovszky Miklós. Az első magyar oltáriszentség-himnusz. Vigilia. 314. l.

U. az. Irodalmunk Páris-szemlélete a háború után. — Ism. M. Hirl. 24. sz. — P. Napló. 35. sz. — Kenyeres László. Diárium. 149. l. — Bajomi Endre. Szép Szó. 7. k. 67—71. l.

Kozocsa Sándor. Az 1936. év irodalomtörténeti munkássága. I. F. 60. sz. 64. l. — Ism. T. M. Könyvszemle. 190. l. — t. t. P. Lloyd. 47. reggeli sz. — Rb. M. P. Napló. 92. sz.

U. az. Az 1937. év irodalomtörténeti munkássága. IK. 91—104.; 202—216.; 311—328.; 417—428. l.

U. az. Az irodalmi szellem élete. Országépítés. 190—193. l.

U. az. Isten szemlélete a mai magyar lírában. Kat. Szemle. 517—526. l.

U. az. Napoleon a magyar költészetben. Fáklya. 10. sz.

Közégi László. A magyar irodalom olasz csokorban. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 261. l.

László Erzsébet. Francia hatások A Hét c. folyóiratban. Debrecen. 75 l.

L. B. Kell-e írói kamara? Koszoru. IV. k. 237—239. l.

Lengyel Balázs. Az írói szabadság napjainkban. Korunk Szava. 315. l.

Lengyel Béla. Nietzsche magyar utókor. — Ism. T. P. Lloyd 187. reggeli sz.

Lengyel Katalin. Baudelaire magyar kritikusai és fordítói. Pécs. — Ism. —yy— Kat. Szemle. 240. l.

Lovrich Gizella. A tárca a magyar irodalomban. 63 l. — Ism. Berczik Árpád. IK. 200—201. l.

Lugosi Döme. Egy irodalmi társaság kálváriája. P. Napló. 200. sz.

Lukács Gáspár. Újabb regényeink történet szemlélete. M. Kultúra. I. 363—365. l.

Lukács György. Az irodalmi alakok intellektuális fiziognómiája. Korunk. 13—21. l.

U. az. A klasszikus realizmus hanyatlása. Korunk. 193—204. l.

Madarassy Erzsébet. Biedermeier emlékkönyvek. Nemz. Ujs. 276. sz.

Makay-Petrovics György. Irodalom és politika. P. Napló. 149. sz.

U. az. Írók a nemzeti élet irányításában. P. Napló. 182. sz.

U. az. Magyar pesszimizmus. P. Napló. 167. sz.

Márai Sándor. A könyvek sorsa. P. Hirl. 92. sz.

Marconnay Tibor. Magyar írók, zsidó írók. Magyarság 126. sz.

Marék Antal. Dunántúli lírikusok. Vasi Szemle. 50—56.; 245—255.; 315—325. l.

- Marék Antal.* Magyar írók gyermekévei. Uj Idők. II. 645—546. l.
U. az. Magyar írók halottak napján. Napk. 337—339. l.
U. az. A revorveres költő. Literatura. 81—83. l.
U. az. Az új Kisfaludy-sták. Napk. 252—257. l.
Márffy Oscar. Palpitù del Cuore Magiario nella Sua letteratura. Paravia.
 — Ism. Radó Antal. Bp. Szemle. 248. k. 119—121. l. — M. Kultúra. I. 55.
 l. — Szabó Mihály. Napk. I. 214. l.
Máté Iván. Irodalmi tolvajnyelv. M. Ut. 45. sz.
Medvei Emma Margit. Budapest a Magyar szépprózairodalomban, különös tekintettel az 1830-as és 40-es évekre. 37 l. — Ism. Bb. Irodrtört. 133. l.
Merényi Oszkár. Irodalomszociológia. Keresk. Szakokt. 45. k. 499—506. l.
Miklósy Lajos. A modern magyar regény. (Általános jellemzés, főbb képviselők.) Pécs. 62 l. — Ism. Kenyeres Imre. IK. 198—199. l. — S. K. Kat. Szemle. 106—107. l. — Szakáts László. Napk. 414. l.
Molter Károly. Hitvita karóval. Erd. Helikon. 767—775. l.
U. az. Az irodalom védelme és ábrázolása. Erd. Helikon. 447—453. l.
U. az. Irodalmi napló. Pásztortűz. 280—283. l.
Móricz Zsigmond. Írói felelősség. P. Napló. 101. sz.
Nagy Gábor, Otrókocsi. A misztika kódexirodalmunkban. Debrecen. 92 l. — Ism. N. S. Orsz. Középk. Tanáregy. Közl. 72. k. 80—81. l.
Nagy István. Író és nép. Korunk. 804—809. l.
Nagy Lenke. Imakönyvek. Tükör. 435—439. l.
Nagy Miklós. Az új népi irodalom gátjai. M. Kultúra. II. 131—132. l.
Nagy Sándor. Arany-könyvtár. Orsz. Középk. Tanáregy. Közl. 71. k. 315—316 l. és Új Élet. 238—239. l.
Nánay Béla. A magyar író hazaszeretete. M. Szemle. 33. k. 171—175. l.
Németh Andor. A tízéves Toll. Toll. 1—2. l.
Németh László. Tanu-évek. Kalangya. 289—299.; 337—354; 433—446; 481—494; 529—537. l.
Neufeld Béla. Az orvos és az irodalom. Korunk. 367—369. l.
Noszlópy Aba Tihamér. Paraszt írók estje. Magyarság. 87. sz.
Oláh György. A bilincsbe vert irodalom. Uj Magyarság. 102. sz.
Ortutay, Julius von. Die Geschichte der ungarischen Volksdichtungssammlungen. Ung. Jahrb. 18. k. 175—201. l.
Ór. Könyvcenzura. Napk. I. 403—404. l.
Pajzs Odön. Önálló magyar irodalom született Amerikában. P. Napló. 274. sz.
Pálffy István. Szellemi eunuchoskodás. M. Élet. 10. sz.
Palotai Boris. Magyar és csehszlovák irodalmi érintkezés. Szocializmus. 106—107. l.
Pasquino. Irodalmi furcsaságok. Napk. II. 258—259. l.
U. az. Írói önértzet vagy önimádat? Napk. I. 110—112. l.
Pénzes Balduin. Az úgynevezett almanach-líra. Pannonhalma. 112 l.
 — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 190. l. — K. V. Pannonh. Szemle. 301. l.
Péterdi, Otto. Schrifttum über Ungarn. Ung. Jahrb. 18. k. 111—120. l.
Péterffy László. Irodalmi séta Debrecenben. A debreceni leánygimn. ért. III—XXXII. l.
Pfeiffer Miklós. A jubiláló Magyar Kultúra. Új Élet. 33—34. l.
Pintér Jenő. A magyar irodalom története. 1—2. k. 571, 654 l. — Ism. Brisits Frigyes. Kat. Szemle. 617—618. l. — Kozocsa Sándor. M. Könyvszemle. 86—87. l. — A Zs. Irodrtört. 74—75. l. — —n. P. Lloyd. 62. reggeli sz. — G. J. Nemz. Ujs. 41. sz. — 8 Órai Ujs. 38. sz. — —i. P. Napló. 41. sz. — P. Hirl. 37. sz. — U. P. P. Hirl. 50. sz. — Á. N. J. M. Nemzet. 27. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 11—12. sz. — (—ő.). Koszoru. IV. k. 166. l. — U. o. 243. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 275—276. l. — Várdai Béla. Élet. 852—853. l. — S. Nagy László. Erd. Szemle. 7—8. sz. — Borotvás Nagy Sándor. Keresk. Szakokt. 45. k. 379—381. l. — (r.). M. Középk. 121—122. l. — Kardeván Károly. Orsz. Középk. Tanár Közl. 71. k. 256—259. l. — B. A. Magyarság. 69. sz. — Sz. Zs. Ujs. 59. sz.

- Pintér Jenő.* Magyar írók vidékén. A Gyöngyösi István Társaság Almanachja.
- Possanyi László.* A csíksomlyói nagypénteki misztériumok. Vigilia. 298—299. l.
- Pukánszky Kálmár Jolán.* Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában. IK. 157—164. l.
- U. az.* A tanult nő a modern magyar színpadon. M. Női Szemle. 124—128. l.
- Reményi József.* Az olvasás esztétikai jelentősége. Literatura. 303—305. l.
- U. az.* A kivándorló sors lírája. M. Szemle. 33. k. 365—368. l.
- Reményik Sándor.* A könyv éneke. Erdélyi Figyelő. 6. sz.
- r. gy.* Könyvek között. Vasárnap. 116—117. l.
- R. Gy.* Magyar esszéírás. Napk. I. 183—184. l.
- (r. m.)* Lírikusok 1938-ban. Literatura. 72—74. l.
- (r. m.)* A ma tükörképe a ma költészetében. Literatura. 434—465. l.
- Rónay György.* Das Leben und die Träume. P. Lloyd. 178. reggeli sz.
- U. az.* Egy nemzedék nevében. M. Kultúra. 261—263. l.
- U. az.* A regény védelmében. M. Kultúra. I. 330—331. l.
- Rózsa Ilona.* Gerhard Hauptmann a magyar irodalomban. 54 l. — Ism. Bb. Irodört. 133. l.
- Rózsás József, Vitéz.* A magyar katonaeszmény az irodalomban. Ország Útja. 81—88. l.
- Rubinyi Mózes.* Magyar pesszimizmus. P. Napló. 165. sz.
- Saad Ferenc.* A magyar irodalom alakábrázolásai. Fáklya. 1. sz.
- Sándor István.* Az «érthetetlen» líra. Élet. 1325—1328. l.
- U. az.* Irodalmunk és az eucharisztia. Kat. Szemle. 267—279. l.
- U. az.* Író és humanizmus. M. Kultúra. I. 227—229. l.
- U. az.* Költő a Dunántúlon. Dunántúli Helikon. 37—43. l.
- U. az.* Mai regényhősök. Kat. Szemle. 25—32. l.
- U. az.* Régi versek, magyar gondok. Diárium. 108—114. l.
- Sárkány Oszkár.* Irodalmi est a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Protestáns Szemle 50 éves jubileuma alkalmából. Prot. Szemle. 156—158. l.
- U. az.* A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja. Apollo. 8. k. 67—81. l.
- U. az.* Magyar kulturális hatások Csehországban. 56 l. — Ism. Sziklay László. EPhK. 119—120. l.
- Scheiber Sándor.* A magyar nyelv és irodalom bibliai kapcsolatához. Libanon. 116—118. l.
- Schöpfung Aladár.* A bíró és az író. Tükör. 62—64. l.
- U. az.* A magyar irodalom története a XX. században. — Ism. A szerkesztőség. IK. 90. l.
- Schridde Éva.* A magyar vezércikk első évei. Pécs. 36 l. — Ism. — ry. Irodört. 127. l. — K. S. M. Könyvszemle. 333. l.
- Somogyi Mária.* Misztikusok a magyar irodalomban. Literatura. 341—347. l.
- U. az.* Transcendens elemek korunk regényirodalmában. Literatura. 201—203. l.
- Somos Jenő.* Baudelaire és az új magyar líra. Pécs. 182 l. — Ism. Literatura. 460. l.
- Sós Endre.* Zsidókérdés és irodalom. M. Hírl. 97. sz.
- Sulica Szilárd.* A magyar irodalom és művelődés hatása a románra. Szeged. 92 l. — Ism. Vita Zsigmond. Pásztorú. 248—249. l.
- Szabó T. Attila.* A regélés. Pásztorú. 41—45. l.
- Szabó László, Cs.* Levelek a száműzetésből. (Tanulmányok.) 204 l. — Ism. thg. Kat. Szemle. 304. l. — Gabriel Thurzó. P. Lloyd. 66. reggeli sz. — (—dor.) u. o., 1. reggeli sz. — —y. —s. Nemz. Ujs. 120. sz. — P. I. Műhely. 27—31. l. — Keményfy János. Bp. Szemle. 249. k. 123—128. l. —

- Bikácsi László. Prot. Szemle. 318—322. l. — Hortoványi Jenő. M. Kultúra I. 190. l. — Gál István. Apollo. 190—192. l. — Hort Dezső. Korunk. 372—373. l. — Füsi József. Toll. 24—25. l. — Sötér István. Válasz. 178—179. l.
U. az. A magyar rádió prózai műsora. Prot. Szemle. 455—460. l.
U. az. Auf Reisen mit Dichtern. P. Lloyd. 210. reggeli sz.
Szabó Zoltán. Féléstendő rádióelőadásai. Tükör. 310—311. l.
Szalczzer Hilda. Ifj. Dumas Sándor a magyar irodalomban és a magyar színpadon. 92 l. — Ism. (K.) Ung. Jahrb. 368. l.
Székely Artúr. Szükség van-e irodalomra? Nyugat. I. 484—485. l.
Szendé Zoltán. Az 1918. évi összeomlás legújabb irodalmunkban. Diárium. 177—180. l.
U. az. A nagy háború élménye legújabb irodalmunkban. Diárium. 56—61. l.
Szentmihályiné Szabó Mária. A protestáns imakönyvek költészete. Új Idők. I. 876—877. l.
Szerb Antal. Az író és életrajza. Új Idők. I. 712—713. l.
U. az. Kisértetek. Új Idők. II. 193—195. l.
U. az. Könyvek és ifjúság elégiája. Nyugat. II. 273—281. l.
U. az. Új klasszicizmus? Korunk Szava. 625—626. l.
U. az. Ujságírás és irodalom. Új Idők. I. 556. l.
Sziklay János. A vidék és a fővárosi sajtó. Sajtó. 7. sz.
Sziklay László. A magyar irodalom a szlovák folyóiratokban. Láthatár. 141—143. l.
Szinnvei Ferenc. Hírlapirodalmunk a Bach-korszakban. Szent István Akadémia Értesítője. 29—32. l.
Szirmay Mária. Páris a magyar sajtó tükrében. (1900—1914.) 64 l. — Ism. Bb. Irodört. 133. l.
Szilás Ilona. Ifj. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. 62 l. — Ism. Varga Imre. IK. 309—310. l.
Tamás Ernő. Halhatatlan «vendégek» emléktáblái a budapesti kávéházak, vendéglők falán. P. Hírl. Vas mell. II. 13. sz.
Tamás Lajos. A Toldy Kör története. M. Minerva. 29—32.; 55—60.; 92—94.; 124—127.; 155—159.; 188—191.; 219—222. l. Önállóan is. Pozsony. — Ism. (cs. z.) Láthatár. 390. l.
Tatay Sándor. Irodalom és magyarság. M. Élet. 6. sz.
U. az. Nyugat. Válasz. Kelet Népe. M. Élet. 7—8. sz.
Tavaszy Sándor. Az irodalom mint nemzeti létforma. Pásztortűz 1—3. l.
U. az. A szellemi magatartás kérdése az irodalomban. Pásztortűz. 513—514. l.
Temesi Mihály. A magyar irodalom a múlt század és a századforduló művelt franciájának felfogásában. Irodört. 166—174. l.
Thienemann Tivadar. Klasszicizmus. Apollo. 7. k. 109—113. l.
Thurzó Gábor. Szemben a korrall. Az új magyar esszé útjai. Napk. I. 296—300. l.
Tolnai Gábor. Az árvíz és az irodalom. — Ism. t. t. P. Lloyd. 81. reggeli sz. — (B. Gy.) P. Napló. 161. sz. — Paku Imre. Erd. Helikon. 533—534. l. — k. j. Korunk Szava. 328. l. — Erényi Gusztáv. Nyugat. II. 65. l. — Sárkány Oszkár. Napk. I. 320—322. l.
U. az. Legkisebb régi magyar nyomtatványok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában. M. Könyvszemle. 369—374. l.
U. az. Pest-Budai szalonélet. Tükör. 49—52. l.
Tóth Béla. Népi kultúra, irodalmi népiesség, népi gondolat. Kelet Népe. 229—234. l.
Tóth Lajos. A pápai főiskolai nyomda keletkezése, története és munkája. Pápa, 36 l. — Ism. Supka Ervin. M. Könyvszemle. 390—391. l.
Török Sophie. Élet és irodalom. Nyugat. II. 227. l.
Trocsányné Zoltán. Az ajánlások történetéhez. M. Könyvszemle. 77—81. l.
U. az. Egy XVIII. századbeli hírlapmelléklet kolligátum. M. Könyvszemle. 381—383. l.

- Trócsányi Zoltán.* A szerzői tulajdonjog és az alányomatatók. M. Könyvszemle. 158—160. l.
- U. az.* Magyar könyvek papirosai. M. Könyvszemle. 153—156. l.
- U. az.* Miért nem jelentek meg szépirodalmi művek Magyarországon a XVIII. században? M. Könyvszemle. 375—378. l.
- U. az.* A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása. M. Könyvszemle. 193—278. l. Önállóan is. — *Ism. (sk.) Bp. Hirl.* 252. sz. — *P. Napló.* 234. sz. — *Balassa József. M. Nyőr.* 125. l. — *T. P. Lloyd.* 252. reggeli sz.
- U. Z. Panaszok a könyvkiadók ellen a mult század elején.* M. Könyvszemle. 73—74. l.
- Turóczi-Trostler József.* Ének a barátságról. 24 l. — *Ism. M. Hirl.* 1. sz.
- U. az.* Keresztény Seneca. 53 l. — *Ism. ha.* — *Pannonh. Szemle.* 157. l.
- U. az.* Két tanulmány. — *Ism. Zsoldos Jenő. Libanon.* 120—121. l.
- U. az.* Lob des ungarischen Weines. *P. Lloyd.* 216. reggeli sz. *Klly.* is: 8 l.
- U. az.* A nyúl éneke és a farkas panasza. *IK.* 217—227. l.
- U. az.* Probleme und Problematik der Literaturwissenschaft. *P. Lloyd.* 234. reggeli sz.
- Vargha Károly.* Somogy megyei népballadák. Dunántúli Helikon. 81—84. l.
- Varjas Béla.* A középkori magyar tájszemlélet. *Magyarságtudomány.* 122—131. l.
- U. az.* Gismunda és Gisguardus históriájának első kiadása. M. Könyvszemle. 21—32. l. *Klly.* is: 12 l.
- Varjú János.* A szombatosok költészete. 80 l. — *Ism. Varga Imre. IK.* 309. l. — *Mérő Mihály. M. Kultúra.* II. 92. l. — *Alszeghy Zsolt. Irod-tört.* 185—186. l.
- Vas Olga.* A misztika hatása kódexirodalmunkra. 75 l. — *Ism. Simon Árkád. M. kultúra.* I. 287. l. — *Alszeghy Zsolt. EPhK.* 248. l. — *Berczik Árpád. IK.* 416. l. — *Ervin Gábor. Korunk szava.* 640. l.
- Vass Gyula.* A magyar líra. *Válasz.* 262—278. l.
- Vass Klára.* A szellemtudományok magyar bibliográfiája. (1935. év.) XIII., 225 l. — *Ism. Kozocsa Sándor. M. Könyvszemle.* 388—390. l.
- Veres Péter.* Időszzerű feljegyzések a mai magyar költészetről. *Kelet Népe.* II. 211—218. l.
- U. az.* Irodalom és közönség. *Kelet Népe.* 333—338. l.
- Viator.* Író és világnézet. *Napk.* II. 43—44. l.
- Viatorisz József.* Visszapillantás a Bessenyei Kör múltjára. *Szabolcsi Szemle.* 65—67. l.
- Voinovich Geza.* Emlékezzünk régiekről... *Bp. Szemle.* 248. k. 361—366. l.
- Wauruch Gábor.* A mai Pécs irodalmi élete. *Literatúra* 84—87. l.
- Zlinszky Aladár.* Művészi hangfestés és hangutánzás. 68 l. — *Ism. S. I. M. Nyelv.* 191—192. l. — *Zsoldos Jenő. M. Nyőr.* 28. l. — *Rb. M. P. Napló.* 92. sz. — *Gáldi László. EPhK.* 259—260. l.
- Zolnai Béla.* La littérature hongroise. *Klly.* a *Visage de la Hongrie*-ből. 24 l.
- Zsigmond Ferenc.* A debreceni református Kollégium története. 1538(?)—1938. 244 l. — *Ism. Új Vetés.* 3. sz. — *Pap Károly. Bp. Szemle.* 249. k. 371—377. l. — *Incze Gábor. Prot. Szemle.* 467—468. l. — *Karl János. M. Középkisk.* 283—285. l.
- Zsoldos Benő.* Lantpengető asszonyok. *Nemzeti Ujs.* 131. sz.
- Zsoldos Jenő.* Ossian és Scott magyar irodalmi multjához. *Libanon.* 107—108. l.
- Aurora.* Hazai almanach. 1822—1831. Összeállította és bevezette: *Kenyeres Imre.* 80 l. — *Ism. K. L. Irod-tört.* 31. l. — *Haraszthy Gyula. Diárium.* 21—22. l. — *K. S. Kat. Szemle.* 174. l. — *Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd.* 56. reggeli sz. — *Hagymási Bálint. Prot. Szemle.* 274. l. — *ifj. Saly Géza. M. Kultúra.* I. 221. l. — *E. K. Élet.* 1390. l. — *EPhK.* 304. l. — *Hungarus Viator. Debr. Szemle.* 46. l. — *Tolnai Gábor. M. Könyvszemle.*

- 391—392. l. — M. Szemle. 32. k. 4. sz. XII. l. — Előd Géza. Szép Szó. 6. k. 313—314. l. — B. M. Nyugat. II. 149—150. l. — F. G. Napk. II. 45. l. — Ujs. 18. sz.
- A Bessenyei Kör 40 éves jubileuma. Szabolcsi Szemle. 163—177. l.
- A Gyöngyösi István Irodalmi Társaság Almanachja. — Ism. — nk — P. Napló. 165. sz.
- Az irodalom jelentősége. M. Asszony 301. l.
- Írók és sajtószabadság. Népszava. 93. sz.
- Izraelita Irodalmi Társulat Évkönyve. Szerk.: Szemere Samu. 1938-ra. — Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 123—124. l. — A. L. Irodört. 34—35. l.
- A Kisfaludy Társaság új tagjai. Korunk Szava. 108. l.
- Les grands Poètes hongrois du XIX-e siècle. Napk. I. 143—144. l.
- A Magyar Élet irodalmi estje. M. Élet. 6. sz.
- Magyar írók műhelyéből. Bp. Hirl. 183. sz.
- Magyarok Prampolini Egvetemes Irodalomtörténetében. Napk. II. 69—70. l.
- A Neue Freie Presse a mai magyar irodalomról. Napk. I. 359—360. l.
- Öt taglársunk sírja. Koszoru. V. k. 58—59. l.
- A Pászortűz szerepe a magyar irodalomban. Láthatár. 303—304. l.
- Regnum Évkönyv. II. köt. 282 l. — Ism. Révész Imre. Prot. Szemle. 336—339. l. — K. S. Diárium. 48. l. — Bb. Irodört. 82—83. l. — Uj Nemz. 66. sz. — Mihályi Ernő. Pannouh. Szemle. 129—130. l. — Komoróczy György. Ország Útja. 126—127. l. — Bakács István. M. Kultúra. I. 157. l. — (T.) Élet. 303. l. — Lendvai István. Korunk Szava. 152. l. — G. L. Korunk Szava. 215—216. l. — Csapodi Csaba. Napk. I. 416—417. l. — Magyarság. 69. sz.
- Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. Szerk.: Koltay-Kastner Jenő. Roma. (1936.) 238 l. — Ism. Waldapfel József. IK. 195—196. l.
- Számok a könyvekről. Népszava. 47. sz.
- Zsidó fiatalok antológiája. Kolozsvár. — Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 109. l.
- Zsidó írók. Uj vetés. 9. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.